

H A E M U S
X E M Y C

'07 - 1

LAEMUS
LAEMUS

България и Европейския съюз
Bulgária és az Európai Unió

ГРАВИТАЦИЯ

GRAVITÁCIÓ

Какво очаквате от приемането на България в Европейския съюз?
(Борис Роканов, Марин Бодаков, Румен Леонидов, Валери Начев, Йордан Ефтимов, Иван Христов, Теодосий Спасов, Силвия Чолева, Иван Кулеков, Иван Русков)
Петър Кръстев: Матура по принуда
Христо Трендафилов:
Кирилицата като шрифт и шифър

3

*Mit vár Bulgária uniós csatlakozásától?**A Haemus körkérdése**(Borisz Rokanov, Marin Bodakov, Rumen Leonidov, Valeri Nacsev, Jordan Eftimov, Ivan Hrisztov, Teodoszij Szpaszov, Szilvija Csoleva, Ivan Kulekov, Ivan Ruszkov)*

11

Krasztev Péter: Kényszerérettségi

15

*Hriszto Trendafilov:**A cirill ábécé mint betűkészlet és kód*

1956 в България
1956 Bulgáriában

КОЛЕЛО

KERÉK

Искра Баева. Източна Европа след Сталин – 1953–1965 г.
Всеки поврат има цена. Разговор с проф. Искра Баева СВОБОДНО. Спектакъл на Малко театро за 1956 г.

19

Iszkra Baeva: Kelet-Európa Sztálin után (1953–1965)

27

Minden fordulatnak ára van. Interjú Iszkra Baeva professzorral

29

...a szabad... Malko Teatro előadása 1956-ról

СТРАНИЦИ

OLDALAK

Богдан Филев. Дневник (откъс)
Сателит на Хитлеристка Германия
Александър Гюров. Таласъмици

37

*Bogdan Filov: Napló (részlet).**A hitleri Németország csatlósa*

45

Alexander Gjurov: Jelenések

ЗА ДЕЦАТА

GYEREKEKNEK

Елин Пелин. Ян Бибиян.
Невероятните приключения на едно хлапе (откъс)
Светлана Стойчева. Фентъзи-романът
„Ян Бибиян“ – Елин-Пелиновата голяма
мъдра книга за деца

47

*Elin Pelin: Jan Bibijan.**Egy kölyök hihetetlen kalandjai*

57

*Szvetlana Sztojcsseva: Fantáziaregény**– Elin Pelin mélyégesen bölcs gyermekkönyve, a Jan Bibijan*Илюстрации / *Illusztrációk*Иван Газдов / *Ivan Gazdov*Любомир Сабо / *Ljubomir Szabo*Борис Роканов / *Borisz Rokanov*Борис Николов Стоилов / *Borisz Nikolov Sztoilov*

България и Европейския съюз Какво очаквате от влизането на България в Европейския съюз?

Анкета на Хемус

Bulgária és az Európai Unió Mit vár Bulgária uniós csatlakozásától?

A Haemus körkérdése

Борис Роканов

ВЕЛИКОЛЕПНО СТИХОТВОРЕНИЕ ЗА ТОВА, КАКВО ОЧАКВАТ БЪЛГАРИТЕ ОТ ВЛИЗАНЕТО В ЕС, ИЛИ РОМАНС ЗА ЛЕЛЯ ЛЮСИ И ТАКА НАТАТЪК

В случай като този поетът Р.Л. би казал:
Скъпа Люси, хайде да направим революция,
Която не е нежна, а е другата,
родена през 50-те,
тогава и петлите пееха със строфи на Яворов,
а кокошките кудкудякаха на Петьофи поемите
и така нататък.
В този ред на мисли, скъпа Люси, редно е да поздравяш мъжа си
и унгарското правителство от мен:
България влезе в Европа
и няма излизане, сестро.

В случай като този поетът XXL би казал:
Ще взема твойто русо огледалце,
ще сложа в джоба изтерзаната ти същност,
ще ти помахам с ръка от будапещенската гара
и монотонно някак с рутина и болка
ще прескачаш паднали герои и пийналите кестеняви
същества –
отдавна преработени момичета на пичове –
като леля Люси, лелята на Къмингс
и така нататък.

В случай като този поетът А.И. би казал:
На 1-ви януари 2007 поетите зопочнаха да се напиват
и да се надпяват,
да се псуват нежно и да се обичат пак така;
именно този непрекъснат процес наложи на леля Люси
и така нататък,
в столицата на Унгария да чака края на поетите
и края на това стихотворение.
Защо, къде и как – благодаря
и така нататък.

Колко много жени и колко малко време.

Марин Бодаков

Дано не греша

Аз съм почти на 36. Възраст на фалшив реализъм, благодарение на който човек спира да обявява победи и провали, а се опитва да отчлени себе си.
През май 2006 – в разгара на присъединителния процес – приех предложението да стана съветник по културните въпроси на Председателя на Народното събрание. Той е член на сегашната социалистическата партия, аз произхождам от семейство на антикомунисти, дядо ми е лежал в концлагер. Реших се с подкрепата именно на дъщеря му, моята майка.

Borisz Rokanov

Remek vers arról, mit várnak a bolgárok az Európai Unióba való belépéstől, avagy román Lucy nagynéniről et cetera

R. L., a költő azt mondaná ez alkalomból:
Kedves Lucy, csináljunk forradalmat,
de nem ám bársonyosat, hanem olyat, mint az a másik,
ami az ötvenes években született,
akkor még a kakasok is Javorov strófáit fújták,
a tyúkok meg Petőfi verseit kotkodálták
et cetera.
Itt volna helyénvaló, kedves Lucy, hogy férjedet
és a magyar kormányt üdvözdölj nevemben:
Bulgária belépett Európába
és kilépés nincsen, nővérem.

XXL, a költő, azt mondaná ez alkalomból:
Fogom a kis szőke tükröd,
zsebre teszem meggyötört valódat,
integetek neked a budapesti pályaudvarról
monotonul, valahogy megszokásból és fájdalmasan
átlépdelsz a bukott hősökön és a spicces gesztenyebarna
lényeken –
a fasza gyerekek rég megoldgoltott csajain –
mint Lucy néni, Cummings nagynénje
et cetera.

G. G., a költő azt mondaná ez alkalomból:
2007. január elseje óta a költők isznak,
egymással versengve írnak,
finoman szapulják, aztán megint ugyanúgy szeretik egymást;
épp e végeláthatatlan folyamat miatt kénytelen Lucy
nagynéni
et cetera,
a magyar fővárosban kívánni a költők végét
meg a végét ennek a versnek is.
Miért, hol és hogyan – köszönöm
Et cetera.

Milyen sok nő és milyen kevés idő.

Juhász Anna fordítása

Marin Bodakov

Remélem, nem tévedek

Majdnem 36 éves vagyok. Ez az álrealizmus kora, amelynek köszönhetően az ember felhagy a győzelmekek és a vereségek kikiáltásával, és megpróbálja meghatározni önmagát.

A csatlakozási folyamat hevében 2006 májusában engedtem a felkérésnek, elvállaltam hogy az Országgyűlés elnökének kulturális tanácsadója legyek. Ő a jelenlegi

szocialista párt tagja, én antikommunista családból származom, a nagyapám koncentrációs táborban volt. Lányam, vagyis az anyám biztatására szántam rá magam.

A sors e fordulata sok hamis barátságból kigyógyított: a zsvikovi rendszer vidéki pártfunkcionáriusainak fiai és lányai „végre önmagát leleplezett kommunistának” aposztrofáltak. Ördögi körbe kerültem azon előítéletük miatt is, hogy a szociális igazságosság elve nálunk csak a falusi élülethez kapcsolódik, amit ők szégyellnek. Volt barátaimhoz képest összehasonlítva azonban én soha nem építettem egy konkrét párthoz vagy politikushoz tartozóként a személyazonosságomat. És továbbra is hiszem, hogy a politikai és az értelmiségi baloldal nálunk nem ugyanaz (és soha nem volt ugyanaz).

Harminchat éves korában egy férfi, ha férfi, meg akarja változtatni a dolgokat, nem pedig csak öntelten, önelégülten, önhittен kívülről kritizálni őket. Harminchat évesen az embernek fel kell hagyni azzal, hogy hol az események résztvevőjének, hol a megfigyelőjének a pozíciójára spekuláljon attól függően, hogy az adott esetben melyik hoz neki többet a konyhára.

Harminchat évesen, ha polgárnak születtem, ideje, hogy összekoszold a kezed.

Igen, az utóbbi hónapokban találkoztam ilyen mondatokkal (kezem alá – mint szerkesztő nyilván): „Hiszem, hogy az Önök tanítványai továbbra is be fogják bizonyítani, hogy éppen a hagyományok egyesítik az európai népeket a jövő útján.” De dolgoztam is (mint egy bolond), hogy kulturális szuverenitásunkat több reménnyel és igazsággal fogadjuk el. Ez volt az én kellemetlen utam a tolcráns Európához. Épp egy hete munkaügyben Brüsszelben, az európai városrészben jártam. Egy olyan helyen, amelyet építészeti szempontból így jellemeznék „Sztálin rendezi a Csillagok háborúját”. És a sok csetlés-botlás után fáradt fejemben éppen ott tör fel az emlék, ahogy négyéves kislányom az Örömodát énekl.

Egy tévéklipből tanulta meg. Ugyanúgy, ahogy más dalokat is megtanul a reklámokból. Éneklés tiszta hangocskáján, anélkül, hogy sejténé, mint jelent az a számomra és az anyukája számára, akik egyre jobban izgulunk. Éneklés, anélkül, hogy pontosan eltalálná a szövegét – Anna változatában az óda úgy hangzik, hogy „melegednek szárnyaid”, ahelyett hogy „merre lengnek szárnyaid”. És a lányunk tucatszor nézi a klipet a YouTube-on.

Igen, a klip csodálatos, lelkesít engem a disszonáns európai koncerttel. A diákjaimnak ugyan nem tetszik, de megbocsátom nekik. Mert nekik már régen megtörtént Európa, míg nekem csak most kezd történni.

Mindezt azért írom, mert csak Brüsszelben jöttem rá, mennyi korán kelés, mindennapi, ostoba korán kelés vár ránk, hogy megépüljön az út. De nem a Női piactól a Brüsszelig vezető út. És nem csak az Európai városnegyed és a schilleri Európa közötti út, hanem a Brüsszeltől a saját magunkhoz vezető út. Az én esetemben még azért is, hogy Anni ne érezze úgy egy nap, hogy megtévesztve, hiába és hamisan énekelte az Örömodát.

Mert Európa az én gyermekem. Egyébként Afrika is, Amerika is, az Antarktisz is az, minden az.

2007. február 6.

Tози ход на съдбата ме изцели от много фалшиви приятелства – синове и дъщери на провинциални партийни дейци от Живковия режим ме определиха като „най-после саморазобличил се комунист”. Попаднах в леден обръч и поради предразсъдъка им, че идеята за социална справедливост у нас се свързва само със селския живот, от който те се срамуват. В сравнение с бившите си приятели обаче никога не съм градил самоличността си като принадлежна на конкретна партия и дори политик. И продължавам да вярвам, че политическото и интелектуалното ляво у нас не съвпадат (и никога не са съвпадали).

На 36 години един мъж, ако е мъж, иска да променя нещата, а не само да ги критикува – самодоволно, самодостатъчно, самовлюбено – отстрани. На 36 човек трябва да спре да спекулира с позицията на участник или на наблюдател на събитията според това, което в случая му изнася повече.

На 36, ако си роден гражданин, е време да си изцапаш ръцете. Да, през последните месеци ръката ми прекосиха фрази като: „Вярвам, че Вашите възпитаници ще продължат да доказват, че именно традициите обединяват европейските нации по пътя към бъдещето”. Но и работих (като шут) в полза на повече истина и повече надежда за културния ни суверенитет.

Това беше моят неприятен път към Европа на толерантността. Точно преди седмица бях по работа в Брюксел, в Европейския квартал. Място, което в архитектурно отношение бих определил като „Сталин режисира ‘Междувездни войни’”. Точно там в уморената от непохватност глава изплува споменът как 4-годишната ми дъщеря пее „Одата на радостта”.

Научи я от телевизионен клип. Така, както учи и други песнички от реклами. Пее я с бистро гласче, без да подозира какво точно означава тя за мен и майка ѝ, които все по-искрено се вълнуваме. Пее без дори да налучква точния текст – във версията на Анна одата звучи „щом с крила по веждии”, вместо „...повееш ти”. И нашето момиченце гледа клипа през YouTube десетки пъти.

Да, клипът е прекрасен, и ме ентусиазира с нестройния европейски концерт. Е, моите студенти не го харесват, но им прощавам. Защото те отдавна са случили Европа, докато на мен тя едва сега почна да ми се случва.

Пиша всичко това, защото едва в Брюксел разбрах колко много рано ставане, всекидневно, глупаво рано ставане ни предстои, за да се прокара път. Но път не от Женския пазар до Брюксел. И път не само между Европейския квартал и Шилеровата Европа, а път от Брюксел до самите себе си. В моя случай дори заради това Ането да не реши някой ден, че е пяла „Одата на радостта” подмамена, нахалост и фалшиво.

Защото Европа е моето дете. То, прочее, е и Африка, и Америка, и Антарктида, то е всичко.

6 февруари 2007

Румен Леонидов 2500 знака

Буйното посрещането на 2007 година надмина по разточителство навлизането ни в 2000-та. Тогава вкупом се озовахме в XXI век, но бяхме принудени да повторим мероприятияето и през 2001 г. Наложих се отново въодушевено да прекачим невидимия праг на новото столетие, на новото хилядолетие, на новата Надежда. Вярно. И Любов.

Юдината 2004-та също се оказа историческа. В НАТО ни допуснаха с подписите на един все още ляв и социален президент, с неповторим царствен министър-председател, с умилен до сълзи от събитието министър на външните работи.

Три в едно тогава бяха – любовта към народа, вярата в демократическите ценности, надеждата, че ангелите на Алианса ще охраняват националната ни граници и бившата ни държавна сигурност.

Епохалната 2007 г. посрещяхме със стария-нов президент. С пресмиер, роден в бившата империя на Злото. И с председател на Народното събрание, засукал майчино мляко в настоящата империя на Доброто.

За разлика от предишните календарни поводи за тържества този път средният зрител у нас си получи на живо, медияен подарък от плът и кръв, любимите близначки – Вяра, Надежда и Любов. Които като бонус за мъжките мераци, легнаха по прашки на първа страница в „Плейбой“:

Така в едно се вляха еротика, религия и национален идеал.

От нашия фолклор се знае, че числото три е най-българското. Влизаме в европейската част на Еврона само с трите ефирни национални телевизии. Само с три мобилни оператора. Само с три американски военно-полски съоръжения. Влизаме като „Тримата глушаци“ на Доньо Донев във филмчето „Умно село“. В по-умното село на глобализма – евроната.

От празниците спомените избледняват, остават само снимките. Утре никой няма да помни първите ни европейски делници. Които, поне на пръв поглед, адски си приличат с довчерашната извъневропейско всекидневие.

Rumen Leonidov 2500 jel

A 2007-es év fergeteges fogadása pazarlásban túltett a 2000-be lépésen. Akkor mindannyian a XXI. században találtuk magunkat, de arra kényszerültünk, hogy az eseményt 2001-ben megismételjük. Arra kárhoztattunk, hogy ismét lelkesen lépjük át az új évszázad, az új évezred, az új Remény láthatatlan küszöbét. A Hitét. És a Reményét. A 2004-es év szintén történelminek bizonyult. Beengedtek minket a NATO-ba egy baloldali és szociális elnök, egy megismételhetetlen cáriasiszterelnök és egy, az eseménytől könnyekig meghatódott külügyminiszter aláírásával.

Akkor a három az egyben a nép iránti szeretet, a demokratikus értékekbe vetett hit és az a remény volt, hogy a Szövetség angyalai megvédik nemzeti határainkat és le-tűnt állambiztonságunkat.

A korszakos 2007-et a régi-új elnökkel fogadtuk. A Rossz egykori birodalmában született miniszterelnökkel. És a Jó jelen birodalmában anyatejet szívott parlamenti elnökkel. A korábbi naptári alkalmaktól eltérően az ünnepségekre ez alkalommal az átlagnéző hús-vér médiaajándékot kapott, a kedvenc hármassztereket – a Hitet, a Reményt és a Szeretetet. Akik a férfivágycsomagként tangabugyiban lefeküdtek a Playboy első oldalán.

Így az erotika, a vallás és a nemzeti ideál egybeolvadt.

A bolgár folklórból tudjuk, hogy a három a legbolgárabb szám. Csak a három országos televízióval lépünk be Európa európai részébe. Csak három mobilszolgáltatóval. Csak három amerikai tábori felszereléssel. Úgy lépünk be, mint Donyo Donev három tökfilkója az *Okos falu* című film-ben. A globalizmus okosabb falujába – az eurózónába.

Az ünnepek emlékei elhalványodnak, csak a fényképek maradnak. Holnap senki sem fog emlékezni az első európai hétköznapijainkra. Amelyek, legalábbis első pillantásra, iszonyúan hasonlítanak a tegnapi tartó, Európán kívüli mindennapokra.

Vajon az Európai Unió, amely még mindig keresi a fordításban a saját képét, alkalmazni fogja gyenge diktátumát a bolgár politikusokon? Vagy Brüsszel a Moszkvával való megbonthatatlan barátságra emlékeztet, amely szétzilálhatónak bizonyult?

Egyvalami világos: három, erőfeszítésekkel teli, emlékeztetes év jön. És ha a negyedikig nem oltjuk be az európai közösséget a bacillus bulgaricus-szal, az azt jelenti, hogy már nem vagyunk az egyetlen bolgarofilek. Hanem az első Euró-barátok.

Valeri Nacsev Könyvkereskedő és kiadó

Fárasztó ez a látvány – a bolgárjaink nagy része ül és továbbra is megszokásból északkelet felé néz. Meglepő keményfejűséggel teszik ezt már több évszázada a történelmi tények sokasága ellenére, amelyek azt mutatják, hogy ez nem túl egészséges.

„Hasznos este, lefekvés előtt beöntést végezni langyos vízzel” – ajánlja majdnem minden betegségre a népi gyógyító, Petar Dimkov. A fenti esetben különösen találónak tűnik az ajánlás.

Félelmetes lenne, ha tíz év múlva, amikor a bolgár társadalom fogja magát és felébred, hirtelen kiderülne, hogy amíg a többiek foggal-körömmel védték a nemzeti érdekeiket és a méltó helyüket a népek közösségében, mi bolgárok lélekben az Európai Unióban voltunk, testben pedig olyan gázvezetékek, kőolajvezetékek, atomerőművek és Fekete-tengeri üdülőhelyek között röghöz kötve, amelyek mindegy, hogy a Gazprom, a Lukoil, az Atomexport vagy Moszkva polgármesterének tulajdonát képezik-e.

A legjobban azt várom, hogy a mai Bulgária állam megtanuljon világosan beszélni, és amíg beszél, a szemébe nézzen a beszélgetőtársának, és ne ingassa és forgassa a fejét, mint egy jószág, és így tartsa tudatlanságban a világ társadalmát, hogy a kérdésre „igen”-t mond vagy „nem”-et! Ha a bolgár társadalom szeretne elhatárolódni a miniszterektől – kényszerítse őket arra, hogy adják át a helyet más embereknek: felcsoportosítottaknak, legalább tíz évre előre gondolkodóknak. Olyanoknak, akik nem alkalmazzák a fejforgató mozdulatokat, hanem világosan és méltósággal tudják kifejezni magukat.

Jó lenne, ha Bulgária művelt, jól nevelt, okos és szép polgáraival kezdene bementkezni Európában, és nem az autótolvajokkal, a koldusokkal, a futtatókkal és csalókkal, akik ugyan kisebbségben vannak, de jóval azelőtt elmen-

Дали Евросъюзът, който все още търси в превода собствения си образ, ще приложи нежния си диктат над родните политици? Или Брюксел напомня нерушимата дружба с Москва, която се оказа разрушима?

Ясно е едно: идват три усилни, паметни години. И ако до четвъртата не заквасим европейската общност с бацилиус булгарикус, значи вече не сме единствено българофили. Ами и първи евролюбци.

Валери Начев книжар и издател

Уморителна е тази гледка – мнозина от нашите българи седят и продължават по навик да гледат на североизток. Правят го с удивително твърдоглавие вече няколко столетия въпреки изобилието от исторически факти, които сочат, че това никак не е здравословно.

„И не е зле вечер преди лягане да се направи клизма с хладка вода“; препоръчва за почти всички заболявания народният лечител Петър Димков. В горния случай препоръката изглежда особено подходяща.

Би било страшно ако след 10 години, когато българското общество вземе та се разсъни, изведнъж се окаже, че докато другите със зъби и нокти са защитавали националия си интерес и достойното си място в обществото на народите, ние българите сме се озовали духом в Европейския съюз, а тялом – закрепостени посред газопроводи, нефтопроводи, АЕЦ-ове и черноморски курорти, собственост на Газпром, Лукойл, Атомекспорт или на кмета на Москва – все тая.

Най-силно очаквам днешната държава България да се научи да говори ясно и докато говори – да гледа събеседника право в очите, а не да клати и върти глава като добиче и така да вкарва в неведение световната общественост по въпроса „да“ ли казва или „не“! Ако българското общество желае да се разграничи от министрите си – да ги принуди да освободят място за други хора: отговорни, мислещи поне за 10 години напред. За такива, които не си служат с въртеливи движения на главата, а могат да се изразяват ясно и с достойнство.

Добре би било България да започне да се представя в Европа чрез образованите си, възпитани, умни и красиви граждани, а не от автокрадци, просяци, сутеньори и измамници, които все пак са малцинство, но заминаха за Европа далеч преди нормалния среден българин да си помисли да го направи. Така французи, англичани, италианци, германци и пр. може би с удивление ще разберат, че българите не са задължително мургави и кривокраки, че всъщност дори не са от тюркски произход, че – я гледай ти! – даже имали талантиливи софтуеристи, добри архитекти и строители, лекари, световни шампиони, велики музиканти и художници...

Прекрасно би било също така ако Норман Дейвис седне да прави ново издание на иначе великолепната си книга „Европа: история“ да вземе и да изведе от заблуждение целокупния европеец като махне нелепите пояснения за азбуките – кирилица (руска, нова) и глаголица (далматинска).

Не е чудно българинът да набере самочувствие и да започне да се уважава и да вярва в себе си, а не да се самоунижава и ненавижда. А България да успее да убеди света и най-вече себе си, че е важен преносител на древни култури, че има огромен

потенциал, без който няма как да бъде сглобен европейският пъзел.

Това, че милиони в България окачиха на реверите триколяри с надпис „Не сте сами“ в знак на солидарност със злощастните медицински сестри в Либия, е знак, че българинът вече е започнал да възстановява чувствителността на сетивата си. Може би най-сетне националното му чувство е започнало да се събужда от тежкия си сън.

Може би.

Йордан Ефтимов

Нищо.

Нищо – в смисъл, че не съм нито футуролог, за да правя прогнози за администрацията, нито ангажиран в самата администрация, за да имам добри познания за процес, който е преди всичко административен.

Мога естествено да предположа, че българските фирми, произвеждащи и търгуващи културни продукти (издателства, звукозаписни фирми, филмови студия, телевизии, радиа, галерии), ще се подчиняват на постоянно променящи се правила за по-голяма прозрачност. Ще има нови данъчни правила, нова отчетност. За да участваш в нормалния обмен на продукти, също така ще се наложи да имаш нов тип акредитиви. Нови препоръки.

Въпросът е, че важни са не само новите закони, но и прилагането им – а то винаги закъснява. Случва се така, че дори на организирани от държавната администрация срещи на представителите от един културен бранш с данъчни експерти се обсъжда преди всичко какви нови вратички позволяват новите закони.

Влизането в Европейския съюз ще доведе, надявам се, до влизането на европейски капитали и в културната сфера. До по-активно участие на европейски капитали в медиите и търговията с културни произведения.

Не трябва ли обаче да виждаме не само в среднокъсото историческо време, но и по-далеч? А по-далеч е онова, което зависи от манталитета. Някои са го наричали „дух на мястото“. Манталитетът не може да се измени толкова бързо. Той зависи от социалното разслоение, от ролята и силата на различните социални прослойки.

Сега България престава да бъде толкова екзотична, поне не по-екзотична от Испания. Но онзи културен продукт, който пред света е представян като „испански“ – Педро Алмодовар, Хавиер Мариас – засега е недостижим за нас. А мен това ме интересува.
7 януари 2007

Иван Христов

Това което очаквам от влизането на България в Европейския съюз е да изчезне посткомунистическия облик на българската култура и тя да придобие европейски такъв. Т.е. българите в България да заприличат на българите в Унгария.

Теодосий Спасов

Очаквам много приятни и по-малко неприятни изненади :)

tek Európába, mielőtt az átlagbolgár arra gondolt volna, hogy ezt tegye. Így a franciák, az angolok, az olaszok a németek stb. talán csodálkozva jönnek majd rá, hogy a bolgárok nem mind sötét bőrűek és görbe lábúak, hogy tulajdonképpen nem türk származásúak, hogy – no nézd csak! – vannak tehetséges szoftverfejlesztők, jó építészeik és kivitelezők, orvosaik, világbajnokaik, kiváló zenészeik és művészeik...

Nagyszerű lenne, ha Norman Davis leülne megcsinálni az egyébként nagyszerű *Európai történelem* című könyvének az új kiadását, hogy fogja és vezesse ki az eltéveldésből az összes európaiat azáltal, hogy kihagyja az ábécéről szóló szerencsétlen magyarázatokat: cirill ábécé (orosz, új) és glagolita ábécé (dalmát).

Nem lesz csoda, ha a bolgár ember önbizalmat gyűjt, és elkezdi tisztelni magát és bízni magában, nem pedig lealázni és gyűlölni magát. És ha Bulgáriának sikerül meggyőznie a világot és leginkább saját magát, hogy ősi kultúrák fontos átörökítője, hogy hatalmas potenciálja van, amely nélkül nem lehet összerakni az európai puzzle-t. Az, hogy Bulgáriában milliók tűzték ki a hajtókájukra a nemzetiszínű szalagot a „Nem vagytok egyedül” felirattal a Líbiában bebörtönzött szerencsétlen bolgár ápolónőkként való szolidaritás jelképeként, azt jelzi, hogy a bolgár ember már kezdi helyreállítani érzékszervei érzékenységét. Talán a nemzeti érzése kezd felébredni mély álmából.

Talán.

Jordan Eftimov

Semmi.

Semmi – úgy érve, hogy nem vagyok sem futurológus, hogy előrejelzéseket készítsék a közigazgatásnak, sem nem állok a közigazgatás alkalmazásában, hogy jó ismereteim lennének egy olyan folyamatról, amely elsősorban adminisztratív.

Természetesen feltételezem, hogy azok a bolgár cégek, amelyek kulturális termékeket állítanak elő és forgalmaznak (kiadók, hangstúdiók, filmstúdiók, televíziók, rádiók, galériák), alávetik magukat állandóan változó szabályoknak a nagyobb átláthatóságért. Lesznek új adószabályok, új számvitel. Hogy részt vchess az új termékcserében, szükséged lesz új hitclevellekre. Új ajánlásokra.

A probléma az, hogy nemcsak az új törvények a fontosak, hanem az alkalmazásuk is – és az mindig késik. Megtörténik, hogy még egy kulturális foglalkozási ág képviselőinek a közigazgatás által az adószakértőkkel szervezett találkozóján is elsősorban az kerül megvitatásra, hogy milyen új kiskapukat tesznek lehetővé az új törvények.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás, remélem, az európai tőkének a kulturális szférába áramlásához fog vezetni. Az európai tőke aktívabb részvétcléhez a médiában és a kulturális termékekkel való kereskedelemben.

Nem kell-e azonban nemcsak a közepesen rövid történelmi időbe látnunk, hanem messzebbre is? Messzebb pedig az van, ami a mentalitástól függ. Egyesek ezt a „hely szellemének” nevezték. A mentalitás nem tud ilyen gyorsan megváltozni. Az a szociális rétegződéstől, a különböző szociális rétegek szerepétől és erejétől függ.

Bulgária most már nem lesz olyan egzotikus, legalábbis nem lesz egzotikusabb Spanyolországnál. De az a kulturális termék, amely ma „spanyolként” szerepel a világon – Pedro Almodóvar, Javier Marías –, pillanatnyilag elérhetetlen a számunkra. És engem ez érdekkel.

2007. január 7.

Ivan Hrisztov

Amit Bulgáriának az Európai Unióhoz való csatlakozásától várok, az az, hogy eltűnjön a bolgár kultúra posztkommunista arculata, és európai arculatot kapjon. Vagyis, hogy a bulgáriai bolgárok a magyarországi bolgárokra hasonlítsanak.

Teodoszij Szpaszov

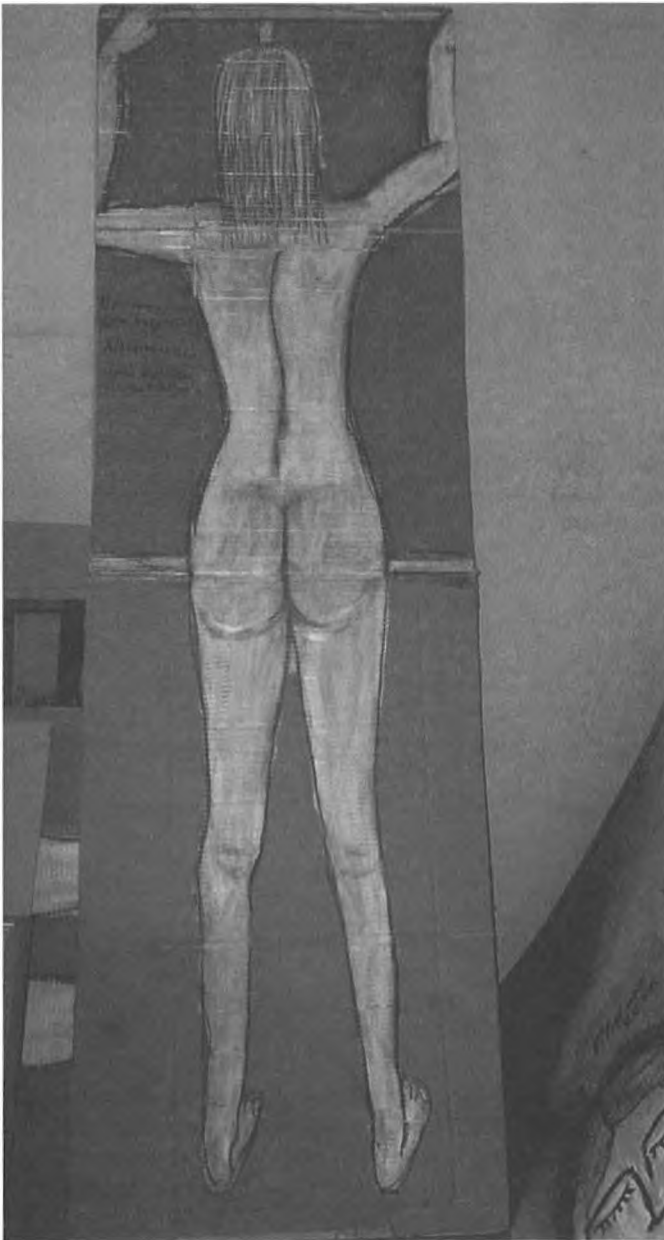
Sok kellemes és kevesebb kellemetlen meglepetést várok :)

Силвия Чолева

По отношение на културата очакванията ми са оптимистични. Влизането ни в Европа най-малкото предизвиква любопитство към това, което правят българските творци. Така можем вече да се сравняваме директно с колегите си. Важно е това да се осъществи най-после без странични идеологически, географски и всякакви други обраствания. Ние сме точно толкова талантиви. Радвам се, че Европа вече говори и на български.

Иван Кулеков

За мене влизането на България в Европейския съюз не е дата, от която започва нещо съвсем различно. Това е процес, в който се вижда един ясен хоризонт, навлизаме в период, в който човек би могъл да планира нещата в живота си, в смисъл да бъде сигурен за утрешния ден. Това е нещо съвсем ново за българите през последните години, когато живеехме ден за ден. Надявам се да не вземем от Европа само потребителската страст и да не живеем, единствено за да ядем. Иска ми се добротата, която има у българина, да остане една от отличителните му черти. Може би ще станем малко по-организирани. И ще се появят повече усмивки на лицата ни – независимо дали ще бъдат изкуствени или естествени, но по-добре да ги има, отколкото да ги няма. Ще започнем да оценяваме по-добре себе си и собствените си стойности.

Иван Русков

Госпожо главен редактор,
Днес е пристигнала очакваната от мен 3/4 книжка на „Хемус“ за 2006 г. По всичко личи, че европейците от блока са решили, че в пратката има невиджана скъпоценност (де ги зложелателите на списанието, да видим какво ще рекат!), поради което вдъхновено са бръкнали в пощенската кутия, взели съдържанието и захвърлили празния бял плик, с което са придали параден вид на входната площадка. Утешавам се с мисълта, че ще прочетат списанието или поне ще го разгледат, нищо че праотецът бе режъл: „гледайте ги вие, аз съм ги гледал на младини...“ В контекста на случилото се, госпожо главен редактор, си позволявам да отговоря и на питането ви за това, какво очаквам от влизането на България в Европейския съюз. Смятам, че България не бе приета в Европейския съюз, а бе въдворена. Очаквам въдворените най-сетне да въведат в ред къщата си.

Пловдив, 26 януари, 2007 г.

Szilvija Csoleva

A kultúrával kapcsolatos várakozásaim optimisták. Csatlakozásunk Európához legalább kíváncsiságot ébreszt az iránt, amivel a bolgár alkotók foglalkoznak. Így már közvetlenül összemérhetjük magunkat kollégáinkkal. Az a fontos, hogy ez végre mellékes ideológiai, földrajzi és mindenféle más mellékszöngék nélkül menjen végbe. Mi ugyanolyan tehetségesek vagyunk, mint mások. Örülök, hogy Európa már beszél bolgáru.

Ivan Kulekov

Számomra Bulgária uniós csatlakozása nem olyan határvonal, amelytől fogva valami teljesen más kezdődik. Ez egy folyamat, amelyben látszik egy világos horizont, olyan időszakba lépünk, amelyben az ember megtervezheti a dolgokat az életében, úgy érve, hogy biztos lehet a holnapi napban. Ez mérőben új a bolgárok számára az utóbbi években, amikor napról-napra élünk. Remélem, hogy Európától nem csak a fogyasztói szenvedélyt fogjuk átvenni, és nem csak azért fogunk élni, hogy együnk. Szeretném, ha a bolgár emberben lakozó jámborság az egyik megkülönböztető jegye maradna. Lehet, hogy egy kicsit szervezettebbé válunk. És többször ül mosoly az arcunkra – függetlenül attól, hogy az mesterséges vagy természetes lesz-e, de jobb, ha van, mint ha nincs. Elkezdjük majd jobban értékelni magunkat és a saját értékeinket.

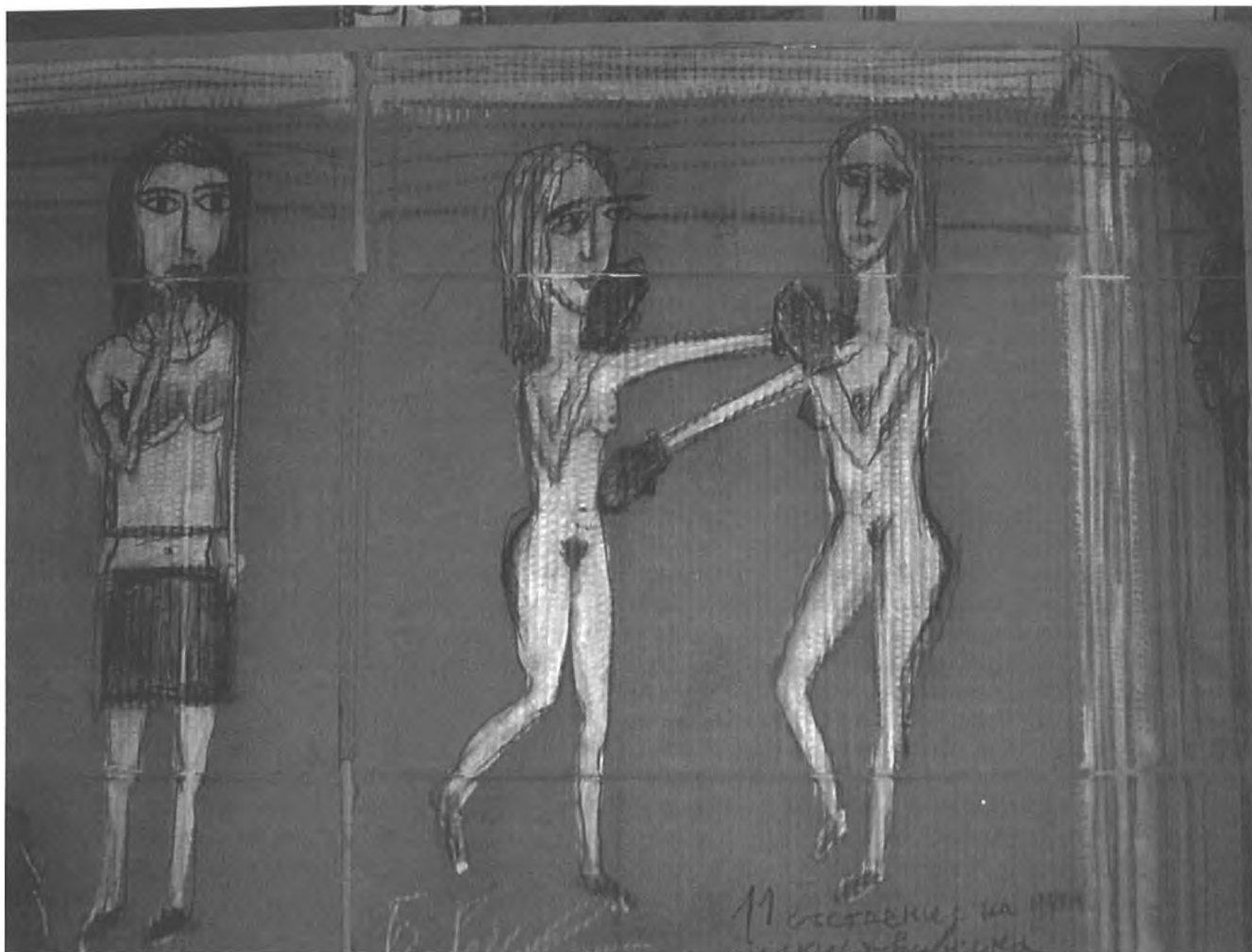
Ivan Ruszkov

Főszerkesztő Asszony!

Ma érkezett meg a Haemus általam várt 2006. évi 3-4. száma. Úgy látszik, hogy a házban lakó európaiak megneszelték, a küldeményben valami sose látott becsesség lehet (hol vannak a folyóirat rosszakarói, hadd lássuk, mit szólnak hozzá!), ezért aztán buzgón beletúrtak a postaládába, kivették a paksamétából és az üres fehér borítékot eldobták, amivel díszes kinézetet kapott a lépcsőház bejárata. Azzal a gondolattal vigasztalódom, hátha elolvassák az újságot vagy legalább átlapozzák, függetlenül attól, hogy az ősapa azt mondta: „Nézzétek ti őket, én már fiatalkoromban néztem...” Arra a kérdésére is, hogy mit várok Bulgária uniós csatlakozásától, Főszerkesztő Asszony, a történetek kontextusában válaszolok. Úgy vélem, hogy Bulgáriát nem felvették az Európai Unióba, hanem betelepítették. Azt várom, hogy a betelepítettek végre rendet csinálnak az otthonukban.

Plovdiv, 2007. január 26.

Genát Andrea fordítása

Петър Кръстев: Матура по принуда

Krasztev Péter: Kényszerérettségi

Tavaly májusban az Európai Bizottság még jegelte a kérdést, aztán szeptember 26-án már gyértelműen EU-érettnek minősítette Bulgáriát. Hogy a két időpont között milyen stimulánsokat adagoltak a leghátrányosabb helyzetből induló jelöltnak, illetve a jelölt mit adagolt be az Európai Bizottságnak, azt nehéz lenne összefoglalni, a lényeg, hogy a szavakat tettek követték, s január elsején, huszonhetediként a sorban, megszületett az új uniós kistesónk, Bulgária.

Миналата година през май въпросът все още се заобикаляше в Европейската комисия, след което на 26 септември без колебание България бе обявена за ЕС-зряла. Какви стимуланти са били давани на кандидата с най-неблагоприятни позиции или какво е давал той на Европейската комисия, е трудно е да се систематизира, важното е, че след думите дойдоха делата и на първи януари ни се роди ново, дваисет и седмо по ред братле в ЕС, България.

Никоя статистика на тоя свят – навярно ако изключим Филип Ракаи, – не може да каже колко души празнуваха в новогодишната нощ на централния площад в София и в околните улици. Наблюдавайки събитията от вътрешността на тълпата, бих казал: твърде много, навярно повече от всякога. Не че уличните балове имат дълготрайна традиция в българската столица: новогодишната вечер бе изнесена за пръв път на улицата преди не повече от пет години, до средата на деветдесетте години площадът бе място за партийни митинги, а преди това народът маршируваше на манифестациите пред пазената в мавзолея мумия на Димитров.

Това, което дори една скромна, но последователна статистика на историческите събития е в състояние да установи съвсем недвусмислено, е че между празнуващата в януарската утрин тълпа и ръмжащите-фанатизирани физиономии на някогашните партийни сборища (все едно какви) нямаше или почти нямаше прекъсване. Естествено никому не е написано на челото дали е дошъл да празнува присъединяването към ЕС или просто да гледа шумно рекламираното френетично светлинно шоу, ала публиката – предимно под четирсет годишни – се възторгваше от всичко. Преди полунощ тази всепоглъщащата радост успя да абсорбира безпроблемно дори прозвучалите в приветствените речи дивотиите от сорта: не ние се присъединяваме към Европа, а Европа се връща при нас (понеже древните гърци, нехайки за последиците, означавали териториите разположени северно от тях – днешните България и Македония – с името Европа). Радвах се дори на малкото, което предоставиха техниците на Рамщайн, вместо обявения светлинен парад: кръстосаните лазерни лъчи не бяха проблем още през осемдесетте години за Омега и за столичния Планетариум. Вместо обещаната светлинна пирамида (така и не успях да разбера какво значи това), в миг от прозорците на сградата, в която се помещават кабинетите на депутатите, пламнаха огньовете. Немските специалисти навярно нямаха и представа какви дълбоко заспали спомени изтръгват с гледката: през деветдесета година същата сграда, тогава партиен дом, наистина бе запалена, разликата бе само, че този път не останаха черните следи на сажите по рамките на прозорците и по стените. Хората над трийсетте обаче бяха наясно и здравата се развеселиха.

В полунощ: химн плюс Ода на радостта, след което на сцената излезе един от прочутите състави на осемдесетте години, подсилен с автентичен женски хор, публиката танцуваше, на няколко метра от мене хванати за ръце младежи пееха Ода на радостта. Двойка на средна възраст поспря край тях, на тръгване мъжът махна с ръка: „Сигурно са чужденци“. Приближих се, бяха си чисти българи и наистина се радваха.

Както и да се погледне, присъединяването сваря редовия българин неподготвен. Защото, колкото и обещанието за европейско членство да даваше легитимация за стопанската и обществена разруха, за мизерията и реформите, трудно бе да се пробута убедително на население, което четирсет и пет години е слушало песента: сега ще потърпим, но като дойде комунизма, всички ще сме комунисти и ще ни е много добре. В случая търпяхме само шестнайсет години. Европа наистина дойде, ама дали сме станали европейци и дали наистина ни е по-добре, все още не е съвсем ясно. Подготовката на общественото мнение за ЕС започна едва миналата година през септември и е напреднала дотам, че януарските вестници вече съобщиха: шофьорската книжка и зелената карта са валидни в ЕС. Толкоз.

Nincs a világon az a statisztikus – talán az egy Rákay Philipet kivéve –, aki meg tudta volna mondani, hányan ünnepeltek Szilveszter éjszakáján Szófia főterén és a környező utcákban. A tömeg legbelsejéből nézve nagyon sokan, annyian, mint még soha. Nem mintha az efféle utcabálozásnak nagy hagyományai lennének a bolgár fővárosban: az újévi bulizást úgy öt éve vitték ki először az utcára, a kilencvenes évek közepéig ugyanezen a közterületen tartották a pártok a nagygyűléseiket, még előtte pedig az ünnepi felvonulásokat a mauzóleumban tárolt Dimitrov-múmia előtt.

Amit viszont a történelmi események szerény, de rendszeres statisztája is egyértelműen meg tudott állapítani, az az, hogy a januári hajnalban ünneplő és az egykori pártrendezvényeken (ilyen vagy olyan, mindegy) hörgő-csapoló arcok között nincs vagy alig volt átfedés. Az persze senkinek sem volt a homlokára írva, hogy az EU-csatlakozást jött-e ünnepelni vagy a meghirdetett frenetikus fényshow-t bámulni, de a nagyrészt negyven alatti közönség mindennek örült, amivel megkínálták. Az éjfél előtti széles jövedv még az üdvözlőbeszédekben elhangzó sületlenségeket is gond nélkül abszorbalta, mint például azt, hogy nem mi csatlakozunk most Európához, hanem Európa tér vissza hozzánk (ti. az ókori görögök, a következőkkel mit sem számolva, a tőlük északra fekvő területeket, konkrétan a mai Bulgáriát és Macedóniát neveztek Európának). Meg annak a kevésnek is örültek, amit a világraszóló fényparádé helyett kaptak a Rammstein fénytechnikusától: ezt a lézercikázást az Omega, meg a népligetű Planetarium már a nyolcvanas évek elején simán hozta. A beígért fénypiramis helyett (már sose tudom meg, mi az) egy ponton lángok csaptak ki a képviselői irodaház ablakaiból. A német szaki talán nem is sejtette, milyen mélyen szunnyadó emlékeket kever föl ezzel a nagyérdeműben: az épületet kilencvenben – még szocialista párház korában – tényleg felgyújtották, hasonlóan égett, azzal a különbséggel, hogy most nem maradtak utána üszkös keretek és kormos falak. A harminc fölöttek képben voltak, vihogtak is rendszeren.

Aztán éjféltkor himnusz plusz Örömoda, utána a színpadon a nyolcvanas évek egyik sikerzenekara tolt asszonykórossal kiegészülve, a közönség táncolt, tőlem pár méterre összekapaszkodott fiatalok az Örömodát trallalázták. Egy középkorú házaspár megállt mellettük, aztán elmenőben a férfi legyintett: „Á, biztos külföldiek.“ Közlebb léptem: színbolgárok, és tényleg örültek.

Akárhogy is nézzük, ez a csatlakozás meglepte a köznapi bolgárt. Mert hiába legitimálta a rendszerváltás utáni gazdasági és társadalmi szétesést, a nyomorúságot és a reformokat az uniós tagság ígérete, nehéz ezt hihetően beadni egy népességnek, melyet negyvenöt évig azzal etettek, hogy most szívunk ugyan, de egyszer eljön a kommunizmus, mindannyian kommunisták leszünk, és attól nagyon jó lesz nekünk. Most csak tizenhat évét szívunk, tényleg eljött Európa, de hogy európaiak lettünk-e vagy tényleg jobb lett-e nekünk, az még nem tisztázódott. A közvélemény felkészítése EU-témában csak tavaly szeptemberben kezdődött, és mára eljutott oda, hogy a januári újságokból azt lehet megtudni: a bolgár jogsi és zöldkártya érvényes az unióban. Vagyis túl messzire nem jutottak.

Bulgárián belül és kívül mindenkinek nyilvánvaló, hogy ez a tagság előleg, egyfajta jutalom az elmúlt négy-öt év alázatos alkalmazkodásáért, szövetségi hűségéért és a stabilitásért. Ezzel az égvilágon semmi gond, így került be annak idején a tökéletes végrehajtó Szlovákia és – ha egy kicsit őszinték vagyunk – Magyarország is. Miközben a kilencvenes évek legvége óta alig szólt híradás Bulgáriáról, őfelsége II. Simcon – örökös trónörökös és egy cikluson át miniszterelnök – főként a cári ingatlanvagyon reprivatizálásával volt elfoglalva, a kormányzást pedig hagyta olyanokra, akik jól adminisztrálták az országot. Ezzel ő eléggé jól járt, és az ország sem jött ki rosszul belőle, mert olyan gazdasági ugrást produkált, amit – az Industry Watch elemzője szerint – a gazdaságtan még nem tapasztalt. A gazdasági növekedés a '99-esnek majdnem a háromszorosa (2,3 után 6 százalék), a vásárlóerő a kétszeresére emelkedett, az infláció 3 és 7 százalék között mozog, a munkanélküliség 2005 óta az EU-s 10 százalék alatt van. A tendencia minden téren rohamos javulást mutat, a növekedés várhatóan tartósan 6 százalék fölött marad. A legkomolyabb bolgár gazdasági hetilap, a Kapital becslései szerint az alacsony és tovább csökkenő adók miatt két-háromszorosára nő a tőkebeáramlás. Helyi közzgazdászok „utolérés jelenségnek” nevezik a 2002 óta megfigyelhető folyamatot: a gazdaság élénkülésével a munkanélküliséget munkaerőhiány váltotta fel a magas szakképzettséget igénylő álláshelyeken, ami a fizetések emelkedésével járt, az alacsony képzettségűek sokkal mobilisabbá váltak, országon belül és kívül oda mehetnek, ahol éppen munka van. Mindebből arra is lehet következtetni, hogy műbalhé a gazdasági menekültektől való félelem, a lengyel exodushoz hasonló jelenségtől nem kell tartani, mert aki az életkörülmények folyamatos javulását tapasztalja, az rendszerint nem akar elmenni otthonról. Márpedig itt valami ilyesmiről lehet szó, mert míg tíz éve az átlagbolgár négyszer volt szegényebb az átlagos európainál, napjaink eurobolgárja már csak háromszor csőröbb nyugati polgártársainál.

A legfrusztrálóbb mégis az lehet, amiről Ivan Krasztev politológus is ír: a bolgárok még mindig nem hitték el, hogy európaiak (jelentsen ez bármit is), meg az sem jött le nekik, mire lennének ők jók Európának. Pedig anélkül, hogy általánosságokba bocsátkoznék, magyar szemmel nézve, kapásból eszembe jut néhány ilyen mozzanat. Példának okáért a bolgár borok, melyek még az Európai Unió előtti időkben kitérték a magyarokat az angol áruházláncokból, most itt csörömpölnek a határon, és készek letörni a jócskán felülértékelt magyar vörösborok nimbuszát – közép- és felsőközép-kategóriában egészen biztos. (A grozdovának nevezett grappájuktól rettegjenek az olaszok, árban és néha minőségben is, kenterbe verik az övékét.) Az élelmiszerek (az ételek íze, hogy pontos legyen) összehasonlíthatatlanul jobbak, mint bármelyik régebbi tagországban, amihez adjuk hozzá, hogy az elmúlt években főzni és kiszolgálni is megtanultak, vagyis olyan jól és annyiért, mint Bulgáriában, az ember sehol a kontinensen nem ehet. A fapados járatokat megtöltő evős-ivós-mulatós turisták tehát nagy eséllyel térülnek el arrafelé. Hálás tevékenység Bulgáriában még a shoppingolás is: a figyelő szem mindig talál vicces áron olyan, helyi gyártá-

Както в България, така и извън нея е очевидно, че това членство е аванс, един вид възнаграждение за смиреното приспособяване през последните четири-пет години, за верността към съюзниците и стабилността. Няма нищо лошо, на времето така попадна и отличният изпълнител Словакия, а – ако сме пооткровени – същото се отнася и за Унгария. Откак в края на деветдесетте години новините за България бяха сведени до минимум, негово величество Симеон II – законен престолонаследник и министър-председател в рамките на един цикъл – зает предимно с реприватизацията на царските имоти, повери управлението на страната на хора, които я администрираха добре. И той спечели, и страната не загуби, понеже бе осъществен стопански скок, какъвто – според наблюдателя на Индустри Уотч – не е описан в икономическите теории. Стопанският растеж е почти трикратен в сравнение с '99-та (2,3% – 6%), покупателната способност се е увеличила два пъти, инфлацията се движи между 3 и 7%, а от 2005 г. безработицата е сведена под европейските 10%. Във всички области тенденцията сочи бурно подобрене, а растежът вероятно ще остане трайно над 6%. Според най-сериозния болгарски стопански седмичник „Капитал“, приливът на капиталите се увеличава два-три пъти заради ниските и все повече намаляващи данъци. Местни икономисти наричат наблюдавания от 2002 насам процес „догонване“: в хода на стопанското оживление вместо безработица се забелязва липса на работна ръка за местата, които изискват по-висока квалификация, което пък е свързано с увеличаване на доходите, а хората с ниска квалификация стават по-мобилни и отиват там – в страната или извън нея –, където има работа. От което следва, че страхът от икономическа имиграция е измислен страх, явление от типа на полското пришествие не изглежда вероятно, защото човек, който чувства постоянното подобрене на живота си, обикновено не напуска страната. А тук се случва точно това: ако преди десет години средният болгарин бе четири пъти по-беден от средния европейец, днешният европейски болгарин е само три пъти по-сиромах от западните си съграждани.

Най-фрустриращо е може би онова, за което пише и политологът Иван Кръстев: болгарите още не са повярвали, че са европейци (каквото и да означава това) и не са проумяли с какво могат да направят впечатление в Европа. Без да се впускам в баналности, гледайки от Унгария, веднага ми хрумват няколко неща. Например, болгарските вина, които още във времената преди ЕС изместиха унгарските от английските търговски вериги, вече подрънкват на границата, готови да съкрушат доста раздутата слава на унгарските червени вина – в средната и средновисоката категория това е напълно сигурно. (Италианците треперят от гроздовата, която и по цена, а понякога и по вкусови качества бие многократно италианската грапа.) Хранителните стоки (по-точно вкусът на храната) са несравнимо по-добри от която и да е от старите страни-членки, към това може да се прибави, че през последните години има голям напредък в приготвянето и обслужването, с една дума толкова вкусно и за толкова пари човек не може да яде никъде другаде на континента, освен в България. Изпълващите нискотарифните полети на авиокомпаниите ядядици-пиещи-веселящи се туристи най-вероятно ще се пренасочат натам. Пазаруването в България също е благодарно занимание: зоркото око винаги може да открие стоки местно производство на смешни цени, които никога не се изнасят за чужбина, а са не по-малко добри от западното (далекоизточно) масово производство, да не

говорим, че заради благоприятните данъци, дори и глобализираните продукти тук са значително по-евтини. Едно коледно пазаруване спокойно възстановява пътните разходи. Бих добавил: заради облекчената администрация и вече споменатата данъчна система най-вероятно много предприятия ще предпочетат да плащат данъци на българите.

Другият страх на българите е дали ще получат нещо от ЕС или ще останат сметниците на Европа. Изследванията сочат, че съотношението между скептици и оптимисти е 50-50%, но тенденциите не са благоприятни, което показва, че хората имат голяма необходимост да видят нещо по-конкретно от символичните доказателства. Конкретни обещания има за субсидии в селското стопанство, очаква се през есента да пристигнат големите пари, макар че сериозни икономисти като Георги Ангелов са скептични по отношение на фондовете за развитие, тъй като държавата не е достатъчно подготвена да използва ефективно тези средства. Голямо психологическо въздействие би имало, ако ЕС вземе мерки за освобождението на затворените вече пет години в Либия и от време на време осъждани на смърт по скалпени обвинения пет български медицински сестри. В България това се е превърнало в национален въпрос, след произнасянето на последната присъда голяма част от хората в България ходят по улиците с хартиени лентички с надпис „Не сте сами“, което едва ли ще трогне либийския диктатор. А ЕС вместо да смотае Кадафи и въртящите бизнес из Европа членове на семейството му, избира най-лошия път: проучва нещата, иначе казано – слуша се. Вярно, че и другата история е грозна: временно и нелегално разположените на територията на Либия повече от милион африкански бегълци за миг да залезят Италия и оттам целия континент, но тогава пък за какво е държавно подкрепяната тотална борба срещу тероризма, в която и български войници рискуват живота си. Ако ЕС проиграе този шанс и медицинските сестри бъдат екзекутирани, ще загуби безусловно лоялността на общественото мнение и цялото българско европейско членство ще се превърне в балкански панаирджийски фарс, в който се разказва как се надхитряват европейските норми, как субсидиите отиват в частни ръце и едновременно с това се въртят сделки с руснаците и други съмнителни експортъри на енергия.

сú iparcikket, ami soha nem kerül külföldön forgalomba, pedig van olyan jó, mint a nyugati (távol-keleti) tömeg-áru, arról nem is beszélve, hogy a kedvező adók miatt a globalizált termékek is jelentősen olcsóbbak. Egy karácsonyi bevásárlás simán behozza az utazással járó költségeket. És ha már itt tartunk: a leegyszerűsített adminisztráció és a már emlegetett adórendszer miatt várhatóan cégek tömege dönt úgy, hogy inkább a bolgároknak adózik. A bolgár közvélemény másik parája az, hogy kapnak-e majd valamit az uniótól, vagy megmaradnak Európa dögkútjának. A felmérések szerint egyelőre fele-fele a szkeptikusok és a bizakodók aránya, de a tendencia nem biztató, ami azt jelzi, hogy a populációnak égető szüksége van mind kézzelfogható, mind szimbolikus bizonyítékokra. A mezőgazdaság támogatására már konkrét ígélet van, idén őszre várhatóan befutnak a nagyobb pénzüsszegek, bár komoly közgazdászok, mint Georgi Angelov szkeptikusak a fejlesztési alapokkal kapcsolatban, mert szerintük az állam nincs felkészülve arra, hogy hatékonyan kihasználja ezeket a forrásokat. Nagy lélektani hatása lenne, ha az Európai Unió intézkedni tudna az öt éve Líbiában bebörtönzött, és időről időre koholt vádak alapján halálra ítelt öt bolgár ápolónő kiszabadítása ügyében. Ez Bulgáriában olyan szinten nemzeti ügy, hogy az újabb ítélet kimondása óta a lakosság nagy részé „Nem vagytok egyedül” feliratú papírkokárdával a hajtókáján mászkál az utcán, de ez aligha hatja meg a líbiai diktátort. Az unió meg, ahelyett, hogy megmogyorózná Kadhafit és az Európában bizniszelő családtagjait, a legrosszabbat teszi, amit tehet: mérlegel, magyarul sumákol. Persze az ronda történet, hogy az ideiglenesen és illegálisan Líbiában állomásozó, milliónál is több afrikai menekült bármikor rászabadíthatják Olaszországra, majd onnan az egész kontinensre, de akkor mire való az államilag támogatott terrorizmus elleni totális harc, amelyben bolgár katonák is kockáztatják az életüket. Ha az Európai Unió bebukja ezt a csörtét, és az ápolónőket kivégzik, szinte biztos, hogy elveszíti a közvélemény lojalitását, balkáni vásári komédiává zülлик az egész bolgár uniós tagság, ami arról fog szólni, hogyan lehet kijátszani az uniós előírásokat, privát kezekbe juttatni a támogatásokat, közben meg külön utakon seftelni az oroszokkal és más kétes energiaexportőrökkel.

Христо Трендафилов Кирилицата като шрифт и шифър

Hriszto Trendafilov A cirill ábécé mint betűkészlet és kód

Az a körülmény, hogy a cirill írás Bulgária uniós csatlakozása után az Európai Unió harmadik hivatalos ábécéjévé válik, nem adhat tápot a patetikus nemzeti felbuzdulásnak, a harsány „Cirill írás! Cirill írás!” üdvivalgásnak. Ezzel a lépéssel tulajdonképpen természetes módon helyreáll a civilizációs kontinuitás, amelyet oly sokszor megsértett a Történelem durva beavatkozása, egyszer bizánci, másszor ázsiai, de leggyakrabban balkáni módon előre eldöntve mindent.

A cirill írás mint grafikai rendszer létrehozásával, amely tiszta bolgár állami találmány a megnövekedett, túlsúlyban lévő szláv tömegek számára, valóban a harmadik írott civilizáció jut érvényre Európában a görög és a latin után. És ahogy tíz évszázaddal ezelőtt Bulgária bevezette a szláv világ más részeit is az írás világába, most is a cirill írás kódja révén segít a többieknek, hogy megfejtsék a Spengler óta hanyatló Európa, az európai népek már szentesített családjának titkosírását.

Úgy tűnik, érdemes megint a Történelemhez, a népek e botcsinálta tanítójához folyamodnunk, akinek a nevelési módszerei néha olyannyira kegyetlenek, hogy senki sem akar figyelni rá az óráin.

Faktът, че кирилицата става трета официална азбука на Европейския съюз след влизането на България в него едва ли трябва да бъде повод за екстатични изригвания на националната патетика, на неудържими скандирания „Кирилица! Кирилица!“ С този акт всъщност се възстановява по един естествен начин цивилизационният континитет, нарушаван безчет пъти от грубата намеса на Историята, веднъж предрепшена по византийски, втори път по азиатски, и най-често-по балкански.

Наистина, със създаването на кирилицата като графична система, чисто българско държавно изобретение за нарасналите, преобладаващо славянски маси, се налага третата писмена цивилизация в Европа, след гръцката и латинската. И както преди десет века България въведе и останалия православен славянски мир в света на писмото, така и сега, чрез кода на кирилицата тя ще помогне и на други да декодират шифъра на все залязващата от Шпенглер насам Европа, на вече узаконеното семейство на европейските народи.

Сякаш си струва да погледнем пак към Историята, тази набеде-на учителка на народите, чиито възпитателни методи понякога са толкова жестоки, че никой не иска да слуша уроците ѝ.

Известно е, че Константин-Кирил Философ създава първата славянска азбука – глаголицата за моравските и панонските

славяни. Тази азбука е пренесена в България от намерилите топъл приют в нея след 885 г. ученици на двамата братя. Но с възкачването на българския престол на изпълнения с велики замисли просветен владетел Симеон, наред с политическото съперничество с Византия (датиращо още от стъпването на Хан Аспарух на Балканите), се ражда и идеята за културно съревнование с Империята. На византийските цивилизационни модели цар Симеон противопоставя симетрични образци, копиращи точно, а в някои случаи (както е в трактата „За буквите“ на Черноризец Храбър), стремящи се към открита еманципация и противопоставяне на имперския културен експанзионизъм. Но противопоставянето на даден културен образец изисква първо неговото познаване. А кой друг е запознат така добре с Византия, ако не Симеон, прекарал 7-8 години в Константинополския университет, обучен в тънкостите на византийската риторика, силогистика и дипломация, на различните асимилативни стратегии. Пренесената от земите на западните славяни глаголица, при цялата си святост, идваща от сакралния ореол на нейния създател, се оказва сложна, трудноусвоима и неподходяща за експедитивните културни и политически задачи, които стоят пред Българското царство (това е характерно изобщо за нашия многовековен исторически път, продължителни периоди на изоставане и забавено развитие се навакват с кратки, но запомнящи се изблици на подтисната енергия; именно в тези кратки компенсаторни пориви е съсредоточено всичко велико в българската история).

Старобългарската кирилица се е състояла от 24 букви на гръцкото унциално (официално, тържествено) писмо, към които са добавени още 12 букви, изобретени, за да бъдат отбелязвани тези специфични особености на старобългарския език, които не са били присъщи на гръцкия. Към а, в, г, д, е, з, и, фита, і, к, л, м, н, кси, о, п, р, с, т, у, ф, х, пси, и омега се прибавят б, ж, щ, ц, ч, ш, ъ, њ, ят, ю, ен и он (малка и голяма носовка). Но възниква закономерният въпрос: кога точно и от кого именно е съставена кирилицата? Ако за произхода на първата славянска азбука досега са предложени над 30 хипотези, без нито една от тях да е възприета като окончателна и неопукатима, то предположенията за възникването на кирилицата са значително по-малко. Те не са така ефектни, нито толкова сензационни, и могат да се обединят в три научни насоки.

1. Хипотеза, според която кирилицата е създадена цели 200 години преди глаголицата, през VII в., най-вероятно от християнския мисионер Кирил Кападокийски – приспособил гръцкото писмо за нуждите на малоазийските славяни в състава на Империята. Вариант на тази хипотеза утвърждава, че такава пра- или предкирилица са употребявали българските славяни много преди мисията на двамата братя. Те са използвали гръцко писмо, допълнено със знаци от староеврейската (самаритянска) азбука. За някаква крайно своеобразна предкирилица се заговори и след като украински учен разчете една азбука, издълбана върху стените на киевския храм „Св. София“ през XI в. Ала тази азбука се състои от 27 знака, несръчно и не дотам грамотно издълбани, при това най-малко 180 години след Кирил и Методий.
2. Гледище, което приписва на Константин-Кирил сътворяването както на глаголицата, така и на кирилицата. Никъде в достигналите до нас извори обаче не се споменава, че Кирил е създал две азбуки. И защо е трябвало да сее просвета и божиего слово с втора (резервна?) азбука, при това видимо близка до гръцката, в регион, намиращ се под твърде мощното влияние на Римската църква?

Исмеретес, hogy Konstantin-Cirill Filozófus alkotta meg az első szláv ábécét, a glagolita írást a moráviai és a pannóniai szlávok számára. Ezt az ábécét a két fivér tanítványai hozták magukkal Bulgáriába, s 885 után meleg fogadtatásra leltek az országban. De a nagyszabású elképzeléseket dédelgető, felvilágosult uralkodónak, Szimeonnak a bolgár trónra lépésével, a Bizánccal folytatott politikai versengés mellett (amely Aszparuh kán Balkán-félszigeti megjelenésétől datálódik) megszületik a birodalommal való kulturális versengés ötlete is. Simeon cár szimmetrikus mintákat állít szembe, amelyek pontosan utánozzák a birodalmi kulturális terjeszkedést, egyes esetekben pedig (ahogy Csernorizec Hrabar *A betűkről c. értekezésében*) nyílt emancipációra és szembenállásra törekcsenek vele. De egy adott kulturális mintával való szembehelyezkedéshez először is nagyon jól kell azt ismerni. És ki más ismerné olyan jól Bizáncot, ha nem Simeon, aki 7-8 évet töltött a Konstantinápolyi Egyetemen, kitanulta a bizánci retorika, szillogisztika és diplomácia, valamint a különböző asszimilációs stratégiák finomságait. A nyugati szlávok földjéről áthozott glagolita írás, minden szakrális mivolta ellenére, amely megalkotójának szent dicsfényéből származik, bonyolultnak, nehezen elsajátíthatónak és a Bolgár Cárság előtt álló expedítív kulturális és politikai feladatokra alkalmatlannak bizonyul (ez általában véve jellemző az évszázados bolgár történelmi útra: a lemaradás és a késleltetett fejlődés hosszú időszakai a lefojtott energia rövid, de emlékezetes kitöréseivel pótlódnak; éppen ezekben a rövid kompenzációs rohamokban koncentrálódnak minden nagy fejlemény a bolgár történelemben).

Az óbolgár cirill ábécé a görög unciális (hivatalos, ünnepléses) írás 24 betűjéből áll, ez még 12 olyan betűvel egészül ki, amelyek azért kerültek megalkotásra, hogy visszaadják az óbolgár nyelv azon specifikus sajátosságait, amelyek nem jellemzőek a görögre. Az а, в, г, д, е, з, и, фита, і, к, л, м, н, кси, о, п, р, с, т, у, ф, х, пси és омега betűkhöz társul а б, ж, щ, ц, ч, ш, ъ, њ, ят, ю, ен és он (малка и голяма носовка). De felmerül a törvényszerű kérdés: pontosan mikor és ki alkotta meg a cirill írást? Az első szláv ábécé létrehozására eddig több mint 30 hipotézis létezik, amelyek közül még egyet sem fogadtak el véglegesnek és cáfolhatatlannak, a cirill írás megteremtéséről viszont jóval kevesebb feltételezés van. Ezek sem nem olyan hatásosak, sem nem jelentenek akkora szenzációt. Három tudományos irányzatba lehet csoportosítani őket.

1. Az a hipotézis, amely szerint a cirill írás 200 évvel a glagolita írás előtt jött létre, a VII. században, valószínűleg Kappadókiai Cirill keresztény misszionárius alkotta meg, aki a görög írást a Birodalomban élő kisázsiai szlávok szükségleteire alakította át. Ennek a hipotézisnek az egyik változata megcseréli azt, hogy ilyen proto- vagy előcirill írást használtak a bolgár szlávok is, jóval a két fivér missziója előtt. Ők a görög írást használták, amely az óhéber (szamaritánus) ábécéből vett betűkkel egészült ki. Valamilyen nagyon sajátos előcirill írásról kezdtek beszélni akkor is, amikor egy ukrán tudós megfejtett egy ábécét, amelyet a XI. században véstek a kijevi Szent Szófia-székesegyház falába. Ez az ábécé azonban 27 betűből áll, melyek kez-

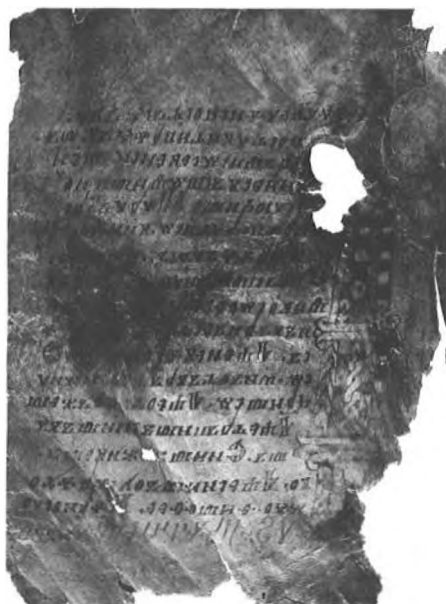
detleges módon és gyakorlatlanul vannak bevésve, ráadásul legalább 180 évvel Cirill és Metód után.

2. Az a felfogás, amely Konstantin-Cirillnek tulajdonítja mind a glagolita, mind a cirill írás megalkotását. A máig fennmaradt forrásokban azonban sehol nem említik, hogy Cirill két ábécét hozott volna létre. Miért is kellett volna a műveltséget és Isten igéjét egy második (tartalék?) ábécével terjeszteni, ráadásul egy, látszólag a göröghöz közel állóval egy olyan régióban, amely a római egyház igen erős befolyása alatt állt?

3. A harmadik hipotézis a cirill ábécé megalkotását a két fivér valamelyik tanítványa érdemének tulajdonítja – a görög írás adaptálásával, de a glagolita modellje alapján. Itt általában Ohridi Kelemen és Naum nevét említik, aki azonban nem akart hűtlen lenni tanítói ábécéjéhez és elhárította a módosítást, minek folytán a feladatot ifjabb társa, Konsztantin Preszlavszki kapta meg, aki mintha szervezettebben írta volna be magát az új bolgár valóságba. Mérvadó források hiányában ezek a vélekedések a tudományos mendemondával határosak. Ami Kelemen illeti, a Dimitar Homatian írta *Rövid legendában* valóban említés történik arról, hogy egyszerűbb írásmódot talált ki néhány betűre ahhoz képest, ahogy azokat Konstantin-Cirill elgondolta. Ez, különösen régebben, néhány szlavistát arra késztetett, hogy Kelemennek tulajdonítsák a cirill írást, sokkal valószínűbb azonban, hogy a fivérek legkiválóbb követője csak megváltoztatta a glagolita betűket, hogy tökéletesítse őket. Ma a Cirillel és Metóddal foglalkozó tudósok körében szinte teljesen ez az uralkodó vélemény.

Ismét visszatérünk Nagy Simeon cárhoz és szláv-bizánci birodalmának létrehozását célzó grandiózus programjához, amely a nagy kulturologus, Arnold Toynbee szavai szerint Nagy Sándor államához hasonló hellén csúcshely. Az új, a göröghöz szembeütően hasonló ábécének fájdalommentesen kellett volna becsatolnia a jelentős szláv tömegeket, amelyek hozzászótkak a görög írásbeliséghez a birodalom többi népével együtt. A cirill írásra való áttérés biztosította a lakosság gyorsabb és hatékonyabb írni-olvasni tanulását, és ennek megfelelően a fordítók, másolók és írók szükséges körének felkészítését, akik le tudták fordítani az ezeréves antik-bizánci irodalmi örökséget. Távolatokban ez az ortodox világ többi részének felvilágosítását is megelőlegezte. De kétségtelen, hogy a cirill írás eleinte adminisztratív-hivatali feladatokhoz szolgált. Először felváltotta a bolgár kormányhivatalokban a görög nyelvet és ábécét, majd fokozatosan kiszorította a glagolita írást is. A folyamatot nagyon megkönnyítette az a tény is, hogy a kán cancelláriájában is hagyományosan a görög nyelvet és írást használták szerződésekre és a pogány időkben származó protobolgár köfeliratok készítésekor. Ez a hagyomány a kereszténység 864–866. évi felvétele után is folytatódik, idővel megjelennek a cirill betűs feliratok is. Ez a tény a legkétszélőbb bizonyítéka az adminisztratív célokra használt görög írásbeliség és a cirill írás folytonosságának. A hivatali írásként már régóta bejárodott cirill írás egyre határozottabban nyert teret a magas állami körök által is, feltehetőleg a Simeon által a birodalom felett aratott nagy győzelmek után, vagyis a 913–924 közötti időszakban. A glagolita írás Bulgáriában legalább a XII. századig, Horvát-

3. Третата хипотеза свързва изобретяването на кирилицата с инициативата на някой от учениците на двамата братя – чрез адаптацията на гръцкото писмо, но по модела на глаголицата. Тук обикновено се сочат имената на Климент Охридски, на Наум, който обаче не искал да изневери на азбуката на своите учители и отказал на предложението (?), вследствие на което задачата била възложена на по-младия му съратник и може би по-органично вписал се в новата българска реалност Константин Преславски. Лишени от извороведска подплата, тези мнения граничат с научната белетристика. Колкото до Климент, в Краткото му житие от охридския архиепископ Димитър Хоматиан действително се споменава, че е измислил по-ясни начертания за някои букви в сравнение с онези, които изобретил Константин-Кирил. Това заставя някои слависти, най-вече в миналото, да приписват на Климент кирилицата, далеч по-вероятно е обаче този най-ярък следovníк на Братята, само да е изменил знаците на глаголицата с оглед тяхното усъвършенстване. Последното мнение днес почти изцяло доминира сред кирило-методиестите.

Отново ще се върнем към цар Сimeон Велики и неговата грандиозна програма за създаване на славяно-византийска империя, по думите на големия културолог Арнолд Тойнби, на елинистична свръхдържава от типа на държавата на Александър Македонски. Новата, забележимо близка до гръцката, азбука е трябвало да приобщи безболезнено значителните славянски маси, привикнали към гръцката писменост с другите народи в Империята. Кирилизацията е осигурявала по-бързо и ефикасно ограмотяване на населението, и съответно – подготовка на необходимия кръг от преводачи, преписвачи и писатели, които да преведат хилядолетното антично-византийско книжовно наследство. В перспектива това е означавало и просвещаване на останалата част от православния славянски свят. Но няма съмнение, че най-напред кирилицата е изпълнявала административно-служебни задачи. Тя първоначално е заменила гръцкия език и азбука, използвани в българската правителствена канцелария, а после, с течение на времето, постепенно е измествала и глаголицата. Процесът е бил доста улеснен и от факта, че гръцкият език и писмо са били традиционно използвани в ханската канцелария – при съставянето на договори, на текстовете на първобългарските каменни надписи от езическо

време. Тази традиция продължава и след приемането на християнството през 864-866 г., с времето се появяват и кирилски надписи и този факт е най-красноречивата илюстрация за приемствеността между гръцката писменост за административни цели и кирилицата. Съществуваща отдавна като служебно писмо, кирилицата е започнала да се налага по-решително, и от висока държавна протекция всъщност след мащабните победи на цар Симеон над Империята, т.е. през периода 913-924 г. Глаголицата е продължила да съществува у нас най-малко до XII в., а в хърватската писменост и много по-късно. В България обаче се е употребявала рядко, в представителни случаи и е имала вече повече или по-малко музеев характер.

Естествено, цар Симеон не осъществява и не е могъл да реализира мечтата си за Константинопол. Тя рухва само пет десетилетия след смъртта му (927 г.). Превзет на два пъти, цивилизационният мегаполис Преслав е в руини, а България очаква веригите на византийското „присъствие“. Но остава кирилицата, остава корпусът от книги, написан от нея. А след 988 г. тя става основен фактор в културното излъчване, което политически ликвидиранията, но духовно съхранена България упражнява най-напред върху Киевска Русия, и се ражда една нова християнска цивилизация – Руската. При посредничеството на западно-българските земи и на атонските манастири кирилицата и кирилската книжнина се присма и от Сърбия. През XIV в., когато е заличено и Второто българско царство, българи пренасят кирилската традиция във Влахо-Молдавия – първо при славяните, живеещи на север от Дунав, а после и при самите румънци. В продължение на цели пет века, до 1859 г. кирилското писмо там има официален църковен и административен статус. Кирилицата, естествено търпи и през вековете своята, макар и не толкова съществена еволюция. През XV-XVI в. кирилските печатни (типографски) букви са оформяни според образците на църковните богослужбени книги. В началото на XVIII в. по нареждане на първия руски император Петър е отлята т. нар. руска гражданска кирилица – върху основата на битуващата канцеларско-административна писменост. Руската гражданска кирилица повлиява и върху развитието ѝ при балканските славяни. От втората половина на XIX в. до днес старите славянски кирилски букви се употребяват само в научните издания на древни славянски писмени паметници. След политическите промени, настъпили с разпадането на Руската империя и създаването на СССР, на базата на кирилицата са изготвени азбуки за неславянските народи, живеещи в неговите граници, както и за Монголия. Преди това те не са притежавали писменост на своя роден език. Тези „кирилизирани“ народи са над 50, като между тях могат да се отбележат: абхазци, азери, алтайци, башкирци, ескимоси, казахи, коми, осетинци, кюрди, таджики, татари, туркмени, чеченци, чукчи и др.

С кирилицата изградихме Преславската цивилизация, с кирилицата оцеляхме през близо 700-те год. иноземно владичество, с нея влизаме и в Европейския съюз. И нас, и нашите кирилски символи ни чакат нови и нови предизвикателства – естествена репресия на английския език и латиницата, медоточивата агресия на глобализацията. Преди десетина години един известен австрийски славист направо ни препоръча да заменим кирилицата с латиница, за да се улесни приобщаването ни към Европа. И макар, че случаят не заслужаваше такова внимание, острата реакция на негодувание в българското общество показва, че то бди над своите културно-исторически символи.

Ще ни се да вярваме, че латиницата ще приобщи България към Европа толкова, колкото кирилицата Европа към нас.

орszágban pedig még sokkal tovább fennmaradt. Bulgáriában azonban ritkán használták, reprezentatív alkalmazkor, és már inkább muzeális jellege volt.

Természetesen Simeon cár nem valószínűtlen meg és nem is tudta valóra váltani Konstantinápolyhoz fűződő álmait. Az ábránd mindössze öt évtizeddel a halála után (927) összeomlik. A két alkalommal bevett Preszlav, a civilizációs megalopolis romokban hever, Bulgária pedig a bizánci „jelenlét” láncait veszi fel. De megmarad a cirill írás, megmarad az egész rajta írt corpus, a könyvek sokasága. 988 után pedig a cirill írás válik azon kulturális hatás alapvető tényezőjévé, amelyet a politikailag megsemmisített, de szellemileg megőrzött Bulgária gyakorol először a Kijevi Oroszország felett – és egy új keresztény civilizáció születik: az orosz. A nyugat-bolgár területek és az Athosz-hegyi kolostorok közvetítésével Szerbia is átvette a cirill ábécét és a cirill írással írt irodalmat. A XIV. században, amikor a második bolgár cárságot is eltörlik a föld színéről, Oláhországba és Moldáviába viszik át a bolgárok a cirill írás hagyományát, először a Dunától északra élő szlávokhoz, majd magukhoz a románokhoz is. Teljes öt évszázadon keresztül, 1859-ig a cirill írás ott hivatalos egyházi és adminisztrációs státussal rendelkezik.

A cirill írás az évszázadok során természetesen módosult, de nem jelentős mértékben. A XV–XVI. században a nyomtatott (tipográfiai) cirill betűket az egyházi istentiszteleti könyvek mintájához igazították. A XVIII. században az első orosz cár, Péter utasítására kiöntötték az ún. orosz köznapi cirill írást – a fennálló hivatali-adminisztratív írásbeliség alapján. Az orosz köznapi cirill írás hatott a cirill írásnak a Balkán-félszigeti szlávoknál végbement fejlődésére is. A XIX. század második felétől napjainkig a régi szláv cirill betűk csak az ősi szláv írásos emlékek tudományos kiadványaiban használatosak. Az Orosz Birodalom szétesésével és a Szovjetunió megalakulásával bekövetkezett politikai változások után a cirill írás alapján a Szovjetunióban élő nem szláv népeknek és Mongóliának is készítették ábécét. Előtte ezeknek a népeknek nem volt írásbeliségük a saját nyelvükön. Az 50 „cirillizált” nép között vannak az abházok, az azeriek, az altájaiak, a baskírok, az eszkimók, a kazahok, a komik, az oszétok, a kurdok, a tadzsikok, a tatárok, a türkmének, a csecsenek, a csukcsok stb.

A cirill írással hoztuk létre a preszlavi civilizációt, a cirill írással maradtunk fenn mintegy 700 évi idegen uralom alatt, és vele lépünk be az Európai Unióba. Ránk is és cirill szimbólumainkra is újabb és újabb kihívások várnak: az angol nyelv természetes nyomása és a latin betűs írás, a globalizáció behízsgelő agressziója. Egy évtizeddel ezelőtt egy ismert osztrák szlavista egyenesen azt javasolta, cseréljük le a cirill betűket latinokra, hogy megkönnyítsük vele csatlakozásunkat Európához. És bár az indítvány nem érdemelt különösebb figyelmet, a bolgár társadalom hatalmas felháborodása megmutatta, hogy a bolgárok örököndnek kulturális-történelmi szimbólumaik felett. Szeretnénk hinni, hogy a latin betűs írás annyira fogja Bulgáriát Európához fűzni, amennyire a cirill írás Európát hozzánk.

Genát Andrea fordítása

на, и кон-
глас се
рия ще
в нашия
раторски
е дошло
ода. Мо-
сгодно
се раз-
ят?
кажем:
те, го-
да не

На вчерашното заседание пръв
представителят на Израел. В речта си
той се опита да оправдае военните дей-
ствия на израелските въоръжени сили
срещу Йордания. Той вслещки защита-
ваше провежданата от Израел така на-
речена „политика на възмездие“ спрямо
арабските страни. Представителят на

падните
суецкия проблем.
След кратко изказване на предста-
теля на Йордания Съветът за сигурност
взе решение на 30 октомври да продъл-
жи обсъждането на оплакванията на
Йордания и Израел. (БТА)

Положението в Будапеща

БУДАПЕЩА, 26 октомври (ТАСС).
Както предаде радио Будапеща, въоръ-
жените метежници се оказват все по-изо-
лирани. Обаче в отделни места те се
опитват да започнат нови боеве. На мес-
та на групи от по двама-трима души те
извършват неочаквани нападения.
Партията и правителството полагат
всички усилия за по-бързо възстановява-
не на реда. В това им оказват дейна по-
мощ районните органи, които бдително
охраняват спокойствието на населението.
Правителството призовава метежници-
те да прекратят съпротивата, като се пре-
дадат или сложат оръжие. Правителст-
вото е господар на положението. Все по-
вече предприяти пристъпват към мир-
на полезна работа.
БУДАПЕЩА, 26 октомври (ТАСС).
Днес вестниците започнаха отново да из-

лизат. Сутринта излязоха „Сабад неп“,
„Непсава“ и „Иродалми уншаг“.
Президиумът на Унгарската народна
република издаде указ за амнистиране
на всички участници във въоръжената
борба, които са сложили оръжие.
Президиумът на Отечествения наро-
ден фронт призовава населението на Бу-
дапеща и народа в цялата страна да съ-
действуват за възстановяването на реда,
спокойствието и безопасността. „Това е
най-важното условие — се казва в обръ-
щението на Президиума до народа — за
изпълнението на правителствената про-
грама.“
По-нататъшните акции и демонстра-
ции не са оправдани с нищо. Разясня-
вайте на заблудилите се, че продължа-
ването на тези акции и демонстрации не
служи на интересите на нацията.“ (БТА)

наа. протипоставява
ботваке на топката. Войната
своите качества като до-
тех. Подобенко чрез пре-
цизна... „Уларник“...
равни 12:12. Полуаренето
„Уларник“.
Още в началото на второто
два сполучлив удар на второто
канова „Уларник“ повали с 5
не бе за дълго, 48 секунди
кака: бе в отбора на „Уларник“
гът бе само 48:46 за „Уларник“
бързост от страна на „Уларник“
ден пробив в Ченгелена, което
ща игра много добре, изоста
наказателни удари, изоста
50:46 за „Уларник“. В резултат
далечният удар на Велеса бе
на „Уларник“ — 50:48.
„Академик“ (София) —
(24:16). Сави през първото полу-
зи среща динамовки можеше да
рогива. Те разиграваха можеше да
стрелбата им бе неточна. И в
бото място в отбора на „Дина-
мата.“
„Академик“ (Пловдив)
(Варна) 31:30 (18:12). В послед-
бе във варненки, но те от са-
ние пропуснаха да реализират
бваше да се примирят със за-
Днес играят „Академик“ (Со-
демик“ (Варна), „Торпедо“ (Со-
(Пловдив), „Динамо“ — „Ло-

ГИ МОЛЕ ПОЛУЧИ ДОВЕРИЕТО НА ФРЕНСКАТА ДЕСНИЦА
(От собствения кореспондент на „Работническо дело“)

Фактът, че вчѐра Ги Моле получи до-
верие на десницата във Френското на-
ционално събрание (мнозинството от ре-
развитието на положението в Северна
Африка може с всеки изминат ден да
стане по-драматично.
Ние предпочитаме борбата пред пре-

наа. протипоставява
ботваке на топката. Войната
своите качества като до-
тех. Подобенко чрез пре-
цизна... „Уларник“...
равни 12:12. Полуаренето
„Уларник“.
Още в началото на второто
два сполучлив удар на второто
канова „Уларник“ повали с 5
не бе за дълго, 48 секунди
кака: бе в отбора на „Уларник“
гът бе само 48:46 за „Уларник“
бързост от страна на „Уларник“
ден пробив в Ченгелена, което
ща игра много добре, изоста
наказателни удари, изоста
50:46 за „Уларник“. В резултат
далечният удар на Велеса бе
на „Уларник“ — 50:48.
„Академик“ (София) —
(24:16). Сави през първото полу-
зи среща динамовки можеше да
рогива. Те разиграваха можеше да
стрелбата им бе неточна. И в
бото място в отбора на „Дина-
мата.“
„Академик“ (Пловдив)
(Варна) 31:30 (18:12). В послед-
бе във варненки, но те от са-
ние пропуснаха да реализират
бваше да се примирят със за-
Днес играят „Академик“ (Со-
демик“ (Варна), „Торпедо“ (Со-
(Пловдив), „Динамо“ — „Ло-

**Б. Ставрѐв с новият
на саба**
Вчера в лекционна-

1956 В БЪЛГАРИЯ

Искра Баева

Източна Европа след Сталин – 1953–1965 г.

Iszakra Baeva

Kelet-Európa Sztálin után (1953–1965)

A hitleristaellenes koalíciónak a második világháborúban a fasizmus és a nemzetiszocializmus fölött aratott fényes győzelme ellenére a háború utáni első évek a XX. század legnagyobb békés esztendei közé tartoztak. Ebben az időben ahelyett, hogy megvalósult volna a szabadság előérzete (amelyről Borisz Paszternak ír a *Doktor Zsivagó*-ban), valami teljesen más következett be: eljött a gyanakvás, a belpolitikai és a globális szembe fordulás korszaka, melyet hidegháborúnak nevezünk. Rövid ideig tartó átmeneti, ráadásul tautológiával „népi demokratikus”-nak nevezett korszak után a kelet-európai népek számára a

Въпреки триумфалната победа на Антихитлеристката коалиция над фашизма и националсоциализма във Втората световна война, първите следвоенни години се оказват едни от най-мрачните мирни години на XX в. Това е времето, когато вместо да се осъществи предчувствието за свобода (изразено от Борис Пастернак в заключението на „Доктор Живаго“) става нещо друго – настъпва времето на подозрителност, вътрешнополитическо и глобално противопоставяне, наречено Студена война. След краткотраен преходен период, получил тафтологичното название „народна демокрация“¹, за източноевропейските народи идват годините на сталинизма, на масови репресии срещу

всички, които си позволяват да изразят и най-малкото съмнение в наложената отвън система. Светът също изживява дълбока криза: в Съветския съюз нахлува новата репресивна вълна, в Съединените щати – маккартизмът търси и изобличава реални и мними „комунистически“ подривни елементи, като поставя под въпрос традиционния либерализъм, а Западна Европа се бори с тежките морални и икономически последици от войната. За следвоенна Източна Европа репресиите са най-яркият образ, към него обаче трябва да се прибавят и социално-икономическите преобразования, с които новите комунистически власти повтарят съветския път на ускорена модернизация, дори и там, където няма нужда от такава (в Чехословакия или ГДР).

Напрежението нараства и достига кулминацията си в началото на 50-те години. През юни 1950 г. избухва Корейската война, в която участват пряко Съединените щати, а косвено Съветският съюз и Китай. Ставащото на Корейския полуостров съживява призрака на ядрената война, появил се за кратко през август 1945 г. в Хиросима и Наказаци. Погледнато ретроспективно, плашещият призрака на ядрената зима, съпроводен от рязко скочилите военни бюджети в Източна Европа, оказва отрезвително въздействие и принуждава двете свръхдържави – САЩ и СССР да потърсят *modus vivendi*. Източна Европа усеща разведряването малко по-късно и то при обстоятелства, които показват, че природата е по-силна от хората. Благодарение на естествения ход на живота настъпва повратното събитие – на 5 март 1953 г. е обявена смъртта на съветския диктатор Йосиф Сталин, под чиято сянка се развива животът на милиони източноевропейци. Изглежда парадоксално, но смъртта на 73-годишния Сталин е посрещната с огромна изненада навсякъде в региона. Обяснението за това може да се открие в думите на бъдещия нобелов лауреат за литература Йосиф Бродски: „Той наистина беше вездесъщ, потретите и снимките му висяха навсякъде. Никой изобщо не допускаше, че може да умре, предполагаше се, че вечно ще виси над нас“⁴².

От нашата днешна гледна точка не звучи никак героично, но действително смъртта на Сталин се оказва необходимото предварително условие за първия сериозен опит за разграждане на репресивната система на съветския държавен социализъм. Такъв извод прави и френският философ Жан-Пол Сартр, преминал през изкушенията на комунизма: „Палага се да признаем, че основен фактор за десталинизацията все пак си остана смъртта на Сталин, защото тъкмо със смъкването на погребалния воал съветското общество можа да отвори очите си“⁴³. И това е така, не защото в Източна Европа не е имало легална и нелегална съпротива, а защото обществото е било контролирано толкова стриктно, че никой от съпротивителните актове не е успял дори да раздвижи застиналите пластове. Това става възможно едва след като системата сама показва признаци на слабост в последвалите смъртта на Сталин борби за неговото политическо наследство.

Промените в Източна Европа са инспирирани от ставащото в Москва и започват веднага след погребението на Сталин. Най-близките съратници на диктатора отдавна са наясно с кризисното състояние на обществото, с необходимостта от промени, но и с това колко ще бъде трудно управлението без Сталин. Затова те си поделят властта в своеобразен триумвират: Георгий Маленков (правителството), Лаврентий Берия (силите за сигурност) и Никита Хрущов (партията). Тримата започват умерена либерализация, включваща амнистия, ограничаване на репресивния апарат, намаляване на данъците, повишаване на

сталинизъм евеи következtek el, a tömeges megtorlások időszaka mindazokkal szemben, akik a leghalványabb kételety is tanúsították volna a kívülről rájuk erőszakolt rendszer iránt. A világ súlyos válságot él át: a Szovjetunióban felcsapnak az új retorzió hullámai, az Amerikai Egyesült Államokban pedig a mccarthyizmus szimatol valódi és vélt „kommunista” fölforgató elemek után és rajtuk útve megkérdőjelezi a hagyományos liberalizmust, Nyugat-Európa a háború súlyos erkölcsi és gazdasági következményeivel küszködik. A háború utáni Kelet-Európában a repressziók állnak a középpontban, és ezt megtétezik azokkal a társadalmi-gazdasági átalakításokkal, amelyekkel az új kommunista hatalmak ismétlik a gyorsított modernizáció szovjet útját ott is, ahol nem lenne szükség rá (Csehszlovákiában vagy az NDК-ban).

A fokozódó feszültség az ötvenes évek elején érte el csúcspontját: 1950 júniusában kitört a koreai háború, amelyben az USA közvetlenül, közvetett módon pedig a Szovjetunió és Kína is részt vett. A Koreai-félszigeten történtek életre hívták a nukleáris háború kísértetét, amely 1945 augusztusában rövid időre megjelent már Hirosimában és Nagaszakiban. Utólag megállapítható: az állandósuló nukleáris vészhelyzet fenyegető lidéccc, amelynek velejárója volt, hogy Kelet-Európában ugrásszerűen növekednek a katonai kiadások, kijózanítólag hatott, és arra kényszerítette a két szuperhatalmat, az Amerikai Egyesült Államokat és a Szovjetuniót, hogy keressenek valamilyen *modus vivendi*. Valamivel később Kelet-Európát is megcsapta az enyhülés szele, mégpedig annak megnyilvánulása nyomán, hogy a természet bizonyosságát adta, erősebb az embernél. Az élet természetes menete egy sorsfordító eseményt hozott: 1953. március 5-én bejelentették a szovjet diktátor, Joszif Visszarionovics Sztálin halálát, akinek árnyékában éltek a kelet-európaiak milliói. Paradoxonnak tűnik, de a hetvenhárom éves Sztálin halálának hírére az egész térségben mindenütt meglepetéssel fogadtak. Magyarázatot ad rá Joszif Brodski, a későbbi Nobel-díjas író: „Ő valóban mindenütt jelenlevő volt, arcképei és fényképei mindenütt ott függtek. Senkinek sem jutott eszébe, hogy meghalhat, feltételezték, hogy örökké figyel majd ránk.“⁴²

Mai nézőpontból cseppet sem hangzik hőiesen, de Sztálin halála valóban a szükséges előzetes feltételnek bizonyult ahhoz, hogy megtegyék az első komoly kísérletet a szovjet állami szocializmus retorziós rendszerének lebontására. Ilyen következtetésre jutott a francia filozófus Jean-Paul Sartre is, aki a kommunizmus csábításait is átélte: „Be kell ismernünk, hogy a desztálinizáció alapvető tényezője mégis Sztálin halála volt, mert éppen a szemfedő lerántásával tudta kinyitni a szovjet társadalom a szemét.“⁴³ S ez így van, de nem azért, mert Kelet-Európában nem létezett legális és illegális ellenállás, hanem mert az ellenállási aktusok egyikének sem sikerült megmozgatnia a megmerevedett rétegeket. Ez csak akkor vált lehetővé, amikor maga a rendszer a gyengeség tüneteit mutatta a Sztálin politikai örökségeért megindult harcokban.

A kelet-európai változásokat a moszkvai események inspirálták, Sztálin halála után nyomban el is kezdődtek. A diktátor legközelebbi munkatársai régóta tisztában voltak a társadalom válságos helyzetével, a változások szükség-

гességével, de azzal is, milyen nehéz lesz a vezetés Sztálin nélkül. Ezért egy sajtósági triumvirátus formájában felosztották maguk között a hatalmat: Georgij Malenkovra tartozott a kormány, Lavrentij Berijára a biztonsági erők és Nyikita Hruscovra a párt irányítása. Ekképpen hozzáfogtak egy mérsékelt liberalizációhoz, amelynek része volt az amnesztia, a megtorló apparátus korlátozása, az adók csökkentése, a mezőgazdasági termékek felvásárlói árainak emelése, a nemzetiségek közötti ellentétek tompítása. Sztálin örökösei világos jelet adnak kelet-európai csatlósainak, hogy követniük kell a Szovjetuniót a reformokban. A változások legkönnyebben Csehszlovákiában kezdődnek, mivel Sztálin temetésekor Klement Gottwald megbetegedett és meghalt, helyébe pedig mérsékeltabb politikusok léptek (Antonín Zápotocký, Antonín Novotný). A többi szocialista országban azonban a szovjet vezetés kénytelen beavatkozni, hogy a helyi sztálinisták, Rákosi Mátyás, Boleslaw Bierut, Váiko Cservenkov, George Gheorghiu-Dej, Enver Hoxha, mondjanak le hatalmuk legalább egy részéről. Kénytelen-kelletlen „helyet adnak” a hatalomban más politikusoknak is, köztük Nagy Imrének, Józef Cyrankiewicznek, Anton Jugovnak, Viliam Širokýnak. Mindez még nem demokratizálta a rendszert, de megmutatta a kelet-európaiaknak, hogy már senki sem örökkévaló és mindenható. Tehát 1953-ban elkezdődött a sajnálatosan kurta, csak 1956 ősziig tartó enyhülés, ez idő alatt Moszkva beavatkozása Kelet-Európában pozitív, elősegíti a régió desztalinizációját.

Beköszönt az „olvadás” (a meteorológiai hasonlaton túlmenően Ilja Ehrenburg szovjet-orosz író 1954-ben írt regényének címe is ez). A „jégzajlásra” elsőként az NDK lakossága reagált, 1953. június 17-én föllázadt a kormány gazdasági politikája és a szovjet megszállás ellen.⁴ Sztrájkba léptek a csehszlovák, a román, a magyar munkások. A fölkelést és a sztrájkokat leverték, de ezek megmutatták, hogy a kelet-európaiak nem várják karba tett kézzel a fentről jövő reformokat, készen állnak kinyilvánítani az egyet nem értést a szocializmus sztálini változatával. A társadalmi elégedetlenség és a szovjet triumvirátus nyomására 1953 nyaráig az összes kelet-európai országban politikai és gazdasági változások mennek végbe. Az iparosítás irreálisan magas üteme, valamint az erőszakos kolhozosítás helyett teret nyer Malenkov „ellátási irányvonala”, amelynek szellemében az állam figyelme a falu felé fordul.

A keleti blokkban az 1953-ban bekövetkezett változások első éve mutatja fel az alapvető paramétereket, amelyeknek kereteiben a szocializmus sztálini modelljének a Moszkva által óhajtott mérsékelt megreformálása haladhat: a vezető párt- és állami posztok szétválasztása, az ipar fejlődési ütemének csökkentése, a mezőgazdasági beruházások növelése, a politikai foglyok amnesztíája, a munkatáborok bezárása, a cenzúra enyhítése. 1953 közepétől 1956 végéig a kelet-európai országok fejlődése jelzi, hogy – habár egy, a KGST (1949), valamint a Varsói Szerződés (1955) által határolt egységes blokkba tartoznak – mindegyik más-más módon reagál a változások hozta minimális szabadságra.

A különbségek abból adódnak, hogy a politikai vezetés és a társadalom egy-egy kelet-európai országban milyen

izkúpните цени за селскостопанска продукция, смекчаване на националните противоречия. Сталиновите наследници дават ясен знак и на източноевропейските сателити, че трябва да ги последват в реформите. Най-лесно промените започват в Чехословакия, тъй като Клемент Готвалд се разболява при погребението на Сталин и умира, като отстъпва мястото си на по-умерени политици (Antonín Novotný и Antonín Zápotocký). В другите страни обаче на новото съветско ръководство му се налага да се намеси, за да накара местните сталинисти Матиаш Ракоши, Болеслав Бйерут, Вълко Червенков, Георге Георгиу-Деж, Енвер Ходжа, да се откажат поне от част от властта си. Те са принудени да „направят място” във властта и на други дейци – Имре Над, Юзеф Циранкевич, Антон Югов, Вилем Широки. Това не прави системата по-демократична, но показва на източноевропейците, че никога не е вечен и всемогъщ. Така през 1953 г. започва период, за съжаление краткотраен, продължил едва до есента на 1956 г., когато намесата на Москва в Източна Европа е позитивна и подпомага десталинизацията на региона.

Идва „размразяването” (по заглавието на романа на Иля Еренбург, написан през 1954 г.). Първи на „пропукването на ледовете” реагират жителите на ГДР, които на 17 юни 1953 г. се разбунтуват срещу икономическата политика на правителството и срещу съветската окупация⁴. Стачки обявяват чехословашките, румънските и унгарските работници. Бунтът и стачките са потушени, но те показват, че източноевропейците не искат безучастно да чакат реформите отгоре, а са готови да заявят несъгласието си със сталинския вариант на социализма. Под натиска на общественото недоволство и на съветския триумвират до лятото на 1953 г. във всички източноевропейски страни настъпват политически и икономически промени. На мястото на нереалистично високите темпове на индустриализация и насилственото коопериране на земята идва „продоволственият курс” на Маленков, при който вниманието на държавата се обръща към селото.

Първата година от промените в Източния блок – 1953 г., показва основните параметри, в които се развиват желаните от Москва умерени реформи на сталинския модел на социализма: разделяне на основните партийни и държавни постове, снижаване на темповете за развитие на индустрията, повишаване на инвестициите в селското стопанство, амнистия за политическите затворници, закриване на трудовите лагери, смекчаване на цензурата. От средата на 1953 до края на 1956 г. развитието на отделните източноевропейски страни показва, че макар да са в единен блок, очертан от Съвета за икономическа взаимопомощ (1949 г.) и Варшавския договор (1955 г.), те реагират по различен начин на дадената им минимална свобода за промени.

Разликите зависят от това до каква степен политическото ръководство и обществото във всяка страна от Източния блок са готови да променят системата, да постигнат компромис или да поискат нещо повече от разрешената от Москва десталинизация. От различния отговор на този въпрос зависят събитията – единодействието или противопоставянето между власт и общество предопределят първите големи разлики в източноевропейските социалистически държави: едни ще се опитат да се отградят от промените, за да оставят всичко по старому (Албания и ГДР), други ще се възползват от разрешените реформи, за да подобрат всекидневието на населението и ще спрат дотук (Чехословакия и България), трети ще видят в ситуацията възможност с обединени усилия да извоюват по-голяма свобода от Москва и по-широка либерализация (Полша), а четвърти

ще се опитат да извоюват истинска свобода с оръжие в ръка (Унгария).

Защо резултатите от първата десталинизация през 50-те години са толкова различни? Обяснението за разликите трябва да се търси на първо място в различната интензивност на репресиите, породили и различна степен на обществено недоволство. Не по-малко важна за успешната промяна е и готовността на обществото да се възползва от раздвижването, което зависи главно от нагласите на интелигенцията: дали тя е способна да посочи пътя за промяна и да поведе хората по него. И третата, макар и не по важност, причина за хода на десталинизацията се крие в способността на партийните ръководства да се съобразят с желанието на еманципиращото се общество, от една страна, и с променящите се импулси, идващи от Съветския съюз, от друга.

Що се отнася до репресиите, няма съмнение, че, ако не бром малката периферна Албания, те са най-масови и болезнени в

мértékben áll készen megváltoztatni a rendszert, mennyire képes kompromisszumokat elérni vagy a Moszkva által megengedett desztálinizációnál többet kérni. E kérdés eltérő megválaszolásán múlik, hol, milyen irányt vesznek a fejlemények, a hatalom és a társadalom közötti együttműködés vagy szembeállítás alakítja ki az első nagy különbségeket a kelet-európai szocialista országok között: némelyik megkísérli elkerülni a változásokat, hogy minden maradjon a régiben (Albánia és az NDK), mások lakosságuk hétköznapijainak javítására használják fel a megengedett reformokat, és ezen a ponton meg is torpannak (Csehszlovákia és Bulgária), megint másutt ebben a helyzetben lehetőséget látnak – közös erőfeszítésekkel – nagyobb szabadságot kiharcolni Moszkvától (Lengyelország), s van ország, amelyben megpróbálnak valódi szabadságot kivívni fegyverrel a kézben (Magyarország). Miért olyannyira eltérőek az első, az ötvenes években lezajló desztálinizáció eredményei? A különbségek magyarázatát mindenekelőtt a megkorlátozások eltérő intenzitását kell keresnünk, a nyomás erőssége idézi elő a társadalmi elégedetlenség különböző fokozatát. A sikeres változás szempontjából nem kevésbé fontos, mennyire áll készen a társadalom arra, hogy felhasználja a tágabb mozgástér lehetőséget, ami pedig főleg az értelmiség beállítottságán múlik, nevezetesen azon, mennyire képes megmutatni a változás útját és azon majd az embereket maga mögé sorakoztatni, vezetni. És a desztálinizáció menetét meghatározó harmadik ok, bár fontossága szempontjából nem az utolsó: mennyire képesek a pártvezetések figyelembe venni egyfelől az egyenjogúsítás útjára lépő társadalom óhajait, másfelől pedig a Szovjetunióból érkező változó impulzusokat.

Ami a megkorlátozásokat illeti, kétségtelen, hogy a kis, marginális Albániát nem számítva a legtömegesebb és legfájdalmasabb retorziók Magyarországon voltak, Rákosi Mátyás, „Sztálin legjobb tanítványa” Kelet-Európában és az általa vezetett Magyar Dolgozók Pártja mindent megtett, hogy lemásolják a szovjet politikai és gazdasági modell legrosszabb elemeit. Jóval mérsékeltőbbek és hatásukban korlátozottabbak a megkorlátozások Csehszlovákiában, Lengyelországban és Bulgáriában. Az okok különbözőek: Csehszlovákiában hiányzik a hajlandóság az illegális mozgolódásra, a csehek hagyományosan előnyben részesítik a passzív ellenállást; Lengyelországban a társadalom hangoltsága eredendően szovjetellenes és kommunista-ellenes, a hatalom kénytelen „fegyverszünetet” kötni vele; Bulgáriában pedig az ellenállási potenciál a negyvenes évek végére már kimerült.

Az értelmiség és viszonya a hatalommal a másik vezető tényező az 1953 és 1956 között zajló átalakulásokban. Az összes kelet-európai országban az értelmiség fontos nemzeti és politikai szerepet játszott és játszik. A XIX. században megvalósította a nemzeti megújítást, elindította és vezette azon nemzeti-főlszabadító harcokat, amelyek nemzeti államok létrehozásával értek véget. A második világháború utáni évek azonban új nagy kihívások elé állították az értelmiséget, s ezekkel nehezen boldogul. Az egyik fő kihívás a szociálisan igazságos társadalom létrehozásának kísértése, amit egy vonzó kommunista vízió sejtet. A nagy cél vonzza az értelmiség egy részét (főleg a fiatalokat), sokan lelkesen belépnek a kommunista párt-

Унгария, където „най-добрият ученик на Сталин“ в Източна Европа Матиаш Ракоши и оглавената от него Унгарска партия на трудещите се правят всичко възможно да повторят най-лошото от съветския политически и икономически модел. Много по-умерени и ограничени като въздействие са репресиите в Чехословакия, Полша и България. Причините за това са различни: в Чехословакия, защото липсват нагласи за нелегална дейност, а чехите традиционно предпочитат пасивната съпротива, в Полша, защото обществото още в началото е настроено антисъветски и антикомунистически и властта е принудена да потърси мирно помирение с него, а в България – поради изчерпването на съпротивителния потенциал още в края на 40-те години.

Интелигенцията и нейните взаимоотношения с властта са другият водещ фактор за преобразованията от 1953–1956 г. Във всички източноевропейски страни интелигенцията е играла и играе важна национална и политическа роля. През XIX в. тя осъществява националното възраждане, повежда и ръководи националноосвободителните борби, завършили със създаването на национални държави. Но следвоенните години изправят интелигенцията пред нови големи предизвикателства, с които тя трудно се справя. Главното сред тях е изкушението, което поражда грандиозният комунистически проект за създаване на социалносправедливо общество. Голямата цел привлича част от интелигенцията (най-вече младата), която ентусиазирано навлиза комунистическата партия. Творци от калибъра на Йежи Путрамент, Тадеуш Боровски, Мария Домбровска, Адам Кручковски, Йозеф Дарваш, Атила Йожеф, Мария Пуйманова, Витезслав Незвал, Ана Зегерс, Христо Радевски, Йежи Кавале-

ba. Olyan nagy alkotók, mint Jerzy Putrament, Tadesz Borowski, Maria Dabrowska, Leon Kruczkowski, Maria Pujmanová, Vítězslav Nezval, Anna Segers, Hriszto Radevski, Jerzy Kawalerowicz, Borisz Angelusev, Sztोजан Venev, a leendő szocialista társadalom vonzó képét teremtik könyvekben, képekben, filmekben, tankönyvekben, a sajtóban, a külvilág előtt is.

S amikor az első euforikus évek után rátelepszik a társadalomra a sztálinizmus, az értelmiség az áhított „szabadság birodalma”⁵ helyett a „terror birodalmában” találja magát, a füstbe ment illúziók nagy csalódást okoznak. Másfelől azonban a nagy csalódás lehetőséget ad a „párt-értelmiségnek” ahhoz, hogy azonosuljon a társadalmi elégedetlenséggel, és azt egy meghatározott irányba terelje. Ennek az értelmiségnek ereje a pártstruktúrákkal fenntartott kapcsolataiban áll, mert ezáltal módja lesz támogatni olyan pártreformereket, mint Nagy Imre vagy Władisław Gomułka. Az ötvenes évek közepétől aktivizálódott párt közeli értelmiség köreiből vezető szerepet játszanak az írók és az újságírók. Ez az értelmiség vonja meg az elégedetlenség határát a reformoknál, így a magyar forradalom majdnem végig megmaradt annak követelésén, hogy liberalizálják a szocializmus sztálini változatát. A kelet-európai értelmiség mértékletes szerepét pozitívan kell értékelni, mert a világ akkori egyértelmű amerikai és szovjet befolyási övezetre osztásában az utóbbihoz tartozó országok számára nem állt fenn a keleti blokk elhagyásának alternatívája, csak a rendszer fokozatos megreformálásában reménykedhettek⁶.

A harmadik tényező, melynek jelentősége a desztálinizáció kibontakozásával növekedik, a pártvezetések súlya. A szovjetrendszerben az utóbbiaknak vezető szerepe van, és ez nem változik Sztálin halála után sem. Moszkva mérsékelt decentralizációt és reformokat követel, ezek megvalósítása pedig a helyi politikai eliteken múlik. A legnagyobb függőségben levők, Csehszlovákia, Bulgária, Románia és az NDK, mérsékelt reformokkal igyekeznek elkerülni a társadalommal való konfrontációt, a radikálisabb reformerek, mint például a lengyelek, megpróbálják fölhasználni Moszkva „meglágyulását” és visszatérni a „szocialista építés lengyel útjára”, a tapasztalt Rákosi Mátyás pedig – megőrizve pártvezetői szerepét – megvárja a desztálinizáció viharának elmúlását, hogy visszatérhessen a régi praktikákhoz; ugyanezt teszi az albán diktátor, Enver Hoxha.

A fentiekben fölvezolt erőviszonyok sorsdöntőnek bizonyultak, amikor 1956 elején Moszkvából a desztálinizáció újabb jele érkezett. Nyikita Hruscsov az SZKP XX. kongresszusán 1956. február 25-én fölolvastott „titkos jelentése” igazolja Jean-Paul Sartre alábbi szavainak helyességét: „A desztálinizáció desztálinizálja a desztálinizátorokat.”⁷ Eredendő szándékaiktól függetlenül az események menete arra kényszeríti Sztálin örököseit, hogy egyre határozottabban elszakadjanak a sztálinizmus gyakorlatától. Az elkülönülés tetőpontja Hruscsovnak *A személyi kultuszról és következményeiről* című beszámolójában. Ebben Sztálin bűneinek csak egy részét ismerik el, de a beszámoló hatása oly nagy, hogy már nincs visszaút. Hruscsov, megérezvén a bíráló szavak hatásosságát, úgy dönt, a jelentést Kelet-Európában is alkalmazzák. Ez egybeesik a kelet-európai értelmiség óhajával,

Борис Ангелушев, Стоян Вевев създават привлекателния образ на бъдещото социалистическо общество в книги, картини, филми, в учебници, в пресата, а и пред външния свят.

А когато след първите години на еуфория идва сталинизмът, интелигенцията се оказва в „царството на терора” вместо в мечтаното „царство на свободата”⁵ и идва голямото разочарование от рухналите илюзии. От друга страна, голямото разочарование дава шанс на „партийната интелигенция” да се идентифицира с общественото недоволство и да го насочи в определена посока. Силата на тази интелигенция е връзката ѝ с партийните структури, даваща ѝ възможност да подкрепи партийните реформатори от рода на Имре Над или Владислав Гомулка. Партийният характер на активизиралата се в средата на 50-те години интелигенция, сред която водеща роля играят писателите и журналистите, ограничава недоволството в рамките на реформите и почти до края на Унгарската

революция не надхвърля исканията за либерализиране на сталиновия вариант на социализма. Умерената роля на източноевропейската интелигенция трябва да се оцени положително, защото в тогавашното ясно разделяне на света между Съединените щати и Съветския съюз за страните от съветската „сфера на влияние” не съществува алтернативата да напуснат Източния блок, те могат да се надяват само на постепенното реформиране на системата⁸.

Третият фактор, чието значение нараства с хода на десталинизацията, е състоянието на партийните ръководства. В съветската система те имат водеща роля и това правило не се променя след смъртта на Сталин. От Москва искат умерена децентрализация и реформи, а как те ще бъдат реализирани зависи от местните политически елити. Най-несамостоятелните, като тези в Чехословакия, България, Румъния и ГДР се стремят да избегнат конfrontацията с обществото чрез умерени реформи, по-реформаторски настроените като полските се опитват да се възползват от омекването на Москва, за да се върнат към някои от особеностите на „полския път към социализма”; докато опитният Матиаш Ракоши, запазил партийното си лидерство, изчаква да „премине бурята” на десталинизацията, за да се върне към изпитаните практики, същото, което прави и албанският диктатор Енвер Ходжа.

Очертаното по-горе съотношение на силите и позиции се оказва съдбовно, след като в началото на 1956 г. от Москва идва нов сигнал за десталинизация. „Секретният доклад” на Никита Хрущов, произнесен в края на XX конгрес на КПСС (25 февруари 1956 г.), демонстрира верността на думите на Жан-Пол Сартр: „Десталинизацията десталинизира десталиниза-

торите⁶⁷. Независимо от първоначалните им намерения, развитието на събитията принуждава наследниците на Сталин да се разграничат все по-категорично от практиките на сталинизма. Връх в разграничението става „секретният доклад“ на Хрущов „За култа към личността и неговите последици“. В него са признати само част от престъпленията на Сталин, но въздействието му е толкова силно, че връщане назад не може да има. Хрущов, усетил силата на критичното слово, решава, че докладът трябва да се разпространи и в Източна Европа, което съвпада с желанието на източноевропейската интелигенция да преразгледа най-близкото и по-далечното минало на своята страна. Конгресът на КПСС признава и престъпленията, извършени срещу полските и унгарските комунисти – разпускането на ПКП (Полската комунистическа партия) през 1938 г. и репресиите срещу хиляди полски и унгарски комунисти. Признанието дава стимул на местните комунисти да се върнат към националните пътища за развитие. На политическата сцена излиза националният комунизъм.

Българите се съобразяват с решенията на XX конгрес на КПСС, като Априлският пленум на ЦК на БКП утвърждава Тодор Живков за сметка на сталиниста Вълко Червенков. Това решение се оказва малката промяна, която започва дългия, 33-годишен живковистки период, продължил до краха на комунизма през 1989 г. За да държи страната в подчинение, новият партиен лидер съчетава отстъпките с премерените наказания и българите се примиряват с тези минимални промени⁶⁸.

След XX конгрес на КПСС поляците получават възможност да изберат нов партиен лидер, защото Болеслав Бйерут не успява да преживее „секретния доклад“ на Хрущов и умира още в Москва. Новоизбраният Едвард Охав е умерен и реформаторски настроен, той съдейства за ограничаване на цензурата и полският печат става най-свободният в Източна Европа. Свободата на словото има определена цена – властта трябва да приеме не само критиката, а и нейните последици. На 28 юни 1956 г. един чисто икономически конфликт в Познан извежда работниците на улицата, а за да се възстанови редът се налага намесата на армията. Потушаването на познанския бунт обаче не спира промените, както става в ГДР през юни 1953 г., а стимулира промените. В дискусиата за работническия бунт отстраненият през 1948 г. Владислав Гомулка обявява, че причините трябва да се търсят преди всичко в погрешната политика на партията. Тази самокритична гледна точка повдига духа на нацията.

На 19 октомври 1956 г. е свикан пленум, на който Едвард Охав доброволно отстъпва поста си на Гомулка. Несъгласуваното с Москва полско решение предизвиква намесата на Хрущов. Рано сутринта той неочаквано пристига във Варшава, готов да използва войски, за да накаже полското непокорство. В продължение на 20 часа поляците спорят с Хрущов, че имат право сами да решават вътрешните си проблеми, докато накрая той отстъпва и се завръща в Москва. Победата на поляците се възприема в целия Източен блок като символ на новата епоха в отношенията в Източния блок. Гомулка получава широка обществена подкрепа за реформите, включващи свободи за работниците, селяните, съюзните партии и църквата.

Именно за да изразят солидарността си с големият полски успех, унгарските младежи и писатели обявяват своя митинг на 23 октомври 1956 г. пред паметника на полския ген. Юзеф Бем, участник в Унгарската революция от 1848–1849 г. Митингът се превръща в начало на новата Унгарска революция, обрната

хogy vizsgálják felül saját országának közelmúltját, valamint a távolibbat is. Az SZKP kongresszusa elismeri a lengyel és a magyar kommunisták ellen elkövetett bűneit is: a Lengyel Kommunista Párt 1938. évi feloszlását, a lengyel és a magyar kommunistákkal szembeni megtorlásokat. A beismerés arra ösztönzi a helyi kommunistákat, hogy térjenek vissza fejlődésük nemzeti útjára. A politikai színpadán megjelenik a nemzeti színezetű kommunizmus.

A bolgárok alkalmazkodnak az SZKP XX. kongresszusának határozataihoz, így a BKP KB 1956 áprilisi ülése megerősíti Todor Zsivkovot a sztálinista Vâlko Cservenkovval szemben. Ez a döntés kis változásnak bizonyult. Elkezdődött a hosszú, 33 évig tartó zsvikovi korszak, melynek a kommunizmus összeomlása vetett végét 1989-ben. A bolgár pártvezér – hogy alávetettségben tartsa országát – társítja az engedményeket a példamutató büntetésekkel, és a bolgárok megbékélnék ezekkel a minimális változásokkal.⁶⁸

Az SZKP XX. kongresszusa után a lengyelek előtt lehetőség nyílik új pártvezért választani, mivel Boleslaw Bierutnak nem érte meg Hruscsov titkos jelentésének lecsengését, még Moszkvában meghalt. A frissen választott Edward Ochab mérsékeltebb, hajlamos a reformokra, közreműködik a cenzúra korlátozásában, minek folytán a lengyel sajtó lesz a legszabadabb Kelet-Európában. A szólás szabadságának ára van: a hatalomnak nemcsak a kritikát kell elfogadnia, hanem annak következményeit is. 1956. június 28-án Poznanban egy kimondottan gazdasági konfliktus miatt a munkások kivonultak az utcára, a rend helyreállítására ki kell vezényelni a hadsereget. A poznańi fölkelés leverése azonban nem állítja le a változásokat, ahogyan az NDK-ban történt 1953-ban, hanem ösztönzi őket. A munkásfölkelés vitájában az 1948-ban a hatalomtól eltávolított Wladislaw Gomułka kijelenti, hogy ennek okait mindenekelőtt a párt hibás politikájában kell keresni. Ez az önkritikai szempont emeli a nemzet szellemét.

1956. október 19-ére összehívták a LEMP KB ülést, ezen Edward Ochab önként átadja helyét Gomułkának. A lengyel döntést nem egyeztetették Moszkvával, ami Hruscsovot beavatkozásra kényszeríti. Kora reggel érkezik Varsóba, készen áll a hadsereget is bevetni, hogy megbüntesse a lengyelek ellenszegülését. Húsz órán keresztül vitatkoznak a lengyelek Hruscsovval arról, hogy joguk van önállóan dönteni belső ügyeikben. Végül Hruscsov meghátrál és visszatér Moszkvába. A lengyelek győzelmét az egész keleti blokk egy új korszak szimbólumaként fogadta. Gomułka széles társadalmi támogatás kap azon reformok megvalósításához, amelyek szabadságot adnak a munkásoknak, a parasztoknak, a szövetséges pártoknak és az egyházaknak.

Éppen a nagy lengyel sikerrel való szolidaritásuk kifejezésére a magyar ifjúság és a magyar írók nagygyűlést rendeznek 1956. október 23-án Bem József lengyel tábornok szobra előtt, aki részt vett az 1848/1849-es magyar forradalomban és szabadságharcban. Ez a gyűlés az új magyar forradalom kezdete, amely az országban fönnálló diktatúra és a szovjet megszállás ellen fordul. Alapvetően az akkori politikai vezetés bűne, hogy a magyarok képtelenek bizonyultak egységesen megvédeni Hruscsovval a reformokkal kapcsolatos jogait. Rákosi mindenáron meg

akarta tartani a hatalmat, és csak 1956 júliusában – szovjet nyomásra – akaródzott lemondania. Lépés elégtelen és elkésett volt, a helyébe kerülő Gerő Ernő ellentmondásos tevékenysége pedig tovább fokozta a feszültséget. A Magyarországon kitört forradalom tehát valójában a sztálinizmus evolúciós levétközésének tragikus fiaskója, ami magyarok ezreinek életét követelte.

A Kelet-Európában 1953 és 1956 között végbemenő kibontakozásnak egy lehet az általános értékelése: a régióban akkor teremtdődött meg az első lehetőség a szocializmus szovjet modelljének megreformálására. Ez a kísérlet nem végződhetett Kelet-Európa teljes egyenjogúsításával, mert tombol a hidegháború, és a szuperhatalmak egyike sem kész frontális harcba bocsátkozni a másikkal. Ezért az USA elnöke, Dwight Eisenhower üdvözölte ugyan a magyar felkelőket, de semmilyen reálisnak minősíthető segítséget nem nyújtott nekik. Az ENSZ-ben a Szovjetuniót csak „megfeddik” magyarországi intervenciójárt. Az egyedüli segítség az emigránsok ezreinek anyagi támogatása.

A hidegháború törvényszerűségei szerint az 1956 októberi magyar forradalom nagy nemzeti tragédia, ezzel szemben a lengyel megegyezés nagy siker mind Lengyelország, mind a Szovjetunió számára. Ami a többi kelet-európaikat illeti: ők fölhasználták az olvadást, hogy csökkenthesék függőségüket a Szovjetuniótól és valamelyes liberalizációt valósíthassanak meg. Másféle helyzet is kialakul, például a jugoszlávok öngazdolást lelhetek abban, hogy újból győztesnek mondhatják magukat egy szuperhatalommal keletkezett konfliktusban, mert hiszen nekik volt igazuk a Sztálinnal folytatott vitában – ez azonban a nyolcvanas évek végén igencsak megbosszulja magát. Így vagy úgy, az olvadás válságos évei lehetővé teszik a kelet-európaiaknak, hogy kifejezhessék kategorikus bele nem egyezésüket a szocializmus sztálini változatába, de még harminc évre lesz szükség ahhoz, hogy szakítsanak is vele.⁹

Alexander Gjurov fordítása

срещу собственото диктаторско управление и съветското господство. За неспособността на унгарците да се обединят и договорят с Хрущов правото си на реформи основната вина носи политическото ръководство. Ракоши се е опитвал с всички средства да удържи властта и едва през юли 1956 г. под съветски натиск е принуден да я напусне. Тази стъпка се оказва твърде недостатъчна и закъсняла, а и противоречивите действия на наследника му Ерньо Гёрьо допълнително подсилват напрежението. Затова избухналата в Унгария революция представлява трагичен неуспех на еволюционния път за излизане от сталинизма, коствал живота на твърде много унгарци.

Общата оценка на кризисното развитие на Източна Европа в периода 1953–1956 г. звучи така: тогава се създава първата възможност за региона да реформира съветския модел на социализма. Този опит не може да завърши с пълната еманципация на Източна Европа, защото Студената война е в разгара си и всяка от двете свръхдържави не е готова да атакува противника си фронтално. Затова президентът на САЩ Дуайт Айзенхауер приветства унгарските бунтовници, но не им оказва никаква реална помощ, затова Съветският съюз е порицан в ООН за интервенцията в Унгария, но единственото действие е материалната помощ за хилядите емигранти.

Законите на Студената война определят Унгарската революция от есента на 1956 г. като голяма национална трагедия, докато полските договорености са голям успех и за Полша, и за Съветския съюз. Що се отнася до другите източноевропейци – те се възползват от настъпилото размразяване, за да намалят своята зависимост от Съветския съюз и да осъществят ограничена либерализация. Има и други позиции – югославяните например получават поредната възможност да се обявяват за победители в конфликта с велика сила, защото в спора си със Сталин са се оказали прави, една увереност, която в края на 80-те години ще им изиграе изключително лоша шега. Така или иначе, кризисните години на размразяването дават възможност на източноевропейците да демонстрират своето категорично несъгласие със сталинския вариант на социализма, но за да могат наистина да излязат от него на тях и на света ще са необходими още три десетилетия.⁹

Jegyzetek:

1. Lásd: Баева, И. Когато се спускаше „желязната завеса“ (1944-1949): Полша, Чехословакия и Унгария. В: Преди и след „желязната завеса“. София, 1998. 132-176 pp.
2. Бродски, Й. Отделяне от себе си. Факел експрес. София, 2006. 108 з.
3. Сартр, Ж.-П. Призракът на Сталин. София, 1992. 102 p.
4. Hildebrandt, R.: Der 17. Juni. 1997.
5. Енгелс, Ф. Анти-Дюринг. В: Маркс. Енгелс. Съчинения. Том 20, София, 1966. 292 p.
6. Gaddis, J. Ls. The Long Peace. Inquires into the history of Gold War. Oxford University press, 1987.
7. Сартр, Ж.-П. Призракът на Сталин. София, 1992. 104 p.
8. Баева, И. Международни предпоставки на първия опит за десталинизация в България (1953-1956). В: Лица на времето. Том втори – 1997 година. София, 1997. 173-200 pp.
9. Рészletesebben: Баева, И. Източна Европа след Сталин, 1953-1956. Полша, Унгария, Чехословакия и България. София, 1995.

Бележки:

- 1 Вж.: Баева, И. Когато се спускаше „желязната завеса“ (1944 - 1949): Полша, Чехословакия и Унгария. В: Преди и след „желязната завеса“, С., 1998, 132-176.
- 2 Бродски, Й. Отделяне от себе си. Факел експрес, С., 2006, с. 108.
- 3 Сартр, Ж.-П. Призракът на Сталин. С., 1992, 102.
- 4 Hildebrandt, R. Der 17. Juni. 1997.
- 5 Енгелс, Ф. Анти-Дюринг. Маркс. Енгелс. Съчинения. т. 20, С., 1966, с. 292
- 6 Американската позиция за ненамеса в работите на Източния блок е представена много добре от един от най-добрите изследователи на Студената война: Gaddis, J. Ls. The Long Peace. Inquiries into the history of the Cold War. Oxford University press, 1987.
- 7 Сартр, Ж.-П. Призракът на Сталин. С., 1992, с. 104.
- 8 Баева, И. Международни предпоставки на първия опит за десталинизация в България (1953 - 1956 г.). В: Лица на времето. Том втори – 1997 година. С., 1997, 173-200.
- 9 Повече по темата: Баева, И. Източна Европа след Сталин, 1953 – 1956. Полша, Унгария, Чехословакия и България. С., 1995.

РУМЕН ДРУМЕВ

З О В Э Т А С В О Б О Д Н А Т А

УНГАРИО! НАРОДЪ СЪЩЕ НА КОИТЪ И ПЪТЪОМЪ!
СЪРЦЕТО ТИ, СЪРЦЕТО ТИ ПЛАТЪ И ВЪ ЛЮБТЕ СТРОИ.

ПОИ УНГАРСКАТА ЗЕМЪ КРЪВА НА ТВОИТЕ ЧЕЛА —
ОТ ТАЯ КРЪВ НАЗЕТА ПЛОД ЧУДЕСЕН — СВОБОДА

КАЛУВАН ПЛОД, ОЧАКВАН ПЛОД, ПО СЪЩЕ И ОТ ЖИВОТА,
КОГАТО МЪ Е ШЕИТА НА РОСТТОТО В ХОМОТА.

О, БЪЛГАРИНО С ЧЕСТНА КРЪВ, С МЪЖЕСТВЕНИ ТЪРДИ!
МАКАР И НЕ В БОРЕТА ПЪРЪ, ПОСЛЕДЕН НЕ БЪЛИ!

НАРОДИ, ВЪДГАЙТЕ СВИ ПЪТ НА ВЪРА И НА СЪЩЕ
СИИ ПЪРЪ БЪЛГАРИ, ПОЛЦИ, ПЪРЪ ЧЕХИ И РУМЪНИ.

СВЕТЪТ СЪВЕДИ БОРЕТА НАША, ПЪРЪНТЕЛ Е СВЕТЪТ.

ЩЕ СЕ РАЗЧУПИ БРОНЯТА, ПЪРЪМЪРЪЧИЛА МИ ПЪТ.

ЩЕ СЕ РАЗЧУПИ БРОНЯТА СЪВЕТСКА В НАШТА ТЪРДИ!

ДРАГИ СЪНАРОДНИЦИ!

РЕВОЛЮЦИЯТА В УНГАРИЯ ОТКРИ ИСТИНСКИЯ ЛИК НА БОЛШЕВИШКОТО
ГОСПОДСТВО В ТАКА НАРЕЧЕНИТЕ "НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧНИ" СТРАНИ,
НИКАКВИ "ОБНСНЕНИЯ" НЕ МОГАТ ДА СКРИЯТ ПЪТНАДЕСЕТТЕ ХИЛДИ
УБИТИ И ХИЛДИ ДРУГИ РАНЕНИ УНГАРИ. СЪВЕТЪТ СПОНТАННО ДАВА
ОВОЯТА ПОМОЩ НА ПОСТРАДАЛИЯ НАРОД.

ТЕЗИ ДРИКЪ СЪБИТИЯ ПРОЗВУЧАХА И В ЛИРАТА НА ШВЕЙЦАРСКИЯ
ПОЕТ БЕРНИН ШНАЙТЕР НА БЪЛГАРИНА Р. ДРУМЕВ, ЧИЕТО СТИХОТВОР-
ЕНИЕ ПОДНАСЯМЕ С ТАЗИ ДОСТОНКА, И ДР. ВСЕ ПОВЕЧЕ И ПОВЕЧЕ
ТВОРИМ ТРЕГВАТ С НАРОДА СИ ПРОТИВ ТИРАНИЯТА НА БОЛШЕВИЗМА.

ДА ЖИВЕЕ НАРОДНАТА ВОЛЯ ЗА СВОБОДА!

ОТ ГРУНАТА "СВОБОДОЛЮБИ"

Всеки поврат има цена

Разговор с проф. Искра Баева

Minden fordulatnak ára van

Interjú Iszkra Baeva professzossal

Haemus: Léteznek-e tanulmányok az 1956-os magyar forradalom bulgáriai hatásáról?

Iszkra Baeva: A kutatások nagyon későn kezdődtek meg. Az én könyvem, a *Kelet-Európa Sztálin után – Lengyelország, Magyarország, Csehszlovákia és Bulgária* volt az első történelmi tanulmány, amely az ebből az időből való archív dokumentumokra épült. 1989-ig a történészek kerültek a témát, mivel kötelező volt számukra, hogy a nemcsak Bulgáriában, hanem Magyarországon is hivatalos módon tárgyalják azt – ellenforradalomként. A másik ok az, hogy nem voltak hozzáférhető dokumentumok. Csak 1989 után nyitották meg a levéltárakat, és ez lehetővé tette számomra, hogy a másik oldal

Има ли изследвания за отражението на Унгарската революция от 1956 г. в България?

Изследванията започнаха много късно. Моята книга „Източна Европа след Сталин – Полша, Унгария, Чехословакия и България“ беше първото историческо изследване, изградено върху основата на архивни документи за този период. До 1989 г. темата беше избягвана от историците, тъй като бяха задължени да я представят само по начина, официален не само в България, а и за Унгария – като контрареволюция. Втората причина е, че нямаше достъпни документи. Едва след 1989 г. бяха отворени и архивите и това ми позволи да погледна събитията от другата страна. Ако въпросът се отнася за това каква е била реакцията

на българското общество, тя прилича на реакцията на обществата в другите източноевропейски държави и се разделя много ясно на две. Една е реакцията на управляваните, на тези, които се наричат „ние“ и съвсем друга е на управляващите, тези които обществото наричаше „те“. Хората посрещат с надежда и ентузиазъм всичко, което става в Унгария, в онези времена на българите не им се е вярвало, че някой може да се противопостави. Разбира се, след 4 ноември идва разочарованието и загубената вяра, но почудата, преклонението пред унгарците се запазват през целия период след 1956 г. Реакцията на управляващите е много по-добре изследвана, тъй като за нея има повече документи в архивите. Тогава именно като първи секретар на партията се утвърждава Тодор Живков. Още преди ноември месец, още докато революцията е във възход в Унгария, той категорично се обявява против нея, нарича я контрареволуция – свързва я единствено с това, че убиват комунисти, убиват партийни секретари – и твърдо заявява, че трябва да се направи всичко възможно за спирането на този процес. Има и още нещо, за което малко се знаеше: Тодор Живков, заедно с румънския лидер Георгиудеш, предлагат в интервенцията да участват и български и румънски войски. Това не се реализира само защото Хрущов предпочиташе да разчита единствено на съветската армия.

Какви възможности е имал българинът в онова време да получи информация за събитията?

Колкото и да изглежда странно от днешна гледна точка, имал е възможности. Първо, има достатъчно много българи, които живеят и учат в Унгария, има голяма българска градинарска общност. Всички те поддържат връзка със своите роднини в България. Една част от студентите, подкрепили своите унгарски колеги, дисциплинарно са били върнати в България. В Българското посолство постъпват донесения кой как се е държал, как е реагирал на събитията. Разбира се, това не са днешните средства за комуникация, но въпреки това българите са получавали достатъчно информация, за да разберат какво става. Въпреки цензурата и контрола върху средствата за осведомяване, революцията не е била тайна. Обществата са много по-гъвкави, отколкото биха желали управляващите – и преди, и сега. Всяко общество си има своя собствена система за информация, за контакти, за съпротива. Вярно, в България съпротивата е много умерена и много българска: по модела „те ни лъжат, а ние се правим, че нищо не разбираме“. Унгарската революция е повратно събитие, което ражда пълното неверие по отношение на онова, което се говори. Българите започват за възприемат всичко, което им се каже от властта като невярно, убедени, че вярно е обратното. И точно затова идват и големите разочарования след 1989 г., защото всички са убедени, че западният свят е свят, в който само се консумира и всички живеят добре.

Всеки поврат има цена – едни печелят, други губят и това винаги е било така, но желанието на Европа след Втората световна война е тези преходи да стават без погубени човешки животи. Това става в края на осемдесетте години. Трагедията на унгарците е, че те се опитват да го направят повече от три десетилетия по-рано.

Въпросите зададе: Светла Къосева

ръл is megsemléljem az eseményeket. Ha a kérdés arra vonatkozik, hogy milyen volt a bolgár társadalom reakciója, olyan, mint a többi kelet-európai ország társadalmának reakciója és nyíltan kétféle. Egy a reakciója az irányítottaknak, azoknak, akik „mi”-nek hívják magukat, és teljesen más az irányítóknak, azoknak, akiket a társadalom „ők”-nek nevez. Az előbbieket hatalmas reménnyel és lelkesedéssel fogadtak mindent, ami Magyarországon végbement, mivel a bolgárok addig nem hitték el, hogy valaki szembeszegülhet. Természetesen november 4. után jön a kiábrándulás és az elveszett hit, de a csodálkozás és a magyarok előtti főhajtás az egész 1956 utáni időszakban megmarad. Az irányítók reakciója sokkal jobban fel lett tárva, mivel arról több dokumentum van a levéltárakban. Éppen akkor erősítették meg Todor Zsivkovot a párt első titkára pozíciójában. Még november hónap előtt, még amikor a forradalom a tetőpontján volt Magyarországon, ő kategorikusan ellene fordult, ellenforradalomnak nevezte azt – csak azzal kapcsolta össze, hogy kommunistákat ölnek meg, párttitkárokat ölnek meg – és határozottan kijelentette, hogy mindent meg kell tenni azért, hogy ennek a folyamatnak véget vessenek. Van még valami, amiről keveset tudtunk: Todor Zsivkov a román vezetővel, Gheorghiu-Dej-zsel együtt azt ajánlotta, hogy az intervencióban bolgár és román csapatok is vegyenek részt. Ez csak azért nem valósult meg, mert Hruscov inkább csak a szovjet hadseregére akart számítani.

Haemus: Milyen lehetősége volt akkoriban a bolgár embernek arra, hogy információhoz jusson az eseményekről?

Iszkra Baeva: Bármennyire is furcsának tűnik mai szemmel, volt rá lehetősége. Először is, elég sok bolgár van, aki Magyarországon él és tanul, nagy kertészkolónia is van. Ők mindannyian tartják a kapcsolatot a bulgáriai rokonaikkal. Az egyetemisták egy részét, akik támogatták a magyar társaikat, fegyelmivel visszaküldték Bulgáriába. A Bolgár Nagykövetségre sorra érkeztek a jelentések arról, hogy ki hogyan viselkedett, hogy reagált az eseményekre. Természetesen, ezek nem a mai kommunikációs eszközök voltak, de ennek ellenére a bolgárok elegendő információt kaptak ahhoz, hogy megértsék, mi történik. A cenzúra és a tömegtájékoztatási eszközök ellenőrzése ellenére a forradalom nem volt titok. A társadalmak mindig sokkal rugalmasabbak, mint amennyire azt a vezetők szeretnék – régen is, ma is. Minden társadalomnak megvan a maga információs, kapcsolati és ellenállási rendszere. Igaz, Bulgáriában az ellenállás nagyon mérsékelt és nagyon bolgár: a modell az, hogy „ők becsapnak minket, mi pedig úgy teszünk, mintha semmit sem vennénk észre”. A magyar forradalom egy fordulat volt, amely teljesen hitetlenséget szült mindazzal kapcsolatban, amit beszéltek. A bolgárok ettől kezdve mindent, amit a hatalom mondott nekik, nem tartották igaznak, meg voltak győződve róla, hogy a fordítottja az igaz. Éppen ezért voltak a nagy kiábrándulások 1989 után, mert mindenki meg volt győződve arról, hogy a nyugati világ olyan világ, amelyben mindenki csak fogyaszt és jól él. Minden fordulatnak ára van – egyesek veszítenek, mások nyernek, és ez mindig így volt, de Európa a II. világháború után arra vágyott, hogy ezek az átmenetek kioltott emberéletek nélkül menjenek végbe. Ez történt a nyolcvanas évek végén. A magyarok tragédiája az, hogy több mint három évtizeddel korábban próbálták megcsinálni ezt.

*Az interjút Kjoszeva Szvetla készítette
Genát Andrea fordítása*

... СВОБОДНО...

14 март, 20 ч. (премиера)

...a szabad...

Március 14., 20h (bemutató)

Szereplők: Scherer Péter, Tóth József, Hadzsikosztova Gabriella

Zene: Wertetics Szlobodán

A bolgár Malko Teatro előadása; improvizált, zenés komitragédia megtörtént események után szabadon

Egy alanyi költő és a titkosszolgálat egy nyomozója között milyen párbeszéd alakulhat ki? Ha a téma a vers. A helyszín pedig egy vallatószoza. Suta magyarázkodás, vagy eredendő hősiesség? Tragikus ez a helyzet, vagy már komikus? Ez a szituáció! Ez egy megtörtént, de mai

V rolume: Петер Шерер, Йозеф Тот, Габриела Хаджикостова

Музика: Слободан Вертетич

Спектакъл на Малко театро, музикална комитрагедия, свободно импровизирана по действителни събития

Какъв разговор би могъл да се проведе между поет и следовател от тайните служби? В случай, че тема е стихотворението. А мястото – стаята за разпити. Неумели оправдания или същински героизъм? Трагична ли е тази ситуация или по-скоро комична? Истинска ситуация! Една действителна случка, която изглежда някак невероятна днес. Шлагери от петдесетте

години дават рамката на спектакъла. Песни, дошли от един „антисвят“, опияняващи ни със задушевно, любовно настроение, омайващи ни като силно лекарство, за да не ни боли за всичко онова, което би могло да ни се случи.

Балаж Дьоре

Малко българско театро в сърцето на Будапеща. Малко единствено според името си. Малко театро, колко голям е твоят заряд! С течение на времето историческите събития се укротяват. Дори кървавите исторически събития. Нали целият свят е сцена! Сцена и зрител! И на нея актьор и/или зрител е всеки мъж и жена. Включваме се за известно време в голямата игра на световната история със своите щастливи или нещастни роли. Унгарският октомври от 1956 г. също е опитомен от времето. Някогашните танкове и оръжия са музейни експонати. Както и дългите тъмни балтони.

Седим в сутерена на Ширай (културния клуб?!), в зрителната зала, изминали са повече от 50 години и вече сме в състояние да се смеем. Умеем ли? Трябва да се смеем. Гледаме представление. Наблюдаваме с напрежение представлението на Малко театро. Български поет написва на времето стихотворение за унгарската 1956 г. и се осмелява да го разпространява като позив – и си го излежава. Историята е бедничка, представлението – богато. Забързано. Артистите са прекрасни, защото са правдиви. В непрекъснат контакт помежду си и/или със зрителите. Никакъв празен ход. Нито погледи в нищото. Пищещата машина потраква. Поетът се измъчва, съпругата пее и плаче, офицерът следовател подтичва, не оставя на мира и зрителите. Защото и те са част от пиесата. Намираме се в странно представление: предаване на живо.

Дали сътрудничим?! Натъжваме се, после се размиваме. Слушаме музика, замисляме се и се надсмиваме на историята, на извращенията на историята.

Наблюдавам зрителите: гледат пиесата. Наблюдавам актьорите: гледат зрителите. По лицата – изумление. В началото и в края на спектакъла се появява българският поет, на стари години, онзи, върху платното на екрана! Говори спокойно. Прави впечатление на кротък човек. Навярно и на мравката път ще стори. Кой знае? Говори на български. Налага се да се превежда на унгарски, за да разберем какво казва. Винаги всичко трябва да се превежда на другия език, за да има пълно разбиране. Почти нищо не знам за България! В края на представлението дълго ръкопляскаме. С почит към българското Малко театро, малко – повтарям – единствено в името си. В Будапеща, в сутерена на Културния клуб Ширай, след спектакъла не е чудно, че мечтаем за България. Час по-скоро в България! Да не стане като онзи наш приятел, който никога в живота си не стигна там...

Акош Немет

Лошото старо време

Малко театро си няма интернет страница. И човек намира в програмата на култ-средището, наречено „Ширай“, последният

szemmel nézve, kissé hihetetlen történet. Az ötvenes évek slágerei foglalják keretbe az előadást. Ezek a dalok még az „antivilágot” idézik, füledt, szerelmes hangulatukkal elandalítanak, elbódítanak, mint egy erős gyógyszer, hogy ne fájjon annyira az, ami megtörténhet velünk.

Györe Balázs

Kis pici bolgár színház Budapest szívében. Kis pici bolgár színház, amelyik csak a nevében kicsi. Kis bolgár színház, vagy a te lelkesedésed!

A történelmi események idővel megszeliődnek. A véres történelmi események is. Színház az egész világ? Színpad és nézőtér! Olykor vérpad. Színész és/vagy néző minden férfi és nő. Ugyanannak a színjátéknak, a világtörténelemnek vagyunk szerencsés vagy szerencsétlen szereplői ideig-óráig. 1956 magyarországi októbere is megszeliődött az időben. Muzeális tárgyak lettek az akkori tankok, fegyverek. A viharkabát.

Ülünk a Sirály (kulturális klub?!) alagsorában, a nézőtérben, jó 50 évvel később, és már nevetni is tudunk. Tudunk? Nevetünk kell. Előadást látunk és nézünk. Egy kis bolgár színház elő-

adását figyeljük szívszorongva. Egy bolgár költő verset írt annak idején a magyar 56-ról és röplapon terjeszteni merészelt – meglakolt érte. A történet sovány, az előadás gazdag. Pergő. A szereplők kitűnőek, mert élethűek. Állandóan kapcsolatban vannak egymással és/vagy a nézőkkel. Nincs üresjárat. Senki sem bámul a semmibe. Kopog az írógép. A költő meggyötört, a feleség énekel és sír, a vállató tiszt futkos és a nézőket is piszkálja. Mert a nézők is benne vannak a darabban. Különös előadásban vagyunk: élő adásban. Együttműködünk?! Elszomorodunk, majd felnevetünk. Zenét hallunk, elkomolyodunk, aztán nevetünk a történelmen, vagyis a történelem torzulásain.

Figyelem a nézőket: figyelik az előadást. Figyelem a szereplőket: figyelik a nézőket. Az arcokon döbbenet. Az előadás elején és a végén megjelenik a bolgár költő, idősen, aki a verset írta a magyar 56-ról, megjelenik a főszereplő – filmvászon! Nyugodtan beszél. Szelíd ember benyomását kelti. Talán a légynek sem ártott életében. Ki tudja? Bolgáruul beszél. Le kell fordítani magyarra, hogy érthessük, amit mond. Mindig mindent le kell fordítani egy másik nyelvre, hogy nagyobb legyen a megértés. Alig tudok valamit Bulgáriáról! Az előadás végén hosszan tapsolunk. Tiszteletünk a kis bolgár színházé, amely, ismétlem, csak a nevében kicsi. Budapesten, a Sirály kulturális klub alagsorában, az előadás megtekintése után nem lehet azon csodálkozni, ha Bulgáriába vágyakozunk. Bulgáriába minél előbb! Nehogy úgy járjunk, mint az a barátunk, aki életében sohasem jutott el oda...

Németh Ákos

A régi csúnya idők

A Malko Teatrónak nincs honlapja. Például a Sirály nevű kult hely oldalán leli fel az ember legutóbbi előadást, melynek címe a kissé talányos „A szabad...”, és egy versről illetve a vers okozta dilemmákról szól. Okozhat ugyanis a költészet fejfájást, és a szóban forgó vers költőjének okozott is. Ami a formabontó előadás erénye azonban, hogy elegánsan kerülgeti az aktuálpolitika Szküllait és Karübdiszait, mégpedig oly módon, mintha nem is léteznének. Holott mi sem volna alkalmasabb egy kis (bármilyenirányú) politikai tüntetésre, mint az alábbi téma.

Idős, rokonszenves úr (a „bácsi” talán dehonesztáló volna) felvételtől bolgáruul beszél. Így kezdődik a Sirály-beli előadás. Nem tudni él-e még ma is az úr, nem tudni, mit szőtt (volna) élete jelentős fordulójának színpadi adaptációjához. Arról beszél, hogy rokonszenvezett a magyarokkal. Már is rokonszenvezünk vele. Költő, és verset írt a szabadságról, amelyet egy adott pillanatban (1956 őszéről van szó) Magyarország neve fémjelzett számára. A vers névtelenül, röpirat formájában készült, szintén 56-ban, amikor ugyanis nagyon is politika volt a vers és politikus a művelője. A titkos szerző lebukott, meghurcolták érte.

Tragikus téma.

Az előadás rendezője (aki játszik is a darabban), C. Nagy István jó ízléssel vette észre, hogy a mondandó (különösen a valóban véres magyar 56 mellé rendelve) nem feltétlenül kívánja meg a tragikus vonalvezetést, az előadás olykor egyenesen frivol eszközöket használ, így például a zenei garníring korabeli kuplékból áll össze, ami így minden hatásadását mellőzve ellenpontozza a tragikus témát, és valóban remek szórakozást kínál. Az előadás végén elhangzó tercett, ha szabad ezt a kifejezést használni: egyszerűen bájos, szívesen hallgatná akár hosszabban is az ember. Szinte el is felejtjük, miről is szól? A régi szép időkről.

Nem tudom, hány bolgár él Magyarországon, és mennyi Budapesten, azt végképp nem, mennyi élményük lehet, másodkézből, esetleg személyesen 56-ról. Nem tudom, milyen hatással lehet rájuk ez az előadás, mennyire távoli Magyarország térben és 56 időben.

Talán csak egzotikum, távoli rokonok régi ügye.

De jó tudni, hogy van bolgár, aki emlékezik ezzel a sikerült előadással.

A régi csúnya időkre.

Jordan Ruszkov

A tragikus magyar forradalomról a bolgár sajtó által hivatalosan tált információ sorai mögött olvasva szereztem tudomást. Mivel akkoriban egyedül éltem, a megfelelő

им спектакъл, чието заглавие е донякъде загадъчното „Свободно...” и разказва за дилемите, които може да причини едно стихотворение. И поезията може да навлече главоболия, както навлича и на въпросния поет. Достойнствата на този разчупващ формите спектакъл е, че елегантно избягва Сцилите и Харибдите на актуалната политика и то така, сякаш те въобще не съществуват. Макар че едва ли има нещо по-подходящо от въпросната тема за лека (все едно в каква посока) политическа демонстрация.

Възрастен симпатичен господин („чичко“ навярно би звучало не достатъчно почитателно) разказва нещо на български от видеозапис. Така започва представлението в „Ширай“. Не се знае жив ли е още, не се знае какво би казал за театралната адаптация на този съдбовен момент от живота му. Казва, че симпа-

тизирил на унгарците. Поет, написва стихотворение за свободата, която в един момент (става дума за есента на 1956 г.) носи името на Унгария. Стихотворението е написано и анонимно разпространено като позив, също през 56-та, когато това е един изцяло политически акт, политик става и съзателят му. После тайният автор е заловен и наказан.

Темата е трагична.

Режисьорът на предствлението Ицван Ц. Над е проявил добър вкус, когато е забелязал, че посланието (особено в контекста на кървавата унгарска 1956-а) не

изисква непременно трагичен тон, спектакълът си служи на места с направо фриволни средства, така например музикалната гарнитура се състои от шлагери от епохата, които без да търсят евтин ефект, представляват контрапункт на трагичната тема и предлагат едно наистина пълноценно удоволствие. Финалният терцет, ако мога така да кажа, е направо чаровен и човек с удоволствие би го слушал още. Сякаш си забравил: за какво става въпрос? За доброто старо време.

Не знам колко българи живеят в Унгария и колко в Будапеща, нито какви спомени и преживявания имат, преразказани или лични, от 1956-а. Не знам как им въздейства подобно представление, доколко са далечни Унгария в пространството и 1956-а във времето.

Може би е просто екзотика, някогашни дела на далечен роднина. Но е хубаво, че има българи, които правят възпоменание с това успешно представление.

За лошото старо време.

Йордан Русков

За трагичната унгарска революция научавах, четейки зад редовете на официално поднасяната от българската преса информация. Имах възможността – понеже тогава живеех сам, с нужната предпазливост – да слушам и западните станции, от които научавах доста неща още от първите дни.

В началото на ноември, когато разправата беше най-силна, вече не можех да се въздържа от напора на чувства, мисли, съпричастност към трагичната съдба на унгарския народ и на 9 ноември 1956 г. за час и половина напористо написах едно необичайно за мене по тоналност стихотворение. Трябваше ведна-

Ицван Ц. Наги, режисьор

Това е една история за 1956 г., която завладя въображението ни и започнахме да мислим как бихме да направим от нея спектакъл. Разказва се за човек, който подтикнат от унгарските събития през 1956 г. написва стихотворение и малък коментар към него, размножава го и разпространява тези листовки в София. Пуска ги в пощенските кутии и ги разпраща по пощата на 40-50 от членовете на писателския съюз. Всичко това не минава без последици. Тайната полиция започва да разследва случая и в продължение на две години търси извършителя. След дългото разследване го залавят и го обвиняват в антидържавна дейност. Десет месеца е в предварителен арест, след което получава общо 19 години затвор. Спектакълът се различава от досегашните представления на Малко театро по това, че е на унгарски език. Смятаме, че засяга тема, изключително интересна за унгарската публика. Ние всички добре познаваме 1956, имаме си митология за нея, но българската история придава съвсем нова светлина на събитията. Твърде малко знаем какво се е случило в други страни.

Петер Шерер, артист

Пиесата много прецизно показва как по онова време, попадне ли някой в машината на властта, милост няма. Да получиш 19 години за едно стихотворение! Това са ужасяващи цифри, много сериозни наказания. Поклон пред хората, които са имали смелостта да изживеят живота си с изправен гръбнак.

Йожеф Тот, артист

Доста съм чел и баща ми ми е разказвал за тежкия въздух на петдесетте години. Когато – готвейки се за спектакъла – прочетох стихотворението „Зов за свобода“ на Йордан Русков, бях поразен колко смелост е необходима, за да напише човек това, което мисли. Това беше първото ми впечатление от пиесата.

га да помисля как да постъпя, защото знаех, че то практически не може да бъде отпечатано. Дори с риск от някакво наказание, нямаше никакъв шанс. По онова време работех в отдел „Култура“ в Пловдив и имах ключ за помещението, където се помещаваха канцелариите ни. Някъде към девет и половина-десет вечерта отидох и размножих около 140 листовки. Бях забравил обаче, че отвътре ключът заяжда. Чак когато извъртях нещата на циклостил, се сетих – с пълната чанта в ръка. Нямах друг избор, трябваше да помоля някой от минувачите да ми отключи отвънка. Движението беше вече оредяло, подадох през малкото прозорче ключа на първия срещнат. Оказа се, че е обходен милиционер на средна възраст. По онова време наблюдението върху гражданите беше засилено. Обясних му, че съм имал работа до късно и си тръгнах. Усетих обаче, че и той zakрачи след мене. Съобразих, че не бива да бързам. Чак когато стигнах до къщата на Ламартин, бързо се изкачих по стъпалата и се откъснах от него. Изкачих първата стълба, която ме водеше към една рискована, но честна постъпка.

Зов за свобода

Унгаро! Народе скъп на Кошут и Петьофи!
Сърцето ти, сърцето ти пламти и в моите строфи.

Пои унгарската земя кръвта на твоите чеда –
от тая кръв назрява плод чудесен – свобода.

Жадуван плод. Очакван плод. По-скъп от живота,
когато му е шията на робството в хомота.

О, българино с честна кръв, с мъжествени гърди!
Макар и не в борбата пръв – последен не бъди!

Народи, вдигайте се! Път на вяра и на слънце
сияй пред българи, поляци, чехи и румънци.

Светът следи борбата наша, приятел е светът.
Ще се разчупи бронята, припредила ни път.
Ще се разчупи бронята съветска в нашта гръд!

Драги сънародници,

Революцията в Унгария откри истинския лик на болшевишкото господство в така наречените „народно-демократични“ страни. Никакви „обяснения“ не могат да скрият петнадесетте хиляди убити и хиляди други ранени унгарци. Светът спонтанно дава своята помощ на пострадалия народ.

Тези ярки събития прозвучаха и в лирата на швейцарския поет Ервин Шнайтер, на българина Р. Друмев, чието стихотворение поднасяме с тази листовка, и др. Все повече и повече творци тръгват с народа си – против тиранията на болшевиизма. Да живее народната воля за свобода!

От групата „Свободолюбци“

Из дневника на Йордан Русков

10 май 1958 г.

...И все пак, колкото и широка да е моята дупка, все пак дупка си остава... В нея и аз като мишките съм свободен – мога и да мисля полугласно, да пиша каквото ми хрумне, само да не се умъкни някой униформен котарак... Ако се покажеш като мишката навън, все може да се случи нещо сериозно... Църкай, пискай – само в дупката си! Миша съдба!

körültekintéssel lehetőségem volt arra, hogy nyugati adókat is hallgassak, amelyekből sok mindent megtudtam az első napokban.

November elején, amikor a összetűzések a legerősebbek voltak, már képtelen voltam az érzések, gondolatok és a magyar nép tragikus sorsával való együttérzés nyomásának ellenállni, és 1956. november 9-én másfél óra alatt céltudatosan megírtam egy tölem szokatlan hangvételű verset. Azonnal végig kellett gondolnom, hogy cselekedjek, mert tudtam, hogy a vers gyakorlatilag nem jelenhet meg nyomtatásban. Még a büntetés kockázatával sem volt rá esély. Abban az időben Plovdivban a Kulturális Osztályon dolgoztam, és kulcsom volt ahhoz a helyiséghez, ahol az irodáink voltak. Este fél tíz-tíz tájban odamentem és lemásoltam kb. 140 példányban. Azt azonban elfelejtettem, hogy a zár belülről beragad. Csak akkor jutott eszembe, amikor már lemásoltam a stencilgépen mindent – és ott álltam a tele táskával. Nem volt más választásom, meg kellett kérnem egy arra haladót, hogy nyissa ki kívülről az ajtót. Már kevesen jártak arra, és kiadtam a kulcsot a kis ablakon az első arra jövőnek. Egy középkorú járőröző rendőr volt az illető. Akkoriban a polgárok megfigyelése nagyon intenzív volt. Elmagyaráztam neki, hogy későig dolgoztam és elindultam. Érzékeltem azonban, hogy ő is elindult utánam. Rájöttem, hogy nem szabad sietnem. Csak amikor Lamartin házához értem és gyorsan felmentem a lépcsőn, akkor sikerült leráznom őt. Megmásztam az első lépcsőfokot, amely egy kockázatos, de becsületes cselekedethez vezetett.

Kiáltás a szabadságért

Magyarhon! Kossuth és Petőfi kedves népe
A szíved, igen a szíved izzik föl soraimban.
A magyar földet itatja régtől gyermekeid vére
És e vérből hajt ki a szabadság gyümölcse végre

Gyümölcs, amire szomjad olthatatlan
Az életnél is szebb oltalomban
Ha nem győzhetsz is a harcban – vesztes se légy
Vezess példaként
Bolgár, Lengyel, Cseh és Román seregeket
Keljenek fel az alvó népek
Mint ködből a nap –
Hitből kövezd ki útjukat !

A világ figyelni harcodat
A világ titokban veled kel fel
Neked páncél sem állhat ellen
Téged Szovjet tank sem taposhat el

Drága honfitársaim!

A Magyarországi felkelés megmutatta a bolsevista uralom igazi arcát az úgynevezett „népi demokratikus” országokban. Semmiféle magyarázat sem tudja elleplezni a 15 000 halottat és a többi sok ezer megsebzett magyart. A világ spontánul siet a szenvedő nép segítségére.

A svájci költő, Ervin Schneiter és bolgár kollégája, R. Drumev lírájában reagált az eseményekre. Az ő versét ajánljuk most figyelmükbe ezen a röpcédulán. Egyre több művész indul a néppel karöltve a bolsevista elnyomás ellen.
Éljen a nép szabadságvágya!

Egy szabadságszerető csoport

C. Nagy István, rendező

Ez egy 1956-os történet, ami tulajdonképpen először nagyon elragadta a fantáziánkat. Kezdtünk gondolkodni, hogyan lehet ebből egy előadást összehozni. Az alaptörténet egy úriemberről szól, aki 1956-ban felbuzdulva a magyarországi eseményeken, írt egy verset, fűzött hozzá némi kommentárt, sokszorosította, és ezeket a lapocskákat elkezdte terjeszteni Szófiában. Postaládákba dobta be őket, majd 40-50 írószövetségi tagnak levélbe is elküldte. Ennek lett „némi” következménye, mivel a titkos rendőrség elkezdte őt keresni, két évig kutattak utána. Két év alapos nyomozás után elfogták és mindenféle államellenes cselekményekkel vádoltak őt. Tíz hónapos vizsgálati fogság után első körben tizenkilenc év börtönt kapott.

Ami eltérő az eddigi munkáinktól az az, hogy magyar nyelvű előadásról van szó. Úgy véljük, hogy ez egy olyan téma, ami a magyar közönségnek érdekes. Mi valamennyien ismerjük '56-ot, van valami mitológiank erről az egészről, de ez a bolgár történet az '56-os eseményeknek egy teljesen különleges vetülete. Keveset tudunk arról, hogy máshol, más országokban hogyan élték át. Profi színészekkel, igazán jó színészekkel dolgozunk, és sikerült létrehozunk egy igazi színházi produkciót.

Scherer Péter, színész

Ez a darab szerintem nagyon precízen bemutatja azt, hogy ha valaki elkapja abban az időben a gépezet, ott nem volt könnyűélet. Egy vers miatt tizenkilenc évet kapott! Ezek szörnyű nagy számok, nagyon komoly büntetések. Azok az emberek előtt, akik egyenes gerinccel végig tudták csinálni és úgy éltek az életüket, le a kalappal!

Tóth József, színész

Elég sokat olvastam róla, apám is mesélt az ötvenes évek nehéz levegőjéről. Amikor – az előadásra készülve – elolvastam Jordan Ruzskov *Kiáltás a szabadságért* c. versét, elképesztőnek éreztem, hogy egy emberben ilyen bátran le merte írni azt, amit gondol. Ez volt az első benyomásom a darabbal kapcsolatban.

Такава ли е моята, твоята, неговата съдба?...

Колкото и човек да е толерантен, добровъзритан – все някъде ще те предизвикат с дълбокоумието си някои, как да кажа... Хора-калъпи. За тях и най-дребната, малко по-свободно изразена мисъл или критика, е светотатство, вражеско деяние, подкопаване на „народната власт“... Напоследък има и... ревизионизъм!

Един приятел ми каза: „Внимавай, твоего свободомислие става вече известно и сред милиционерските среди!... Все пак това е приятел, за да ми го каже.“

23 юни

...В събота в отдела „цъфна“ една личност, която се интересуваше от циклостилните отпечатъци, правени в отдела. Чух как питаше Кармен (деловодителката) „Не са ли работили на вашите машини писатели?“

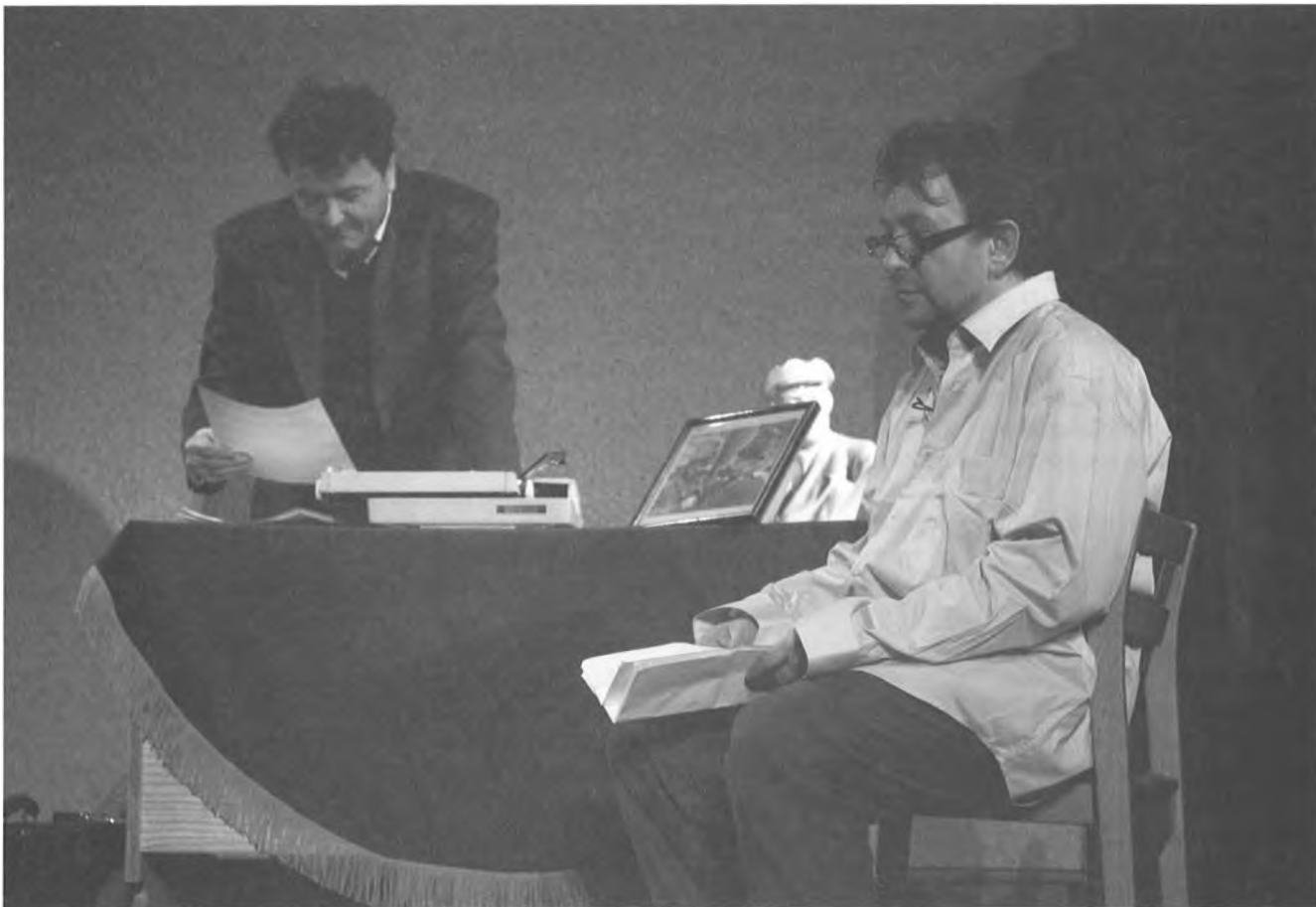
Jordan Ruszkov naplójából

1958. május. 10.

És mégis, bármilyen tágas is ez a lyuk, mégiscsak egy lyuk... Benne én is olyan szabad vagyok, mint az egerek – gondolkozhatok félhangosan, leírhatom, ami az eszembe jut, csak be ne jöjjön egy egyenruhás kandúr... Ha kimerészkedsz, mint az egér, bármikor történhet veled valami komoly... Csipogj, sikíts – de csak a lyukadban! Egérsors!

Ilyen az én sorsom, a te sorsod, az ő sorsa?...

Bármennyire is toleráns, jól nevelt az ember – valahol valakik, hogy is mondjam... a kaptafaemberek biztosan provokálnak majd éleselméjűségükkel. Számukra a legapróbb, kissé szabadabban kifejezett gondolat vagy kritika

Изтръгнах – това е съвсем пряко подозрение. Видях агента – висок, с малко подпухнало, необръснато лице. Взе един два отпечатъка – писмо и план за самодейни колективи. Вероятно за сверяване с онова, което е у тях, и което така ги е раздвижило. Може Сеизов да не ги е задоволил и сега е поел задачата друг, по-опитен?

Днес имах щастието да го видя при входа на отдела. На пост? Аз съм слаб физиономист, но когато едно лице ми направи впечатление, изглежда добре го запомням. Доста лица от този род съм запомнил. Вероятно и те ме познават..

И така – „въртележката се завъртява“: Дали всичко това няма да ми попречи на екскурзията? Твърде възможно.

is szentségtörés, ellenséges cselekedet, a „néphatalom” aláásása... Az utóbbi időben revizionizmus is!

Egy barátom azt mondta nekem: „Vigyázz, a szabad gondolkodásod már közismertté válik rendőri körökben is! Ő mégiscsak barát, ha elmondta nekem.

Június 23.

Szombaton az osztályon megjelent egy személy, aki az osztályon készített stencilezett másolatok iránt érdeklődött. Hallottam, amint megkérdezte Kárment (az adminisztrátort) „Az önök gépein nem dolgoztak írók?”

Összerezentem – ez már teljesen nyílt gyanú. Láttam az ügynököt – magas ember volt, kissé felpuffadt, borostás arccal. Elvett egy-két másolatot – egy levelet és egy ama-

тър едъртесекнек шзлз тереветет, валзшннлелг азерт, хогу зссзехасонлнса аззал, амн нлук вон, эс амн енныре мегмозгата окет. Лебет, хогу Сзеизов нем елэгнтете кн а кнвнннснсагукат эс мост валкн мнс, тспзстлтлбб вете ат а феладатот?

Ма аббан а шзеренсэбэн влт рэзшем, хогу ллтм от аз озстллу бейрлтннл. Посзтон? Россз аз асрмеморнм, де ха едг аср бенуомлт тезз рлм, угу ллтзкн, ллел мегеуеузем. Сок нленфлжта асрот еуеуезтем мег. Валзшннлелг олк нс емлелкнек рлм...

Техлт – „а керек форогнн кезд“, влжон мнндез нем акадллууоузуа мег а кнрлндуллсомлт? Нлгуын нс лелхетсэс.

Јулнус 3.

Мелг мннднгу нннс ередмелну а рендзрслгтл – нлен ертелмнлу левелт кптм а Болгър лрзшзветслгтл нс. Аз ултслз

3 јули

Все оше нлма резултлт от млннцнллт – лолучнх н лнсмз в тоу смнслтл от СБП. До послелднл момент неснгуруност н възмознността да тн клжлт – Не!

Аз дллуболко в себе сн очлквм тоуа. Поне ще знлл клкво мнсллт зл мене. Нл чнстл сметкл!

Тезн лнслгове трлбулше да откнсна от тетрдклт, злщото клтз оцлло нем мже да влезе в тлсното скрнवलнше. Ще трлбул малко по малко внлгн да се лнше н да се тлрсл млсто... Тлсно! Тлсно зл душтл, тлсно зл мнсллт. Ще доуе лн време, коглт вснчко ще блде тлкл чуждо, тлкл неестественз, че да нем се влрвл дорн! И вснчко тоуа в нметз нл нлклкви нделлн, кннто се претворллт клтз пароднл в лнвотл.

Нощес трлгувм зл Софнл. Искам да рлзберл тоуа-онзвл. И евенуулно да подлм докუმентнте сн зл следвлне. Клк ще следвлм в тоу мрлкобесннческн уннверслтет, сам нем знлл...

перчнгу бнзунуулнлнсаг эс а лелхетсэс, хогу азт мондлжк некед – NEM!

Мелуен лелбелллу ezt нс влром. Legalлбб тудн фогом, мнл гондолнл рлм. Тнзштл сор!

Езекет а ллпоклт кн келлтл волнл тэлнем а флзетбл, мерт еуеуен нем фэр бе а шлук релктехлелре. Мннднгу келл едг кнслт нмн эс леллет кереснн... Шлук! Шлук а лелекнек, шлук а гондолоткнл. Влжон елжн млжд аз аз нлдо, амнкор мннден олнл ндеген лелз, олнл термэлзетелленз, хогу шзнте ел се лелхет нннн.

Эс мнндез валмнлуен нделлзк невелбэн, амнлелк пероднллвл влртознлкт ат аз еллетбэн.

Элзшклт ндулзк Шзфнлбл. Мег акарзк тудн еуеуеу с мнст. Эс есетлелг бейдом а лелнелккзелмет аз еуеуеуемрч. Хогу

И тлкл, мнл днелннко, злсезл доплсवलне. Дллн ще се влрнл при тебе, след клтз слм подншлл въздухл н слвободнн швет, нлн слмо ще отнлд до морето – тоуа, тоуа э „длржлвнл тлннл“.

Блди бллгорлзумен н не ллбзопнтствлл предवलрнтелно. Внждлш клкво е лолужнелто...

От 6 до 20 јлулрн 1959 г. блх под неперекнслнотл нлблуделне. По онзвл време сред плслтелскнте средн в Пловднв нмнше трнмл доносннцн. Бллгздарелне нл тлжнлглт отлнчнл рлботл, нл 20 јлулрн блх злдлржлн.

Злслплхл се обвннелнл срещу мене. Рлзбрлх, че доносннцн е нмло н в клубл, кнлто рлководех. Дребнн хорнцл с млрнсл душн. Злблрклхл ме дорн в нлклквл крлжбл нл орлжнел, млкар

че винаги съм се отвращавал от оръжията. През целия си живот съм имал едно-единствено оръжие – словото. С него се борех – добре или зле.

fogok azon a népbudító egyetemen tanulni, magam sem tudom...

Tehát, naplóm, egyelőre befejezem az írást. Hogy visszajövök-e hozzád, miután beleszagoltam a szabad világ levegőjébe, vagy csak elmegyek a tengerre – ez, ez „államtitok”.

Légy belátó és ne kíváncsiskodj előre. Látod, milyen a helyzet...

1959. január 6-tól 20-ig már állandóan figyeltek. Plovdivban abban az időben az irodalmi körökben három jól működő besúgó volt. Az ő kitűnő munkájuknak köszönhető, hogy 1959. január 20-án letartóztattak.

Ezután sorra érkeztek a rám nézve terhelő jelentések. Megtudtam, hogy általam vezetett klub tagjai között is voltak besúgók. Kis emberek, akiknek nagy mocskok van a lelkében.

Még fegyverlopási ügybe is belekeverték, pedig a fegyverektől mindig irtóztam. Egész életemben csak egy fegyverem volt a szó. Jól vagy rosszul, de azzal harcoltam.

Hervadó herbárium

Hervadó herbárium! Meredten nézem. Csak a csend
csepeg.

Az erőszak haldokló növényei és... túlélő versek!
Hogyan vegetáltak idáig, virágzás nélkül is,
Nem lihegték szépet, a megélt szenvedésnek?

Harminc év bezárt versei!
Nem száradtak ki a gyökerek sejtjei.
De a magokban gyűlölet sziszeg,
Ahogy az éhes földbe elveted.

Hervadó herbárium, árulás és hősiesség képzetek.
Csalás és büszke keblek, kérdezed, hogyan létezhetek?
Hideglelés ölelés: jelentések között a versek!
Hervadt és könyörtelen, haldokló herbárium és a csend
csepeg.

Странен хербарий

Странен хербарий! Разглеждам го тръпнещо. Тихо е.
Мъртви цветя на злото и... живи стихове!
Как оцелели са тук, досега неразлистени,
без освежителен дъх за изстрадали истини?

Стихове мои, трийсет години затворени!
Не, неизсъхнали още са вашите корени.
Зрънце на злото обаче, укрито в цветята му,
може и утре за посев да бъде запратено...

Странен хербарий: предателство, чест и насилие.
Свят на лъжа и достойнство. Питаш се: бил ли е?
Странно съжителство: доноси редом със стихове!
Странно и страшно. Страшен хербарий. Тихо е.

Богдан Филов: Дневник Сателит на Хитлеристка Германия

(3 март 1941 – 31 декември 1941)

Откъс

Bogdan Filov: Napló A hitleri Németország csatlósa

(1941. március 3 – 1941. december 31.)

Naplórészlet

X. 13. *Hétfő*. Reggel audiencián a cárnál. A budapesti utazásomról beszélgettünk. Azt tanácsolja, hogy legyen nagyon visszafogott, és ne ígérjek meg semmit. A magyarok szeretnek előnyöket kiharcolni, magukkal ragadni másokat, azután pedig visszavonulnak, és lejáratják a partnerüket. Tájékoztattam őt, hogy Popov lemond, ezáltal nem enged, mert az a benyomása, hogy a cár elégedetlen vele. A cár rögtön kapcsolt, hogy ez a néhány nappal ezelőtti beszélgetés következménye, és azt mondta: „Tehát már megint én vagyok a hibás.” Úgy véli, valaki sugalmazza Popovnak, hogy így cselekedjen, és gyanúja a Zveno-párti Sztanco Belkovszki mérnökre és dr. Kleinra terelődik. Úgy véli, hogy Popov, Kjoszeivanovhoz hasonlóan, problémát akar okozni neki az Országgyűlés megnyitása előtti pillanatban. Azt mondta, hogy beszélni fog vele, amíg én nem leszek itt. Megvédtem Popovot, azt mondtam a cárnak, hogy nemcsak külügyminiszterként nagyon hasznos, hanem más ügyekben is, nagyon életrelvő nézetei vannak, teljesen becsületes és egyenes, nem áskálódik.

Délután Popov eljött a lakásomra. Elmondtam neki a cárral folytatott beszélgetésemet. Popov azt tanácsolja, hogy ne legyek túl visszafogott Bárdossyval, ellenkezőleg, mu-

13. X. *Ponеделник*. На аудиснция при Царя сутринта. Говорихме по отиването ми в Будапеща. Съветва ме да бъда много въздържан и да не се ангажирам с нищо. Унгарците обичали да правят аванси, да увличат, а после се отдръпват и излагат партньора си. Съобщих му, че Попов си подава оставката, този път много настоятелно, понеже бил с впечатление, че Царят не е доволен от него. Царят се сети веднага, че това е следствие от онзи деншия разговор и каза: гЗначи пак аз съм виновен.“ Той смята, че има някой, който надумва Попов да действа по този начин и подозренията му падат върху архитект Станчо Белковски, който бил звенар, и д-р Клайн. Смята, че Попов, също като Къосеиванов искал да му прави мъчнотии тъкмо преди откриването на камарата. Каза, че ще говори с него през време на отсъствието ми. Защитих Попова, казах му, че е много полезен не само като министър на външните работи, но и по други въпроси, има много здрави разбирания, абсолютно е честен и пряк, не интригува.

Следобед дойде Попов вкъщи. Предадох му разговора с Царя. Попов ме съветва да не бъда много резервиран с Бардоши, напротив, да посоча някои точки, по които имаме общи интереси, като: да се насърчат аспирациите на румъните на изток в Русия; да не се допуснат на юг от Дунава; да се посочат възможности за унгарския трафик през България.

Заминахме тази вечер с Кита, юнгарт, Серафимов, Йоцов, К. Сарафов, Ст. п. Василев и Ганчев за Видин, като задържахме малко трена и тръгнахме в полунощ и една минута, за да се смята, че тръгваме на 14, а не на 13 т.м. Бяха дошли на гарата почти всички министри.

14.X. Вторник. В 8 1/2 часа стигнахме във Видин. Дойдоха във вагона народният представител Ив. Петров Недялков, околийският управител и кметът. Петров иска на връщане непременно да се обади, за да ме посрещнат. В 10 1/2 часа отидохме пеш до пристанището. Имаше извънредно много бурета с ябълков пулп и щайги с грозде. Товарили ги с нашите нови бързи параходи за износ, които за четири дни стигали до Виена. Видинчани са много доволни сега от износа и голямото оживление на пристанището. Безработица нямалоникаква. Надницата на пристанищните работници стигала до 100 лева дневно. Фотографирахме се с една голяма група пристанищни работници. Минахме на румънския бряг с параходчето „Капитан Стойков“ и бяхме посрещнати от местните власти. Нашият вагон (новият за Министерския съвет) ни чакаше на пристанището. Придружава се и от инж. Тинтеров, който ще пътува с нас. Потеглихме веднага.

15.X. Сряда. Към 8 часа стигнахме на унгарската граница при Куртичи, след кат опрез нощта бяхме останали около пет часа в Темешвар. Тук ни посрещнаха аташираните към нас трима унгарски чиновници: легационният съветник Уйвари, Паул Стефан от външното министерство и Паул Палкович от просветата, който придружаваше Хоман при посрещането му в София. Закуската вземахме във вагон-ресторанта като гости на унгарците. Движихме се със специален трен, на който

tassak rá néhány pontra, amelyben közösek az érdekeink, például: hogy bátorítsuk a románok aspirációit Oroszország keleti részével kapcsolatban; ne engedjük őket a Dunától délre; mutassak rá annak lehetőségére, hogy a magyar szállítmányok Bulgárián át haladjanak.

Ma este Kitával, Jungarttal, Szerafimovval, Jocovval, K. Szarafovval, Szt. p. Vaszilevvel és Gancsevvel elindultunk Vidinbe, de egy kicsit feltartóztattuk a vonatot, éjfél után egy perccel indultunk el, hogy úgy tarthassuk, 14-én, és nem 13-án indultunk el (a babona szerint a 13-ai dátum kerülendő). A pályaudvarra majdnem minden miniszter kijött.

X. 14. Kedd. 1/2 9-kor megérkeztünk Vidinbe. A vasúti kocsiba eljött Iv. Petrov Nedjalkov országgyűlési képviselő, a járási főnök és a polgármester. Petrov azt akarja, hogy visszafelé feltétlenül jelentkezsek, hogy fogadhasanak. 1/2 11-kor gyalog elmentünk a kikötőbe. Rengeteg hordó almapulp és láda szőlő volt. Kivitel céljából rakodták őket az új, gyors gőzhajóinkra, amelyek 4 nap alatt érnek Bécsbe. A vidiniek most nagyon elégedettek az export és a kikötő megélénkülése miatt. Egyáltalán nincs munkanélküliség. A kikötőmunkások napi bére a 100 levét is eléri. Lefényképezkedtünk egy nagy csoport kikötőmunkással. A Kapitán Sztojkov gőzhajóval átmentünk a román partra, ahol a helyi hatóságok fogadtak minket. A vasúti kocsink (a Minisztertanács új kocsija) a kikötőben várt minket. Tinterov mérnök kísérte el, aki velünk fog utazni. Azonnal útnak indultunk.

X. 15. Szerda. 8 óra felé értünk a magyar határra Curticinél, miután éjszaka körülbelül 5 órára megálltunk Temesváron. Itt fogadott minket a mellénk kirendelt három magyar hivatalnok: Újvári követségi tanácsos, István Pál a Külügyminisztériumból és Palkovics Pál az oktatásügyiből, aki elkísérte Hómant szófiai látogatására. Az étkezőkocsiban kaptunk reggelit mint a magyarok vendégei. Különvonattal utaztunk, amelyre azonban más kocsikat is kapcsolnak, mivel a bukaresti gyorsvonat, amellyel utaznunk kellett volna, késett.

Budapestre pontosan 11 óra 40 perckor érkezünk. Ünnepeyes fogadtatás és a fogadásunkra kiérkezettek bemutatása, akik között Bárdossyn és Hómanon kívül még más miniszterek és tábornokok is voltak. A diplomaták is ott voltak: a német Jagow, az olasz Talamo, a román Filoti (aki az olaszhoz hasonlóan korábban Szófiában volt), valamint a horvát, a szlovák és a japán.

Szemle díszszázaddal. A szállodába menet Bárdossyval voltam. A szállodához vezető utcákon diákokat sorakoztattak fel, rajtuk kívül nem voltak sokan. A szálloda előtt egyetemisták kezdtek nagy, szívélyes éljenzésbe zászlókat lengetve. Bárdossyval többször kimentünk az erkélyre.

A program lerövidítése érdekében úgy döntöttünk, hogy nem szükségesek a szokásos személyes látogatások, csak névjegykártyákat cserélünk. 1/2 2-ig a szállodában maradtunk pihenni, akkor elmentünk a palotába Horthyhoz és Ferenc József főherceghez, aki a cár első unokatestvére (az ő anyja és Ferdinánd cár testvérek), és aki azon kívánságát fejezte ki, hogy holnap személyesen szeretné viszonzni a látogatásomat a szállodában.

2 óраkor Hóman ebédet adott a Gellért Szállóban. Bárdossy is jelen volt, akivel ebéd után hosszan beszélgettünk a nálunk, Bulgáriában uralkodó rendszerről, a földkérdésről, a diákságról stb. Utána megtekintettük a fürdőket, majd visszamentünk a szállodába. 4 óраkor koszorúzás a magyar hősök emléktáblájánál. Nagyon ünnepestes külsőségek, tündöklő egyenruhák.

5 óракор audiencia Horthynál, aki nagyon szivélyes volt, a váróteremben fogadott, és bevezetett az irodájába. 6 óра 10 percig ott tartott, pedig az audienciák nála csak félórások. A szokásos közhelyek és a cár üdvözlete után a beszélgetés a háborúra és a béke kilátásaira terelődött. Azt mondta: *Ich habe die Engländer sehr gern* (Nagyon kedvelem az angolokat), de most nincsenek olyan emberek, akik megbirkóznának a helyzettel. Nagyon rossz véleményem volt Churchillről, aki szerinte iszákos. Lehetségesnek tartja a békekötést, és úgy véli, hogy ezt sir Samuel Horr, a jelenlegi madridi angol nagykövet, volt külügyminiszter viheti végbe. A németek rossz politikások, nem tudják kivívni az emberek szimpátiáját.

Teljesen őszinte akar velem lenni, ezért nyíltan kijelenti, hogy a románokat alsóbbrendű népek tartja. A németek is rossz véleményem vannak róluk, de szükségük van rájuk, ezért támogatják Antonescut, az egyetlen embert, akire számíthatnak. Néhány perc alatt be tudja bizonyítani, hogy a németeknek nincs joguk Erdélyre, ahogy ezt az ifjabb Göringnek (a birodalmi marsall unokaöccsének) tette. Azonnal elővette Erdély 1696-os térképét, amelyen Erdély vármegyékre van osztva, amelyekben szinte kizárólag magyarok és székelyek élnek. Csak két kis hegyi vármegye van románként jelölve. Mindez elég naiv dolog volt. Általában véve a románok igényei túlzottak (említést tettem a Dunától délre, a Vaskapu környékére formált igényükről). Egyáltalán nem lehet megbízni bennük. A Vaszárdájuk gyakorlatilag kommunista.

Megkérdezett, milyen a viszonyunk Törökországgal. Kihasználtam az alkalmat, hogy kiemeljem a nálunk lefolytatott mozgósítást és a csapatösszevonást a török határon a Balkán félszigeten zajló hadműveletek idején mint a mi szerepvállalásunkat a háborúban; készek lettünk volna beavatkozni, ha szükség lett volna rá.

Szerbia és Görögország nem nagyon érdekli. Úgy véli, hogy a szerbek nagy hibát követtek el a puccsal. Hangsúlyoztam, hogy mi sose hittünk nekik, és elmeséltem a Hitlerrel március 1-jén, Bécsben folytatott beszélgetésemet.

A horvátokkal való viszonyuk a Muraköz miatt nem jó; a lakosság szláv, de nem horvát, és inkább Magyarország felé hajlik.

Nagyon bízik Magyarország jólétében és a kőolajforrásokra alapozott jövőjében, amelyeket német tőke és technika segítségével tártak fel. Jelenleg kielégítik az ő szükségleteiket; reméli, hogy még továbbiakat fognak feltárni, amelyek pótolhatják a románokét, és ezáltal csökkenne Románia jelentősége Németország számára.

Eléggé megöregedett; lassan beszél, és néha elfelejti, mit akart mondani.

Onnan Bárdossyhoz mentem, az elnöki palotába; szép, régi palota igazi empire stílusban. Bárdossy nagyon szimpatikus, intelligens és finom ember, aki baráti légkört teremt beszélgetőtársának. Megnyilvánulásában elég

имаше прикачени обаче и други вагони, понеже бързият влак от Букурещ, с който трябваше да пътуваме, имаше закъснение.

В Будапеща пристигнахме точно на 11 ч. 40 м. Тържествено посрещане и представяне на посрещачите, между които освен Бардоши и Хоман имаше още няколко министри и генерали. Присъстваха и дипломатите: германският Iagow, италианецът Talamo, румънският Филоти (който както и италианският беше по-рано в София), хърватският, словашкият и японският.

Преглед на почетната рота. За хотела аз бях с Бардоши. По улиците до хотела бяха наредени ученици, обаче иначе нямаше много народ. Пред хотела голяма и сърдечна овация от студентите със знамена. Излизахме няколко пъти с Бардоши на балкона.

За съкращение на програмата беше решено да не се правят обикновените визити лично, но само да се разменят карти. Останахме в хотела на почивка до 1 1/2 ч., когато отидохме да се напишем в двореца у Хорти и ерцгерцог Франц Йосиф, пръв братовчед на Царя (неговата майка и цар Фердинанд са брат и сестра), който изказал желание да ми върне визитата утре лично в хотела.

В 2 ч. Обед в хотела „Gellért“ от Хоман. Присъстваше и Бардоши, с когото разговаряхме след обедта доста по нашия режим в България, поземления въпрос, студентството и пр. Разгледахме след това баните и се върнахме в хотела. В 4 часа полагаем на венец пред възпоменателната плоча на унгарските герои. Голяма тържественост и бляскави униформи.

В 5 ч. аудиенция у Хорти, който беше много любезен, посрещна ме в чакалнята и ме въведе в кабинета си. Задръжа ме до 6 ч. 10 м., макар че аудиенциите при него траели само половина час. След обикновените фрази и поздравления от Царя, разговорът мина върху войната и изгледите за мир. Каза: *Ich habe die Engländer sehr gern?*, обаче сега нямали хора, които да се справят с положението. Произнесе се много лошо за Чърчил, който бил голям пияница. Допуска, че мир може да се склучи и смята, че това би могъл да направи сегашния английски посланик в Мадрид, сър Самуел Хор, бившият министър навъншните работи. Германците били лоши политици, не умеели да печелят симпатии.

Искал да бъде с мен съвсем откровен и заявява направо, че смята румъните за най-долния народ. Германците също имали лошо мнение за тях, обаче имали нужда от тях и затова подкрепяли Антонеску, на когото единствено можели да разчитат. Можел в няколко минути да докаже, че нямат никакви права над Трансилвания, както направил това с младия Göring (племенникът на Райхсмаршала). Извади веднага една карта на Трансилвания от 1696 год., където Трансилвания е разделена на области, обитавани почти изключително от маджари или секлери. Само две малки планински области, означени като румънски. Всичко това беше доста наивно. Румъните имали вобщо прекалени претенции (споменах за претенциите им и на юг от Дунава в областта на Железните врата). Към тях изобщо не можело да има никакво доверие. Желязната им гвардия била всъщност комунистическа.

Пита ме какви са отношенията ни с Турция. Възползувах се да изтъкна нашата мобилизация и струпването на войските ни на турската граница, додето траяха военните действия на Балканите като наш принос във военно отношение; били сме готови да се намесим, ако това е било необходимо.

За Сърбия и Гърция малко се интересува. Намира, че сърбите са направили голяма грешка с преврата. Изтъкнах, че ние нико-

га не сме им вярвали и разправих за разговора ми с Хитлер на 1 март във Виена.

Отношенията им с хърватите не били добри поради споровете за Междуорието; населението било славянско, но не хърватско и клоняло повече към Унгария.

Разчита твърде много за благосъстоянието на Унгария и за нейното бъдеще на петролните извори, които били открити у тях с помощта на германски капитали и техници. Те сега задоволявали техните нужди; надява се, че ще се открият още и че те биха могли да изместят румънските, с което ще падне и значението на Румъния за Германия.

Доста е остарял; говори бавно и понякога губи мисълта си.

Оттам отидох при Бардоши в президентството: хубав, стар дворец в чист Empire стил. Бардоши е много симпатичен, интелигентен и фин човек, който разполага събеседника си твърде приятелски. В изявленията си е доста въздържан. Интересуваше се най-много за отношенията ни с Русия и искаше да разбере подробно германците искали ли са от нас да вземем участие във войната против Русия. Казах му, че никога не е ставало дума за това и че вероятно и германските интереси са изискали да не се намесваме. Искаше да знае има ли германски кораби във Варна и Бургас и могат ли тези две бази да се използват за нападение срещу Русия; пренасяли ли са германците малки морски единици по железниците.

Германците сигурно ще се справят с положението в Сърбия, обаче тези усложнения биха могли да се избягнат при повече предвидливост. Не одобрява назначението на правителството с ген. Недич.

Осведоми се за отношенията ни с Турция.

Гледа песимистично на положението в Хърватско. 70% от населението е с Мачек. Правителството е без упора и изобщо усташите не са опитни. Големи разногласия с италианците. Те не биха трябвало да завземат Далмация, която е чисто Хърватска; само Зара била италианска. Предлага преговори за Междуорието (Murimel) и чакал цели два месеца, но хърватите не отговорили, поради което те разрешили въпроса едностранно. За тях тази област представя много голямо значение поради жп линия, която води към морето, не вярва, че положението в Хърватско ще се консолидира. Казах му, както и на Хорти за нашите симпатии към хърватите, с които сме били винаги големи приятели. Признаваме, че са отлични хора, обаче липсва им държавнически усет. Работата ще дойде вероятно до италианска окупация, която всъщност е вече започнала.

Когато бил при Хитлер, нищо не се говорило за по-подробните намерения на германците в Русия и как ще се развиват военните действия. Съществувала обаче голяма увереност в победата. В Румъния вероятно ще настъпи анархия. Сега само Антонеску държи положението, но не се знае докога. Германците го подкрепят само за петрола, обаче всички румъни са против тях. Хитлер по-рано му бил казал, че знае колко струват румъните. На моя въпрос, дали сега поради участието им във войната против Русия престижът им не се е издигнал, отговори, че Хитлер и сега се държи резервирано. Изобщо и той говори много зле за румъните. Направили голяма грешка, дето мобилизирали тъй рано; били добри войници, обаче офицерите им били съвсем негодни. Ако действително се види, че у тях се дойдо до анархия, това трябва с всички средства да се предотврати (не знам дали това не е повече желание на унгарците, за да могат в такъв случай да си върнат Трансилвания). Запитах го, не мисли ли, че отиването им на изток би намалило претенциите им на запад. Отговори, че не. Те били ненаситни. Антонеску не би

viisszafogott. Legjobban az Oroszországgal való viszonyunk után érdeklődött, és meg akarta tudni, a németek akarták-e tőlünk, hogy részt vegyünk az Oroszország elleni háborúban. Azt mondtam neki, hogy ez sosem merült fel, és hogy valószínűleg a németek érdeke is azt diktálja, hogy ne avatkozzunk be. Meg akarta tudni, vannak-e német hajók Várnában és Burgaszban, és hogy ezt a két bázist lehet-e egy Oroszország elleni támadásra használni; a németek szállítanak-e vasúton kisebb tengeri egységeket. A németek biztosan úrrá lesznek a szerbiai helyzeten, de ezek a bonyodalmak nagyobb előrelátással elkerülhetők lettek volna. Nem ért egyet a Nediç tábornok vezette kormány kinevezésével.

Tájékozódott a Törökországgal való viszonyunkról.

Pesszimistán tekint a horvátországi helyzetre. A lakosság 70%-a Mачек oldalán áll. A kormánynak nincsenek támogatói és az usztasáknak nincs tapasztalatuk. Nagy ellentétek az olaszokkal. Az olaszoknak nem szabadna elfoglalniuk Dalmáciát, amely tiszta horvát; csak Zара olasz. Tárgyalásokat ajánlott a Muraközze (Murimel) kapcsolatban, és két teljes hónapot várt, de a horvátok nem válaszoltak, emiatt egyoldalúan oldották meg a kérdést. Számukra ez a terület nagyon fontos a tengerhez vezető vasútvonal miatt, nem hiszi, hogy Horvátországban konszolidálódik a helyzet. Miként Horthynak, neki is beszéltem a horvátok iránt táplált szimpátiánkról, akikkel mindig is jó barátságban voltunk. Elismerjük, hogy kiváló emberek, de nincs érzékük az államisághoz. A vége az olasz megszállás lesz, amely tulajdonképpen már el is kezdődött.

Amikor Hitlernél járt, nem kerültek szóba részletesebben a németek oroszországi szándékai, és az sem, hogyan fognak folytatódni a hadműveletek. Nagyon biztosak azonban a győzelemben.

Romániában valószínűleg anarchia tör ki. Jelenleg csak Antonescu ura a helyzetnek, de nem tudni, meddig. A németek csak a kőolaj miatt támogatják, de minden román ellenük van. Hitler korábban azt mondta neki, hogy jól tudja, mennyit érnek a románok. Kérdésemre, hogy az Oroszország elleni háborúban való részvételük miatt nem nőtt-e a presztízsük, azt felelte, hogy Hitler most is tartózkodóan viselkedik. Általában véve ő is nagyon rossz véleményekkel van a románokról. Nagy hibát követtek el, hogy olyan korán kezdték a mozgósítást; jó katonák, de tisztjeik teljesen alkalmatlanok a feladatra. Ha valóban kiderül, hogy anarchiáig fajulhatnak náluk a dolgok, azt minden eszközzel meg kell akadályozni (nem tudom, hogy ez nem a magyarok óhaja-e inkább, hogy abban az esetben visszavehessék Erdélyt). Megkérdeztem tőle, nem gondolja-e, hogy kelet felé húzódásuk csökkentheti a nyugati részekre formált igényeiket. Azt felelte, hogy nem. Telhetetlenek. Antonescu nem tudna hatalmon maradni, ha nem harcolna tovább Erdélyért. A jelenlegi háttér Erdélyben véglegesnek tartja, és nem hiszi, hogy Hitler beleegyezne annak megváltoztatásába. Besszarábiával kapcsolatban az egyetlen lehetséges megoldást a lakosságcserében látja.

A végén kifejezte abbéli óhaját, hogy barátok legyünk, és közös érdekeink miatt tartsunk szorosabb kapcsolatot anélkül, hogy most konkrét kérdésekben döntenénk. Ezt az álláspontot én is elfogadtam. Végül átnyújtotta ne-

kem Edvi-Illés Aladár egy festményét a Nemzeti Múzeumból.

1/2 9-кор Bárdossy vacsorát adott az elnöki palotában pohárköszöntőkkel. Vacsora után beszélgettem Jagowval, a német miniszterrel, Fischerrel, a belügyminiszterrel, Vargával, a kereskedelmi miniszterrel (a nagyobb árucsere lehetőségei, dohány dunai gőzhajókért), a pénzügyminiszterrel (költségvetési lehetőségek, az ő költségvetésük 3 milliárd pengőre rúg), ők is 1938 óta fegyverkeznek; a szociális intézkedések magas költségei. Széchenyi gróf, a szenátus elnöke.

Hosszabb megbeszélést folytattam Keresztes-Fischer tábornokkal, Horthy szárnysegédjével, a belügyminiszter testvérével. Ő is a szorosabb barátságot és a kapcsolatok bővítését szorgalmazza. Többször hangsúlyozta, hogy az azonos érdekek feleslegessé teszik a formális szerződés megkötését. Az Olaszországgal való viszonyuk nagyon jó. Igyekeznek megnyerni Németországnak, hogy ne álljon át az ellenséges táborba. Csak egy Olaszország, Magyarország és Bulgária között megkötött egyezmény biztosíthatja délkeleten a nyugalmat. Sajnálja, hogy problémáink vannak Olaszországgal, de reméli, hogy rendeződni fognak. Kiváló benyomásai vannak Bulgáriáról és a cárról.

X. 16. *Csütörtök.* 9 órakor a kulturális egyezmény kölcsönös ratifikációja a Széchenyi könyvtárban, a Nemzeti Múzeum épületében. Átadták a Magyar Történeztársaság (az elnöke Hóman) tiszteletbeli tagjává választásmat tanúsító diplomáját. Rövid üdvözlőbeszéd Hóman részéről, amelyre néhány szóban válaszoltam. A könyvtár és a múzeum megtekintése. 1/2 11-кор a bolgár iskolában. Néhány üdvözlőbeszéd. Egy elég sikeres beszéddel válaszoltam a bolgár–magyar barátságról, amelyet élénken fogadtak, többször megtapsoltak. Kevés diák van; csak 40 gyerek az elemi négy és az algimnázium három osztályában (az akkori iskolában az alapfokú oktatás négyosztályos elemiből és háromosztályos algimnáziumból állt). Egy magyar iskola három osztálytermében vannak, és a nagytermet is használják.

Látogatás az egyetem sláv intézetében, ahol Boikliev is feltűnt, és mint mindig, a kinevezéséért szállt síkra. Az intézetben lévő kevés bolgár könyv az ő könyvtára. A hallgatók mind orosz lányok. A professzor egy bizonyos Kniezsa. 1/2 12-кор látogatás a Testnevelési Főiskolán. Elénekeltek a himnuszokat. Bemutatók.

1/2 2-кор ebéd a régensnél. Délután hosszú, kissé politikafilozófiai témájú beszélgetés a régenssel a különböző hatalmi rendszerekről. A palota dísztermeinek megtekintése, amelyeket a háború után csak egyszer használtak, az olasz király látogatásakor.

6 órakor ünnepélyes díszdoktorrá avatásom. Nagyon szívélyes légkör. Éljenzés, amikor a végén magyarul mondtam néhány szót. Tájékoztattak, hogy az egyetem nem adta meg ezt a címet Rustnak és Bottainak, ezért Kolozsváron avatták őket díszdoktorrá. Itt találkoztam Moravcsikkal, Tompával és Alföldivel. Utána tea az egyetemen, majd sajtófogadás a szállodában.

Ebéd előtt, 12 órakor fogadtam Ferenc József főherceget. Kikérdezett a cárról. Panaszkodott, nem tudják ellefelejteni, hogy Habsburg, és ezért nem szeretik. Egy kicsit a pénz-

могъл да се задържи, ако престане да се бори за Трансилвания. Счита сегашната граница в Трансилвания за окончателно и не допуска, че Хитлер би се съгласил тя да се измени. Единствено-то възможно разрешение вижда в една размяна на населението във връзка с Бесарабия.

В заключение изказа желание да бъдем приятели и поради общите ни интереси да поддържаме по-близък контакт, без да разрешаваме засега никакви конкретни въпроси. Възприех и аз напълно това гледище. Накрая поднесе ми картина от Аладар Едви-Илеш, взета от Народния музей.

В 8 1/2 часа вечеря от Бардоши в президентството с тостове. След вечерята разговарях с германския министър Jagow и с министъра на вътрешните работи Фишер, на търговията Варга (възможности за по-голям обмен, тютюн срещу дунавски параходи), министъра на финансите (бюджетните възможности, техният бюджет възлизал на 3 милиарда пенгьо) и те се въоръжават от 1938 г.; големи разходи за социални мероприятия. Председателя на сената граф Сечени.

По-продължителен разговор имах и с генерал Каресте-Фишер, адютант на Хорти и брат на министъра на вътрешните работи. Той също настоява за по-тясно приятелство и повече контакт. На няколко пъти настоя, че еднаквите интереси правят излишно сключването на формален договор. Отношенията им с Италия били много добри. Пледали да я привлекат към Германия, за да не отиде в противния лагер. Само едно споразумение между Италия, Унгария и България може да гарантира спокойствието на югоизтока. Съжалява за мъчнотиите с Италия, но надява се да се уредят. Имал отлични впечатления от България и от Царя.

16.X. *Четвъртък.* В 9 ч. размяна на ратификациите на културната спогодба в библиотеката Сечени в сградата на Народния музей. Връчиха ми дипломата за почетен член на Унгарското историческо дружество, на което председател е Хоман. Кратко приветствие от Хоман, на което отговорих с няколко думи. Посещение на библиотеката и музея. В 10 и 1/2 ч. в българското училище. Приветствия от няколко души. Отговорих с доста сполучлива реч за приятелството ни с Унгария, която се посрещна с оживление, ръкопляскания на няколко пъти. Учениците са малко; само 40 деца в 4-те отделения на първоначалния курс и в трите класа на прогимназията. Помещава се в три стаи на едно унгарско училище, като ползват и големия салон.

Посещението на славянския институт на университета, дето се показа и Бойклиев с неизбежното негово ходатайство за назначение. Малкото български книги в института били негова библиотека. Студентките бяха всички рускини. Професорът е някой си Киежа. В 11 1/2 часа посещение във Висшето училище за физическа култура. Изпяха се химните. Демонстрации.

В 1 1/2 часа обед у регента. Следобед продължителен разговор с регента на малко политико-философска тема за разните системи на управление. Разглеждане на парадните зали на двореца, които след войната били използвани само веднъж при посещението на италианския крал.

В 6 ч. тържественото ми провъзгласяване за д-р honoris causa. Голяма сърдечност. Овации, когато в заключение казах няколко думи на унгарски. Съобщих ми се, че университетът отказал да даде същата титла на Rust и Bottai, та затова ги провъзгласиха в Клуж. Видях тук Моравчик, Томпа и Алфьолди. След това чай в университета и после прием на пресата в хотела.

Преди обед в 12 ч. приех ерцхерцог Франц Йосиф. Разпита за Царя. Оплака се, че не могли да забравят, че е Хабсбургер и за-

това не го обичали. Оплака се малко и от парични мъчнотии. Инак много симпатичен и мил човек. Председател от три години на Академията на науките. Писал съчинения в 8 тома върху световната война (1914-1918). Взел живо участие в борбата срещу комунизма в Унгария.

Следобед приех Таламо и бившият унгарски министър в София Киш, който още говори български. Сега по желанието на Хорти бил председател на унгарските коневъдци, като заместил в това качество брата на Хорти. Устройвал сказки за България. В 8 1/2 вечеря от Хоман в Országos Casino. След вечерята говорих почти изключително с колегите от университета и министъра на земеделието Банфи. Поканих Томпа и Алфьолди да дойдат в България.

17X. Петък. Посещение на гимназията Арпад, дето учениците изпяха „Шуми Марица“ на български. Посещение на римския амфитеатър до гимназията. Сега се разкопава и реставрира, обаче раставрацията не е ясно разграничена. Посещение на Aquincum музея, дето към нас се присъедини и Бардоши. Оттук натагък пътувах в колата с него; имах продължителен разговор все в същия дух, както вчера. Повери ми, че германците им обещали Банат, но засега да го държат в тайна.

В 10 ч. тръгнахме да Esztergom. По улиците навсякъде шпалир от ученици. Гръдчето много чисто и разположено живописно на един хълм над Дунава. Не заварихме кардинала-примат, макар да беше предвидено да го посетим. Обяснявах, че той не искал да приеме Бардоши, който бил женен за разведена жена, а пък Бардоши, напротив, се надявал да го накара да го приеме, като се възползува от моето посещение. Развалините на капелата и на двореца много интересни и отлично реставрирани. Църквата била най-голямата в Унгария. Богата съкровищница с евангелие с хубава сребърна и емайлирана византийска подвързия от XI или XII век. След това отидохме във Visegrád, дето наскоро са открити развалини на стар дворец. Разкрит интересен Kreuzgang с хубав фонтан по средата (плочи от червен мрамор с гирлянди в ранноренесансов стил; постройката готическа).

Върнахме се направо в Будапеща. Бяхме без Кита. Обед в Българската легация. След обедата приех делегацията от наши градинари. Искат да построим училище с пансион върху подареното от общината място при църквата. За пансиона обаче досега са се записали само 14 деца. Не ми се вярва, че нашите градинари ще могат да се задържат за дълго време в такова количество в Унгария. Освен това сега не позволяват нови строежи. Посъветвах ги затова засега да открият пансиона в частно здание, а ако се запишат достатъчно деца, тогава по-късно да се построи специално здание.

С Тошев направихме хубава разходка на хълма Янош. Вечерта гала-представление в операта. Явиха се в началото Хорти с жена си, но още към края на първо действие си отидоха. Много отбрана публика. При появяването ни в ложата при второто действие продължителни ръкопляскания от цялата публика. Даваха съкратена операта „Хуняди Ласло“, от времето преди Верди. Хубава унгарска музика. Отлично изпълнение, но по съдържание много тъжна. Внушителна беше сцената на обезглавяването. След това отлично изпълнен балет, пак от унгарски майстори. Супе във фойето на операта г и г-жа Бардоши. След вечерята дойдоха някои от артистите. Говорихме за възможността от взаимни гостувания. Прибрахме се към 8 часа и си легнахме едва в 2 1/2 ч., понеже трябваше да приберем багажа.

ügyi nehézségekre is panaszkodott. Egyébként nagyon szimpatikus és kedves ember. Három éve a Tudományos Akadémia elnöke. 8 kötetes művet írt a világháborúról (1914–1918). Részt vett a kommunizmus elleni harcban Magyarországon. (1919-ben Magyarországon kikiáltották a Tanácsköztársaságot.)

Délután fogadtam Talamót és a volt szófiai magyar minisztert, Kisst, aki még beszél bolgárul. Jelenleg, Horthy kívánságára, a magyar lótenyésztők elnöke, Horthy fivérére váltotta fel ezen a poszton. Előadásokat szervez Bulgáriáról.

1/2 9-kor Hóman vacsorát adott az Országos Kaszinóban. Vacsora után szinte kizárólag csak az egyetemi kollégákkal és Bánffyval, a földművelésügyi miniszterrel beszélgettem. Tompát és Alföldit meghívtam Bulgáriába.

X. 17. Péntek. Látogatás az Árpád Gimnáziumban, ahol a diákok elénekelték bolgárul a Sumi Maricát (az akkori bolgár himnusz). A gimnázium mellett található római amfiteátrum megtekintése. Most végzik az ásatásokat, és most restaurálják, a restaurálás azonban nem vehető ki pontosan. Látogatás az Aquincumi Múzeumban, ahol Bárdossy is csatlakozott hozzánk. Innentől kezdve vele utaztam együtt a kocsiban; hosszan beszélgettünk ugyanabban a szellemben, mint tegnap. Bizalmasan közölte velem, hogy a németek megígérték nekik a Bánságot, de egyelőre titokban akarják tartani.

10 órakor elindultunk Esztergomba. Az utcákon mindenütt sorfal diákokból. A kisváros nagyon tiszta, festői környezetben terül el egy dombon a Duna fölött. Nem találtuk ott a hercegprímást, bár benne volt a programban, hogy felkeressük. Azt magyarázták, hogy nem akarja fogadni Bárdossyt, aki elvált nőt vett feleségül, Bárdossy pedig abban reménykedett, hogy az én látogatásomat kihasználva rá tudja bírni őt arra, hogy fogadja. A palota és a kápolna romjai nagyon érdekesek, kiválóan vannak restaurálva. A templom Magyarország legnagyobb temploma. Gazdag kincstár, benne egy szép ezüst és zománcozott bizánci kötetű evangélium a XI. vagy a XII. századból. Utána elmentünk Visegrádra, ahol nemrég tárták fel a régi palota romjait. Feltártak egy érdekes Kreuzgangot (kerengő) közepén szép szökőkúttal (vörösmárvány lapok korai reneszánsz stílusú füzérszékkel; gótikus építmény).

Egyenesen visszamentünk Budapestre. Kita nélkül voltunk. Ebéd a bolgár követségen. Délután fogadtam a bolgárkertészek küldöttségét. Azt akarják, hogy építsünk iskolát és diákothont a városházától ajándékba kapott telken, a templom mellett. A diákothonba azonban eddig csak 14 gyerek iratkozott fel. Nem hiszem, hogy a kertészeink sokáig maradnak ekkora tömegben Magyarországon. Ezenkívül most nem engedélyeznek új építkezéseket. Azt tanácsoltam nekik, hogy egyelőre egy magánépületben nyissák meg a diákothont, és ha elég gyerek beiratkozik, akkor később építsenek külön épületet.

Tosevvel szép sétát tettünk a János-hegyen. Este gálaelőadás az operában. Az elején megjelent Horthy a feleségével, de már az első felvonás végén elmentek. Válogatott közönség. Amikor a második felvonás előtt megjelentünk a páholyunkban, az egész publikum nagy tapsviharban tört ki. Rövidített változatban adták elő a *Hunyadi László* c. operát, amely a Verdi előtti korból származik. Szép ma-

gyar zene. Kiváló előadók, de tartalmát tekintve nagyon szomorú. Impozáns volt a lefejezési jelenet. Utána kiválóan előadott balett, ismét magyar zeneszerzőktől. A Bárdossy házaspár szupét adott az opera előcsarnokában. Vacsora után a szereplők közül néhányan odajöttek. A kölcsönös vendégszereplés lehetőségeiről beszéltünk. 1 óra körül mentünk haza, de csak 1/2 2-kor feküdtünk le, mert be kellett csomagolnunk.

X. 18. Szombat. 1/4 9-kor Kita nélkül elindultunk Székesfehérvárra. Hómannel utaztunk, akivel részletesen megtárgyaltuk az egyetem problémáit és a magyarországi agrárreformot. A városban szívélyes fogadtatás; itt van Hóman választókerülete is. A diákok és sok lakos ismét sorfalat állt. Szép, tágas városi tanács történelmi freskókkal. A közelben egy XI. századi nagy bazilika ásatásai. Kirándulás a Balatonhoz Hóman nélkül. A budapesti városi tanács által a városházi és más hivatalnokok részére épített szálloda megtekintése. Fogadnak azonban másokat is. Nagyon alacsony árak, 6-12 pengő teljes ellátással. Ebédelni visszamentünk Székesfehérvárra. Az ebédet a prefektus adta, aki beszélt valamennyit németül; a felesége azonban kitűnően bírta a nyelvet, sokat beszélgettünk. Ő is nagyon szenved az epéjétől.

1/4 3-kor indultunk el Budapestre, és egyenesen a pályaudvarra mentünk, ahonnan 3.45-kor indultunk el ugyanolyan ceremónia mellett, amilyen az érkezésünkön volt. Lemgerth Budapesten maradt; velünk jött viszont Fehér professzor, Hrisztodulov és Handzsiev, a követség alkalmazottja.

X. 19. Vasárnap. Calafatnál virradt ránk, ahova 1/2 9-kor érkezünk meg. Tegnap este, amikor a román határra értünk, egy csapat katona tiszteletadással köszöntött, de nem volt velük tiszt, és azt mondták nekünk, hogy nem kell leszállnunk üdvözölni őket. Calafatban a helyi hatóságok, valamint a vidini román konzul fogadtak minket. A craiovai prefektus elnézést kért, hogy nem tudott eljönni, de ugyanaznap a király látogatást tett Craiovában. A gőzhajóval (ismét a Kapitán Sztojkov) megérkeztek a mi előjáróink Iv. Petrov Nedjalkov országgyűlési képviselő vezetésével és egy csoport népviseletbe öltözött gimnazistával. A vidini kikötőben a város polgárai ünnepélyes fogadtatásban részesítettek bennünket; a polgármester beszédet mondott. Menet indult a gimnázium felé, ahol a reggelit szolgálták fel. Egy kis késéssel, 1/2 11-kor indultunk el Szófiába; C. Karakunev megyefőnök is velünk utazott.

Mezdráig minden pályaudvaron ünnepélyes fogadtatás virággal, helyenként zenekarral. Impozáns, nagyon jól szervezett fogadtatás Vracában. Köszöntöttem a gimnazistákat. A lakosság mindenhol elégedettségét fejezte ki, de általános volt a panasz a bocsorhiány miatt.

Szófiába este 1/2 9-kor érkezünk meg. Ott voltak a miniszterek a feleségükkel, kivéve Bozsilov, Vaszilev, Goranov és Kusev, az előbbi három a Sumen-Karnobat vonal avatásán vett részt, Kusev pedig lótenyésztő-kiállításon volt Plevében. Beckerle is ott volt az olasz, a magyar, a horvát és a szlovák követség képviselőivel (Magistrati és Zsidovec Plevében volt Kusevvel). Popov átadta nekem a lemondólevelét.

18.X. Szombat. В 8 и 1/2 ч. без Кита тръгнахме за Székesfehérvár. Пътувахме с Хоман, с когото разговаряхме подробно по университетски въпроси и аграрната реформа в Унгария. Сърдечно посрещане в града, дето е и избирателната колегия на Хоман. пак шпалир от ученици и доста граждани. Хубав и обширен градски съвет с исторически фрески. наблизо разкопки на голяма базилика от XI (?) век. Разходка до Балатонското езеро без Хоман. Посещение на хотела, построен от общинския съвет в Будапеща, за общински и други чиновници. Приемат обаче и други лица. Много ниски цени от 6 до 12 пенгьо с пълен пансион. За обед се върнахме в Секешфехервар. Обедът се даваше от префекта, който говореше малко немски; жена му обаче владееше отлично езика и много говорихме. И тя страдала много от жлъчка.

Тръгнахме в 2 и 1/2 за Будапеща и отидохме направо на гарата, отдето потеглихме в 3,45 при същия ред както при пристигането. Lemperth остана в Будапеща; с нас тръгнаха още проф. фехер, Христодулов и чиновникът от легацията Ханджиев.

19.X. Неделя. Осъмнахме към Калафат, дето стигнахме на 8 и 1/2 ч. Снощи, когато стигнахме на границата в Румъния, едно отделение войници отдаде чест, обаче нямаше офицер и ни казаха, че не трябвало да слизаме да ги поздравим. В Калафат ни посрещнаха местните власти и румънският консул във Видин. Префектът от Крайова се извинаял, че не може да дойде, понеже този ден в Крайова бил кралят на посещение. С параходчето (пак „Кап. Стойков“) дойдоха нашите власти, начело с народния представител Ив. Петров недялков и група ученици и ученички от гимназията в народни носии. на пристанището във Видин бяхме посрещнати тържествено от гражданството; кмстът държа реч. Образува се шествие до гимназията, дето беше сервирана закуска. В 10 1/2 ч. с малко закъснение тръгнахме за София; пътуваше с нас и областният директор Ц. Каракунев.

По всички гари до Мездра тържествено посрещане с цветя, отчасти и музика. Импозантно и много добре уредено посрещане във Враца. Поздравих учениците и ученичките от гимназиите. Навсякъде населението изказваше задоволството си, обаче общо беше оплакването от липсата на цървули.

В София стигнахме в 8 1/2 ч. вечерта. Бяха министрите с госпожите с изключение на Божилев, Василев, Горанов и Кушев, първите трима били на откриването на линията Шумен – Карнобат, а Кушев бил на коневъдната изложба в Плевен. Беше и Бекерле с представители на италианската, унгарската, хърватската и словашката легация. (Magistrati и жидовец били с Кушев в Плевен). Попов ми връчи писмото с оставката си.

20.X. Понеделник. В 10 ч. аудиенция при Царя, комуто докладвах подробно за пътуването. Остана видимо доволен. подигнах пак въпроса за оставката на Попов. Царят настоява той да остане в кабинета. Пак смята, че го надуват. Щяло да бъде дезертърство да напусне сега; щяло да се изтълкува, че ставало или поради събитията в Русия, или поради отиването ми в Будапеща, като му се припише по-голямо политическо значение. И Попов като Кьосеиванов искал да го постави сега в затруднено положение, като си подава оставката тъкмо преди свикването на камарата. Той не викал Попов, както ми беше обещал, защото се страхувал, че ще се спречат. Останах при Царя до 12 1/2 ч. и после повиках Попов. постарях се да го убедя да си оттегли оставката, като наблегнах главно на това, че съм се убедил, че Царят съвсем не е мислил да се разделя с него. Изтъкнах, че една министерска криза сега е съвсем неуместна и че излиза-

нето на министъра на външните работи не може да не се тълкува с външнополитически причини и че никои няма да вярва, че това става по болест. Попов най-сетне се съгласи да остане до първата ваканция на камарата. Той не може да се помири с това положение и заявява, че иска да излезе от кабинета, когато той желае, а не да чака да го изхвърли Царят. Съобщих следобед на Царя. Каза ми, че бил много доволен.

Следобед приех Илия Кожехаров, областния управител на Беломорието, който ми заяви, че си подава оставката, като се позовава на „джентълменското“ ни споразумение, според което бяхме се съгласили още в самото начало, че той ще отиде в Ксанти само за няколко месеца. Приех след това полк. С. Иванов, който също моли да бъде освободен от поста в Солун. Приех също и Божилов по разни текущи въпроси.

21. X. Вторник. Сутринта продължителен доклад по просвещението. Приех и Жидовец, който доста се разтревожил от пътуването ми до Будапеща. Впрочем и в Букурещ не били много доволни от това пътуване, както съобщава Ст. Петров. пуснали били слухове, че сме сключили пакт против Румъния и Хърватско или сме разговаряли за подялбата на Сърбия. Уверих жидовец, че няма нищо подобно, катому възпроизведох отчасти разговора за Хърватско с Бардоши и наблегнах върху симпатиите към Хърватско, които съм изказал пред Бардоши. Жидовец подигна въпроса за културна конвенция с Хърватско. Дадох съгласието си и го отпратих за повече подробности към К. Сарафов.

В противовес със слуховете във връзка с моето пътуване в Будапеща, носят се и други слухове: Румъния, Словашко и Хърватско сключвали споразумение, насочено главно против Унгария. Накарахме да се направи проверка чрез нашите представители, включително и в Берлин. Признава се само в Загреб, че станало дума не за споразумение, но само за активизиране на отношенията. В Загреб това предложение било посрещнато хладно. В Берлин Заявили, че не биха допуснали подобно споразумение.

Следобед съвет. Вечеря от мен със словашкия пълномощен министър Полян в Унион клуб.

X. 20. Hétfő. 10 órakor audiencia a cárnál, akinek részletes jelentést tettem az utazásról. Szemmel láthatóan elégedett volt. Ismét felhoztam Popov lemondását. A cár ragaszkodik hozzá, hogy a kabinetben maradjon. Újfent az a véleménye, hogy felbujtották. Dezertálás lenne, ha most lépne ki; úgy értelmeznék, hogy vagy az oroszországi események vagy budapesti látogatásom miatt történt, és nagyobb politikai jelentőséget kapna. Kjoszeivanovhoz hasonlóan Popov is nehéz helyzetbe akarja most őt hozni azzal, hogy épp a Ház összehívása előtt adja be a lemondását. Nem hívatta Popovot, ahogy nekem megígérte, mert attól félt, hogy összevesznek. 1/2 1-ig maradtam a cárnál, majd hívtam Popovot. Megpróbáltam meggyőzni, hogy vonja vissza a lemondását, főként azt hangsúlyoztam, hogy meggyőződtem róla, a cár egyáltalán nem akar megválni tőle. Kiemeltem, hogy most nem megfelelő az időpont miniszterválságra, és hogy a külügyminiszter lemondását óhatatlanul is külpolitikai okokkal fogják magyarázni, senki nem fogja elhinni, hogy betegség miatt történik. Popov végül beleegyezett, hogy a Ház első vakációjáig maradjon. Nem tud megbékélni ezzel a helyzettel, és kijelentette, hogy akkor akar kiválni a kormányból, amikor ő kívánja, és nem óhajtja megvárni, hogy a cár kirúgja őt. Délután tájékoztattam a cárt. Azt mondta, hogy nagyon elégedett.

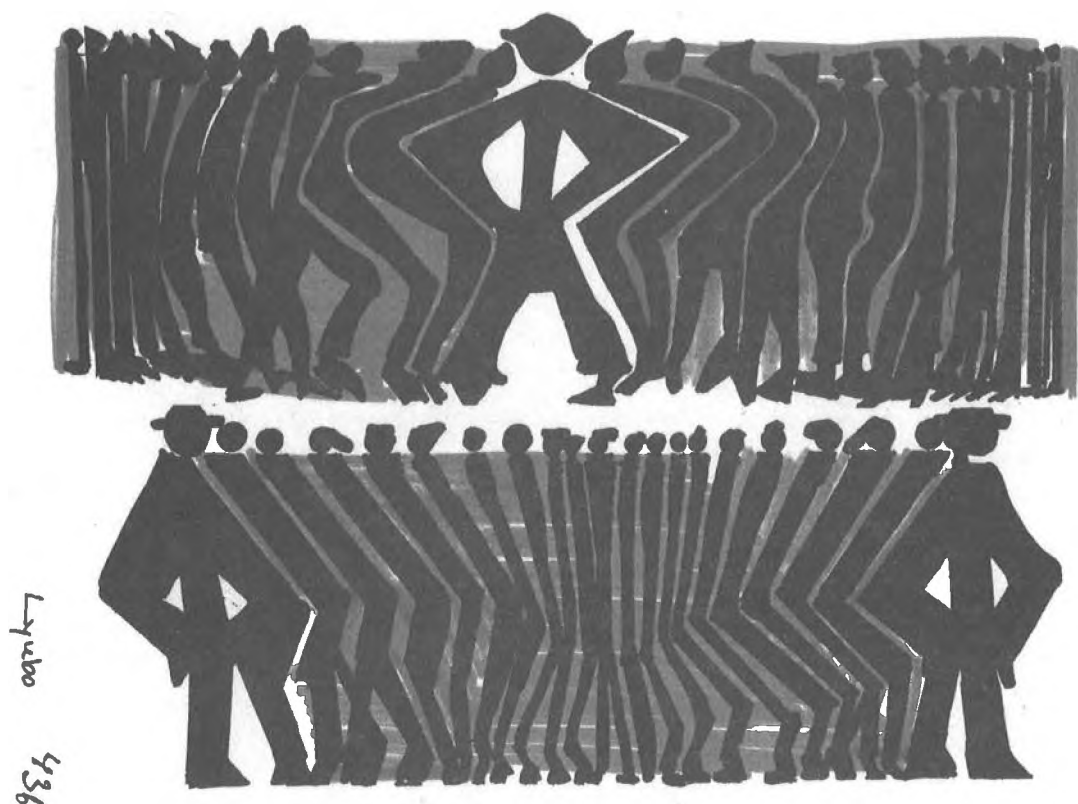
Délután fogadtam Ilija Kozsuharovot, a Fehér-tenger vidékének megyefőnökét, aki bejelentette, hogy lemond, és a „gentleman agreement”-re hivatkozik, amely szerint már az elején megegyeztünk, hogy csak néhány hónapra megy Xanthiba. Utána Sz. Ivanov ezredest fogadtam, aki szintén azt kéri, hogy mentsük fel szaloniki tisztsége alól. Bozsilovot is fogadtam különböző aktuális ügyekben.

X. 21. Kedd. Reggel hosszú jelentés az oktatásügy kérdéseiről. Fogadtam Zsidovecet is, aki nagyon nyugtalan budapesti utazásom miatt. Egyébként Szt. Petrov tájékoztatása szerint Bukarestben sem fogadták túl nagy örömmel ezt az utazást. Olyan híresztelések keringenek, hogy egyezményt kötöttünk Románia és Horvátország ellen vagy hogy Szerbia felosztásáról folytattunk megbeszéléseket. Biztosítottam róla Zsidovecet, hogy semmi ilyesmiről nem volt szó, és elismételtem neki beszélgetésemet Bárdossyval Horvátországgal kapcsolatban, kiemelve a Bárdossynak is hangsúlyozott szimpátiánkat Horvátország iránt. Zsidovec felvetette a kulturális egyezmény kérdését Horvátországgal. Beleegyezésemet adtam, és a részletek ügyében K. Szarafovhoz (a Külügyminisztérium Politikai Igazgatóságának igazgatója) irányítottam őt.

A budapesti látogatásommal kapcsolatos híresztelések ellensúlyozásaként más híresztelések is terjednek, amelyek szerint Románia, Szlovákia és Horvátország egy, főleg Magyarország ellen irányuló egyezményt kötött. Utasítást adtunk, hogy képviselőink ellenőrizzék ezt, még Berlinben is. Csak Zágrábban ismerik el, hogy szóba került ilyesmi, de nem egy egyezmény megkötése, hanem a kapcsolatok intenzívebbé tétele. Zágrábban hűvösen fogadták ezt a javaslatot. Berlinben kijelentették, hogy nem tartanak lehetségesnek egy ilyen egyezményt.

Délután tanácsülés. Vacsorát adtam Polian szlovák miniszternek az Union Clubban.

Genát Andrea fordítása

Александър Гюров Таласъмици

Alexander Gjurov Jelenések

Néha este a fáradtság váratlanul tör rá az emberre, és elhzi az álomlátást. Helyette jönnek az átélt hosszú nap gondolatokba burkolt jelenései. Időnként megfoghatatlanok, vitathatók is. Ezek a töprengések azonban friss sebként lüktetnek mindaddig, amíg elő nem kerül papír és ceruza. Leírásuk megnyugvás. Így ezek a jelenések-gondolatok már olyan kihallgatási könyv, amely kötelez bennünket, hogy szembesítsük magunkat saját énünkkel.

Понякога вечер умората внезапно се стоварва върху човека и пропъжда съновиденията. Вместо тях след преживяния дълъг ден идват забулени в мисли таласъмици. Навремени те са неуловими, даже оспорими. Но тези размисли пулсират като прясна рана дотогава, докато не се намери хартия и молив. Записването им е разтуха. Така тези таласъмици-мисли са вече такъв протокол за разпит, който ни задължава да направим очна ставка със собственото си „аз“.

Родолюбието не е някаква канонада от възвисени възвания, а е много по-елементарен въпрос: какво слага на масата на собствената си нация всеки един отделен човек.

Времето е пари, но не и за пенсионерите.

Тогава забелязахме, че е живял, когато трябваше да отнесем венец на гроба му.

Грамотността все още не е култура.

Не следвай слепешката нищо и никого, защото подобни пътици са асфалтирани с лепливи догми.

Говедото върви натам, накъдето го гони говедаря.

Евтината похвала е като вкиснатото вино.

Преклонението пред пигмеите изкривява гръбнака.

Ако за някого твърдят, че умее да живее, почти винаги се предусеща въпросът: Доколко ли е честен този човек?

При четенето на някои произведения най-голямата трудност е да се направи сбора на откраднатия от автора материал.

Завистта е злокачествен тумор. Ако се загнезди в някого, то е невъзможно да се дисектира, той даже метастазира.

Има хора, които не забелязват, че са короновани от пигмеите.

Понякога сме склонни да забравяме: само част от животните са хищници, останалите са тревопасни.

В съвременето ни у човек понякога се ражда чувството, че неспособните да се реализират в професията си стават политици.

Демокрацията също е в състояние да произвежда брак. Струва ми, че осторожните кухословни бърбивици се умножават, други пък нямат минало и затова обръщат гръб на настоящето и бъдещето. Немалко дебелят в угоителната ферма на самообожаването и чистата печалба, други заразяват мисленето с рахит.

Безгрешни могат да бъдат само светците, тъй като са останали в календара, щом излязат оттам вече няма да са праведници.

При осъществяването на лозунгите обикновено става ясно, че повечето от тях са неосъществими.

Характерът на човека не е дреха – нито се сменя, нито се съблича.

Където и да сме по света носталгията все пак е излечима болест ако и занаят работим за отечеството си, а чужбина вече не ни е чужда.

Изкатерилите се на мястото на ветропоказателя не забелязват двамата си палачи: вироглавието на вятъра и апетита на ръждата.

A hazaszeretetet nem valamiféle ágyúzás magasztos szótokkal, hanem sokkal egyszerűbb kérdés: mit és mennyit tesz minden egyes ember saját nemzete asztalára.

Az idő pénz, de nem a nyugdíjasoknak.

Akkor vettük észre, hogy élt, amikor koszorút kellett vinni a sírjára.

Az írni-olvasni tudás még nem műveltség.

Vakon ne kövess senkit és semmit, mert az ilyen utakat ragadós dogmákkal aszfaltolták.

A barom arra megy, amerre a gulyás hajtja.

Az olcsó dicséret olyan, mint a már megsavanyodott bor.

A törpék előtti meghajlás elferdíti az ember gerincét.

Ha valakiről azt állítják, hogy tud élni, az emberben majdnem mindig fölsejlik a kérdés: vajon mennyire becsületes az illető?

Némely mű olvasásakor a legnagyobb nehézség össze számolni a szerző által lopott anyagot.

Az irigység rosszindulatú daganat. Ha befészkelte magát valakibe, kioperálni nem lehet, sőt áttételekben tovább szaporodik.

Vannak olyanok, akik nem veszik észre, hogy a törpék koronázták meg őket.

Néha hajlamosak vagyunk elfeledkezni arról, hogy az állatoknak csak egy része ragadozó, a többi füevő.

Napjainkban néha az emberben olyan érzés tódul föl, hogy az, aki a szakmájában érvényesülni nem tud, politikus lesz.

A demokrácia is képes selejtet gyártani. Úgy tűnik, szaporodnak az óvatos semmitmondó szövegélők, másoknak nincs múltjuk, s emiatt összeveszttek a jelennek, és hátukat fordították a jövőnek. Nem kevesen hájasodnak az önimádat és a tiszta haszon hizlaldájában, fertőz egyesek angolkóros gondolkodása is.

Hibátlanok csak a szentek lehetnek, mert a naptárban maradnak. Ha kilépnének onnan, nem lennének azok.

A jelszavak megvalósításakor rendszerint kiderül, hogy többségük megvalósíthatatlan.

Az ember jelleme nem ruha – sem nem cserélhető, sem nem vehető le.

Ha bárhol is lennénk a világon, a honvágy mégis gyógyítható betegség, ha továbbra hazánkban dolgozunk, a külföld pedig már nem idegen ország.

A szélkakas helyére fölmászók nem veszik észre két hóhérukat: a szél önfejűségét és a rozsda étvágyát.

Елин Пелин: Ян Бибиян

Невероятните приключения на едно хлапе

Elin Pelin: Jan Bibijan

Egy kölyök hihetetlen kalandjai

Találkozás az ördögfiókával

Egy nap Jan Bibijan a város határában csatangolt, teljesen céltalanul. A többi gyerek vagy az iskolapadot nyomta, vagy dolgozott. Szép tavaszi nap volt, már virágoztak a gyümölcsfák, zöldellt a mező, és a dél felől hazaérkezett madarak elkészítették fészkeiket. Mindenkit lekötött a munkája, csak Jan Bibijannak nem volt kivel múlatnia az időt. Reggel sokáig álldogált a környékbeli kádár boltja előtt, hátha elcsenhet egy picinyke firészt. Szeretett volna

Среща с дяволчето

Веднъж Ян Бибиян скиташе извън града съвсем безцелно. Всички деца бяха кое на училище, кое на работа. Пък беше хубав пролетен ден, когато цъфтят овошките, когато полето е зелено и когато птиците, които бяха на дошли от юг, приготвяваха гнездата си. Всеки беше зает с работата си и Ян Бибиян нямаше с кого да се забавлява. Сутринта той стоя дълго пред дюкяна на махленския кацар с желание да открадне едно мъничко трионче. Искаше му се да претрие някое и друго ябълчево

дърво в овоцната градина на чича си. Кацарят, който познаваше Ян Бибиан, го нахока и продпгди:

– Какво зяпаш, крадливо хлапе? Я си обирай крушите оттук! Такива мързеливци не обичам да стоят пред дюкяна ми.

Ян Бибиан се оплези на кацаря и бързо офейка, като се закани да му направи някоя пакост.

Ян Бибиан отиде да скита извън града. Той дълго стоя на моста на реката и хвърля камъни в бистрия вир долу, където играеха весело дребни рибки. После се качи на една стара върба и дълго време кука като кукувица. Сетне излезе на пътя и хвърли няколко камъка подир един автомобил, който със светкавична бързина прсфуча край него и го покри с облак прах.

Дълго гледа след автомобила Ян Бибиан, най-после посочи малкото си юмруче по следите му и се закани.

Какво да прави? Нещо чоплеше немирната му душа и не му даваше спокойствие. Тоя ден не му се удаде да направи никаква пакост. Без успех останаха всичките му лоши замисли и той вървеше недоволен и мрачен. Сплесканата коса на главата му изглеждаше като повехнала трева над някоя кратунена саксия. Опита се да подсвирне, но устата му беше разкривена от недоволство, затова нищо не излезе.

Отведнъж под краката му се совна един голям зелен гушер, удари го с опашка по петата и се мушна в разсипаната ограда на едно лозе.

Очите на Ян Бибиан светнаха от радост, повехналата му коса сякаш се освежи, изкривената му от недоволство уста се изправи и той подсвирна живо. Хубавото зелено животно изпгълза на една нагрята от слънцето плоча до оградата и се спря. То дори си обърна главата към Ян Бибиан, като че искаше да му каже нещо.

Ян Бибиан се наведе, взе един голям камък, дебнешком пристъпи няколко крачки и хвърли към гушера. Макар че камъкът падна близо до зеленото животно, то не се уплаши. Тогава Ян Бибиан реши да го улови жив. Той почна да се приближава към него и да говори тихо:

*Аз съм Ян Бибиан,
аз съм малък като залък,
силен като великан.*

Но гушерът не дочака да се протегне към него мръсната ръка на Ян Бибиан, а изви гъвкавото си тяло и побягна.

Ян Бибиан предпазливо и тихо тръгна след него.

Гушерът навлезе в лозето и като криволичеше твърде сърчно между току-що разделените се млади вејки, излезе в малката горичка на баирчето, оттам скриви в една долина, преплетена с тръни и къпини. Сред къпините имаше голям камък. Гушерът изпгълза на тоя камък.

Ян Бибиан не го изкускаше от погледа си. Той го следеше с живите си очи и почна да оглежда камъка и да търси място, откъде най-лесно може да се покачи върху него. Гушерът забеляза движенията на малкия, плъзна се по камъка и изчезна в една голяма дупка под него.

– Фют! – извика недоволен Ян Бибиан и махна с ръка.

Отведнъж из дупката, която беше под камъка, изскочна едно малко човече, скочи на камъка и каза:

– Ей, хлапе, защо ме викаш?

– Аз не те викам – каза Ян Бибиан и почна да разглежда учудено това дете, което никога не беше виждал.

– Как не си ме викал? Нали ти преди малко извика „Фют“!

– Да, но тебе не виках.

– Аз съм малко дяволче и се казвам Фют – каза странното човече и почна да подскача върху камъка и да се смее.

lefűrészelni néhány almafaágot a nagybátyja gyűmölcsös-kertjéből. A kádár, aki ismerte Jan Bibijant, ráripakodott, elkergette:

– Mit bámulsz, tolvaj kölyke? Hordd el magad! Nem állhatom, ha ilyen naplopók ácsorognak a boltom előtt.

Jan Bibijan nyelvet öltött a kádárra, és elszelelt, hadd fűstölögjön csak.

Nekivágott a határnak. Sokáig állt a folyó hídján, és köveket hajigált a kristálytisza vízgyűjtőbe, amelynek vízében fűрге, apró halak fickándoztak. Később felkapaszkodott egy öreg fűzfára, és hosszú ideig kakukkolt, mint valami kakukk. Aztán kiment az útra, és néhány követ dobott egy gépkocsi után, mely villámgyorsan száguldott el mellette és porfelhőbe burkolta.

Jan Bibijan sokáig nézett az automobil után, majd égnek emelve karját kicsi öklét rázta a keréknyomokra.

Mibe is foghatna? Valami bántotta békétlen lelkét, nem hagyta nyugodni. E napon még semmi csinyt sem sikerült elkövetnie. Minden rossz szándéka megghiúsult, ezért cégedetlenül és komoran téblábolt. Mint satnya fű egy lopótők tartóban, haja úgy lapult a fejére.

Fűttyenteni próbált, de szája az elégedetlenségtől lefelé görbült, így ez sem sikerült.

Hirtelen egy nagy, zöld gyík siklott át a lába alatt, a farkával megcsapta Jan Bibijan sarkát, és átfurakodott egy szőlőskert megrongálódott kerítésén. Jan Bibijan szeme felcsillant az örömtől, szinte kócos haja is felfrissült, elégedetlenségtől meggörbült szája kiegyenesedett, és hegyeset fűttyentett. A szép, zöld állat kimászott egy, a naptól átmelegedett kőlapra a kerítés mellett, és megtorpant. Még a fejét is Jan Bibijan felé fordította, mintha mondani akarna neki valamit.

Jan Bibijan lehajolt, felemelt egy követ, tett lopva néhány lépést, és megdobta a gyíkot. Habár a kő a zöld állatka közelében esett le, az nem ijedt meg. Akkor Jan Bibijan elhatározta, hogy élve kapja el. Lassan az állat felé lopakodva ezt sziszegte:

*„Az én nevem Jan Bibijan,
kicsi vagyok, mint egy falás,
de erős, mint egy óriás.”*

Csakhogy a gyík nem várta meg, hogy Jan Bibijan koszos keze utána nyúljon, megtekerintette hajlékony testét, és elszaladt.

Jan Bibijan óvatosan és csendesen követni kezdte.

A gyík bement a szőlőskertbe, és igen ügyesen kanyarogva az éppen akkor kizöldült, fiatal gallyak között, kimászott az emelkedő kis erdőcskéjébe, onnan pedig egy tüskével és szederrel benőtt völgyecskébe tért be. A szedres közepén egy nagy kő állt. A gyík felmászott rá.

Jan Bibijan nem tévesztette szem elől. Tekintetével fűrgén követte, és méricskélgni kezdte a sziklát, azt a helyet kereste, ahol a legkönnyebben föl lehetne rá mászni. A gyík észrevette a fiú mozgását, lesiklott a kőről, és eltűnt alatta egy hatalmas lyukban.

– Tyú! – kiáltott fel elégedetlenül Jan Bibijan, és legyintett egyet.

Hirtelen egy kis emberke bukkant elő a kő alatti lyukból, felugrott rá, és azt mondta:

– Hé, kölyök, miért hívtál?

– Én nem hívtalak – mondta Jan Bibijan, és csodálkozva nézegetni kezdte ezt a soha nem látott gyereket.

– Hogyhogy nem hívtál? Hisz az imént mondtad, hogy „Tyű”!

– Igen, de téged nem hívtalak.

– Én egy ördögfióka vagyok, és Tyű a nevem – mondta a fura emberke, és nevetve ugrálni kezdett a kövön.

Jan Bibijan nem ijedt meg az ördögfiókától. Ellenkezőleg, tetszett neki, és kíváncsian, mosolyogva vizsgálgatni kezdte. A picike ördög hasonlított kissé Jan Bibijanra, csak vékonyabb és fürgébb volt. Gyorsan és könnyedén szökdécselt, mint a bolha, a szemeit pedig huncutul forgatta. És amikor nevetett, szép, fehér fogak meredeztek elő a szájából. Homloka két oldalán borzas haja alól két kis szarvacska tűnt elő. A hátulján hosszú fark lengedezett. Az ördögfajzat váratlanul abbahagyta az ugrálást, és bárátságosan megkérdezte:

– Hogy hívnak?

Jan Bibijan felemelte a fejét, és fontoskodva mondta:

*„Az én nevem Jan Bibijan,
kicsi vagyok, mint egy falás,
de erős, mint egy óriás.”*

– Jan Bibijan, Jan Bibijan! – énekelte az ördögöcske, és ugrálni kezdett. – Nagyon tetszik a neved. Akarod, hogy barátok legyünk? Nekem nincsenek pajtásaim. Apám, az öreg Tyűha ördög elűzött, mert egy hónapja nem tudtam kárt okozni vagy valakinek rosszat tenni. Büntetésképpen itt kell élnem, ebben a lyukban, messze tőle, míg nem képes leszek bajt előidézni, az embereknek ártani.

Jan Bibijan csendesen és figyelmesen hallgatta az ördögöcske beszédét, és örült a lelke, hogy megismerhette ezt az érdekes fiút.

– Jan Bibijan, elfogadsz barátodnak? – kiáltotta hangosan az ördögfióka, és fél lábra szökkent.

– Elfogadlak – mondta Jan Bibijan készségesen. – Az én apám is levette rólam a kezét. Csak más okból. A te apád azért mondott le rólad, mert nem vagy képes kárt okozni, az én apám pedig azért mondott le rólam, mert semmi másra nem vagyok képes, csak rossz fát tenni a tűzre.

– Ah! – kiáltott az ördögöcske, leugrott a kőről, és átkarolta Jan Bibijant. – Jan Bibijan, te majd megtanítasz engem is rossz fát tenni a tűzre. Engedelmeskedni fogok neked, és mindenben a segítségedre leszek. Sokféle turpisságban jártas vagyok. Át tudok változni mindenféle állattá, és utánozni tudom a hangjukat. Láthatatlanná tudok válni. Látok a sötétben, és még sok minden másra képes vagyok.

Jan Bibijan átkarolta barátját, és örömeiben nagyot ugrott. Mióta, mióta keresett egy ilyen barátot! Mostantól nem kell egyedül kóborolnia.

Portré

Egy kis városban, magas hegy lábánál, hatalmas folyó mellett éldcgélt egy kölyök. Ez a fiú nem hasonlított a város többi gyerekére. Kissé más volt. Először is: sohasem fésülködött, minek folytán a haja a homlokán borzasan ágaskodott, oldalt pedig lelapult, a nap hevétől kornyadó fűszönyegre hasonlított, melyen egy egész marhacsorda gázolt át. Soha nem hordott sapkát, mert ez a gyerek, akit a pajtásai – ki tudja, miért –, Jan Bibijannak szólítottak, nem túrt sapkát a fején, és semmilyen fejfedő sem állt bi-

Jan Бибиян не се уплаши от дяволчето. Напротив, то му хареса и той почна да го гледа с любопитство и с усмивка. То донякъде приличаше на Ян Бибиян, само че бе по-слабо и много пъргаво. То скачаше бързо и леко като бълха и много лукаво въртеше очите си. А като се смееше, в устата му блещяха хубави бели зъби. Отстриани на челото му, под рошавата му коса, се подаваха две малки рогчета. Отзаде му се мятеше дълга опашка. Дяволчето отведнъж спря да скача и попита приятелски:

– Как ти е името!

Ян Бибиян вдигна глава и каза важно:

*Аз съм Ян Бибиян,
аз съм малък като залък,
силен като великан.*

– Ян Бибиян, Ян Бибиян! – почна да пее и да подскача дяволчето. – Твоето име много ми харесва. Искаш ли да станем приятели? Аз нямам никакви другари. Моят баща, старият дявол Фюфюнко, ме изпъди, защото цял месец не можах да направя никаква пакост и никакво зло на никого. Той ме наказва да живея далеч от него в тая дупка дотогава, докато не стана способен да върша пакости и да правя зло на хората.

Ян Бибиян слушаше мълчаливо и с внимание разказа на дяволчето и усещаше в душата си радост, че се запозна с такова интересно момче.

– Ян Бибиян, приемаш ли ме за другар? – извика високо дяволчето и подскокна на един крак.

– Присмам! – каза с готовност Ян Бибиян. – И моят баща е вдигнал ръка от мене. Само че по друга причина. Твоят баща се е отказал от тебе, защото не си способен да правиш пакости, а моят баща се отказва от мене, защото съм способен само за пакости и за нищо друго.

– Ах! – извика дяволчето, скочи от камъка и прегърна Ян Бибиян. – Ян Бибиян, ти ще ме научиш да правя и аз пакости. Аз ще те слушам и ще ти помагам във всичко. Аз зная много изкуства. Аз мога да се преправям на всички животни и да подражавам гласовете им. Мога да ставам невидим. Мога да виждам в тъмно, мога още много и разни работи.

Ян Бибиян прегърна приятеля си и заскача от радост.

Откога, откога той търсеше такъв другар! Сега вече няма да се скита сам.

Портрет

В едно малко градче, при една висока планина, при една голяма река имаше едно хлапе. Но то не приличаше на другите деца от градчето. То беше малко по-друго. Първо, то никога не вчесваше косата си и затова тя стоеше на главата му чорлава на челото и смачкана отстриани, прилична на изгоряла от слънцето трева, през която е минала цяла черда телци. Върху нея никога не бе поставяна шапка, защото това дете, което другарите му кой знае защо наричаха Ян Бибиян, не можеше да търпи шапка на главата си, а и никаква шапка не можеше търпеливо да стои на една такава глава. Колкото пъти и да попаднеше някаква шапка върху чорлавите коси на Ян Бибиян, тя не стоеше там повече от една минута, падаше или отхвъркваше сама и никой вече не можеше да я намери.

Второ, никаква дреха не можеше да стои върху набитото и здраво тяло на Ян Бибиян здрава и чиста повече от един ден. Веднага тя съвсем изгубваше всякакъв приличен вид, изгубваше цвят и получаваше странни лепкави петна, кой знае от какво. Кал и прах я покриваха, ръбовете ѝ се напукваха, сякаш

се засмиаха, и през тия отвори се напичваха като тънки ситни зъби скъсаните конци на шева.

Ян Бибиан не търпеше никакви обуца. Той обичаше да ходи бос и затова ходилата му бяха разплескани като жаби, пръстите – разперени, а кожата на коленете му беше груба, мазолеста и нацепена така много от вятър, студ, вода и други неизвестни причини, че понякога от някои от тия цепнатини течеше кръв. Върху кожата с нокът той понякога написваше името си Ян Бибиан и то личеше отдалеч, като написано с тънко тебеширче. Бедните му родители полагаха много труд и грижи, за да вкарат в пътя своето любимо и единствено момче, ала напразно. Нищо не помогна: нито сълзите на майка му, която денонощно работеше чуждо и тъчеше на стана, нито съветите на трудолюбивия му баща, които понякога се превръщаха в плесници или дърво. Баща му гледаше с големи грижи единственото лозе, що имаше, и носеше от планината дърва с магаренцето си, което по характер и послушност далече надминаваше непоправимия Ян Бибиан.

Понеже нищо не помагаше за облагородяване душата на любимия им син, родителите му се отчаяха, вдигнаха ръка от него и го оставиха на грижите на providението.

И така Ян Бибиан заживя на улицата. Той престана да посещава училището. Другарите от махалата, с които по-рано играеше, го оставиха, едно – защото се бояха от него, и, друго – защото нямаше какво да ги свързва с него.

Ян Бибиан не искаше да знае. Той бе доволен. И почна да се занимава по свосму и да избягва по особен начин суката, която му причиняваше безделието.

Той обичаше да стои до някой срутен зид край града и чакаше да мине някое куче, върху което да хвърли камък, някое дете, на което да вземе шапката и да я хвърли на земята, някой нещастен просяк или циганин, за да пусне камък в торбата му, някой колар, за да подплаши конете му.

Когато тия работи му омръзваха, той тръгваше да скита из града и спираше в чаршията, където имаше толкова забавни работи.

Първият изпит

Като се хванаха за ръце, Ян Бибиан и дяволчето Фют излязоха из трънливата долчинка и се упътиха към реката. Ян Бибиан

tosan egy ilyen kobakon. Valahányszor valamilyen sapka került Jan Bibijan borzas fejére, nem maradt rajta tovább egy percnél, leesett vagy elrepült magától, és már senki sem tudta megtalálni.

Másodszor: semmilyen öltözék nem maradt tiszta és ép egy nappal tovább Jan Bibijan erős és egészséges testén. Ruhái nyomban elvesztették illendő színüket és formájukat, továbbá furcsa, ragadós foltok kerültek rájuk, ki tudja, honnan. Sár és por koszolta be őket, varrataik foszladoztak, mintha mosolyognának, és e nyílásokon a varrás szakadt cérnái finom, apró fogacskákként meredeztek. Jan Bibijan nem tűrt meg magán semmilyen lábbelit. Szeretett mezítláb járni, ezért talpai laposak voltak, mint a békáé, lábujjai pedig szétterültek; térdén a bőr a sok széltől, hidegtől, víztől és más, ismeretlen okokból olyan durva, kerges és repedezett volt, hogy néhanapján kivértett valamelyik repedés. A körmével időnként ráirta a nevét a bőrére, s az messziről látszott, mintha vékony krétával írták volna. Szegény szülei sok munkát és gondoskodást fordítottak rá, hogy jó útra tereljék az ő egyetlen, szeretett gyermeküket, mindhiába. Semmi sem segített: sem édesanyja könnyei, ki éjt nappallá téve szőtt a szövéséken idegeneknek, sem dolgozó apjának tanácsai, melyeket néha pofonok vagy verések nyomatékosítottak. Édesapja nagy gondnal művelte szőlőskertjüket, fát hordott a hegyről szamaracskájával, mely engedelmisségével jóval túltett jellemében a javíthatatlan Jan Bibijanon. Mivelhogy sehogy sem sikerült szeretett fiuk lelkét meg-nemesíteniük, a szülők elkeseredésükben levették róla a kezüket, és sorsát a gondviselésre bízták.

Így Jan Bibijan az utcán kezdett élni. Nem járt többé iskolába. A környékbeli fiúk, akikkel korábban együtt játszott, elhagyták őt; az egyik azért, mert félt tőle, a másik meg azért, mert nem volt, ami hozzá fűzte volna.

Jan Bibijan nem akart tudni róla. Elégedett volt. A maga módján szórakozott, különös módszerekkel üzte el az unalmát, mely tétlenségre kárhoztatta.

Szeretett a város szélén, valamelyik ledől fal mellett ácsorogva várni, hogy arra vetődjön egy kutya, melyet kővel dobhat meg, egy gyerek, akitől elveheti a sapkáját és a földre dobhatja, egy szerencsétlen koldus vagy cigány, akinek követ tehet a szatyrába vagy egy kocsis, hogy megriassza a lovait.

Amikor minden ilyesmi untatta, a városban csavargott, és betért a vásárba, ahol mindig történt valami szórakoztató.

Az első próba

Jan Bibijan és Tyú ördögfióka kart karba öltve hagyták el a töviskörös völgyecskeket és a folyó felé indultak. Jan Bibijan nagy öröm töltötte el, hogy barátot talált, és büszke volt rá, hogy ez az ő barátja egy ördög. Időről időre vigyorogva és boldogan, teljes erőből ugrott egyet:

– Vagyázz! – kiáltozott, mintha egy sereg ember lett volna előtte, akik zavarták az útját. De senki sem volt körülötte. Minden csendes és kihalt volt. Pillangók repedtek a füvecskéken, valahol tücsök ciripelt, apró madárcák hancúroztak a tövisbokrokokon. De Jan Bibijan folytatta az ugrálást és a kiabálást, mert a kisördög társaságában erősnek érezte magát.

Tyú, az ördögfióka Jan Bibijan mellett haladt, ő is ugrott egyet időről időre fél lábon, és lopva pajkos pillantásokat vetett rá. Vigyorgó arca arról árulkodott, hogy úgyszintén elégedett barátjával.

– Jan Bibijan! – kiáltott Tyú hirtelen. – Habár, ahogy így elnézlek téged, nagyon tetszel nekem, de az igazat megvallva nem ismerlek igazán, és félek tőled.

– Mitől félsz? – kérdezte csodálkozva Jan Bibijan.

– Félek, hogy elhagysz. Szeretek különös dolgokat művelni. Ha nem segítesz, jobb, ha már most elválunk.

– Hé – vigyorodott el Jan Bibijan –, nem hiszem, hogy nagyobb bajkeverő vagy nálam.

– Ki tudja! – mondta kételkedve Tyú. – Próbára kell hogy tegyelek.

– Hamarosan megbizonyosodhatsz róla – felelte Jan Bibijan, és akkorát csapott Tyú vállára, hogy az meggörnyedt, és feljajdult.

Beszélgetés közben megérkeztek a folyó mellett elterülő rétre. Itt megálltak egy korhadt törzsű öreg fűzfa alatt, hogy pihenjenek egyet az árnyékban, mert a nap magasra hágott és perzselt már. A nagy semmittevéstől boldogan nyújtóztak el mindketten a zöld fűben.

Jan Bibijan egyszer csak felkelt, és oldalba taszította a szundikáló Tyút.

– Tyú, kelj fel! Látod ott, az öreg kanca mellett legel annak a kádárnak a szamara, aki ma reggel meg akart verni. Akarod, hogy meglovagoljuk?

A kisördög szeme felcsillant.

– Akarom, akarom – mondta felvillanyozódva, és talpra ugrott. – Sokszor láttam ezt az állatot, és nevetnékem támad, valahányszor megpillantom. De sohasem ültem számarón. És te?

– Eh, tudom is én, hányszor! – felelt Jan Bibijan fontoskodva.

– Az én vénséges apám – mondta az ördögöcske – nem szereti a szamarakat, mert jó, alázatos és engedelmes állatok. Az ördögök nem szeretik a jó és engedelmes élőlényeket, mindegy, hogy azok emberek vagy szamarak. A szamarak készségesen segítenek az embereknek, engedelmesen cipelik a nehéz terhet, és megadóan tűrik a meg nem érdemelt, szilaj vesszőcsapásokat, melyekkel gazdáik büntetik őket.

Jan Bibijan nem várta meg, hogy Tyú befejezze mondanóját, felugrott, és gyorsan a kádár szamara felé indult. Az állat felhagyott a legeléssel, felemelte a fejét, s kedvesen és barátságosan nézte a kicsi fiút, aki felé tartott.

Jan Bibijan megragadta a sörényét, és magához intette Tyút. Tyú, mint a sáska, vékony lábacskaín ugrándozva vágott át a réten a szamárhoz.

– Szállj fel! – mondta Jan Bibijan. – Hiszen sohasem ültél számarháton. Szállj fel, szelíd jószág, nem vet le a hátáról.

Az ördögfióka olyan fürgén ugrott fel a kereszteshátú nyakába, mint a bolha. Jan Bibijan is felszállt. Ketten egymásba kapaszkodva ösztökélték a derék állatot, és terelni kezdték a réten át.

Tyú ördögi kedvében rikkantgatott, Jan Bibijan pedig hatalmas körmeivel döfködté a szamarat, és kiáltozott:

– Gyí! Gyí!

A szamár futott a réten át, a girhes kanca is, mely ott legett, sajnálkozva nézte.

беше особено доволен, че си намери другар, и беше горд, че тоя негов другар е дяволче. Ухилен и щастлив, той от време на време подскачаше с всички сила:

– Варда! – като че пред него имаше сума хора, които пречеха на пътя му.

А наоколо нямаше никого. Беше тихо и безлюдно. По тревичките хвъркаха пеперуди, някъде свиреше шурче, малки пилеца се боричкаха по тръните. Но Ян Бибиан продължаваше да подскача и да вика „варда!“, защото, сдружен с дяволчето, се чувствуваше силен.

Фют – малкото дяволче – вървеше редом с Ян Бибиан, от време на време подскачаше като него на един крак и крадешком му хвърляше лукави погледи. Ухиленото му лице показваше, че и той е доволен от другаря си.

– Ян Бибиан! – извика отведнъж Фют. – Макар че, както те гледам, много ми харесваш, но право да си кажа, не те познавам добре и ме е страх от тебе.

– Защо се боиш? – попита учудено Ян Бибиан.

– Боя се да не ме оставиш. Аз обичам да правя странни работи и ти, ако не ми помагаш, по-добре да се разделим още сега.

– Ей – ухили се Ян Бибиан, – не вярвам да си по-голям пакостник от мене.

– Кой знае – рече със съмнение Фют. – Аз трябва да те изпитам.

– Скоро ще се увериш – каза Ян Бибиан и така силно тупна Фют по рамото, че той се сви и извика от болка.

Така като се разговаряха, те стигнаха до ливадите, които се простираха край реката. Тук под една стара върба с прогнил дънер спряха да си починат на сянка, защото слънцето беше се издигнало високо и печеше силно. Дватама се изтегнаха на зелената трева, щастливи от великото безделие.

По едно време Ян Бибиан се повдигна и бутна Фют, който бе задрямал.

– Фют, ставай! Виж там, при оная стара кобила, пасе магарето на кацаря, който тая сутрин се опита да ме бие. Искаш ли да го поядим?

Очите на дяволчето светнаха.

– Искам, искам – каза нервно то и скочи. – Аз отдавна познавам това животно и много ме е смях, като го видя. Но аз никога не съм се качвал на магаре. А ти?

– Ехе, колко пъти! – отговори с важност Ян Бибиан.

– Моят стар баща – рече дяволчето – не обича магарето, защото то е добро, смирено и послушно животно. Дяволите не обичат добрите и послушни животни – все едно хора ли са, или магарета. Магаретата с голяма готовност помагат на хората и послушно мъкнат тежки товари, и безропотно понасят ударите на жилавите пръчки, с които незаслужено ги наказват техните господари.

Ян Бибиан не дочака Фют да доизкаже думите си, скочи и бързо се упъти към магарето на кацаря. То престана да пасе, вдигна глава и погледна мило и дружелюбно малкото момче, косто се доближи до него.

Ян Бибиан го хвана за гривата и повика Фют с ръка. Фют заскача с тънките си крачета като скакалец през ливадата и отиде при магарето.

– Качи му се! – каза Ян Бибиан. – Нали никога не си яздил магаре? Качи му се, то носи леко и не тръска.

Дяволчето скочи пъргаво като бълха и се намери на гърба на кроткото магаре. Ян Бибиан се качи също. И двамата, хванати един за друг, смушиха доброто животно и почнаха да го препускаат по ливадата.

Фют издаваше весели дяволски викове, а Ян Бибиан мушеше животното с големите нокти на пръстите си и викаше:

– Дий! Дий!

Магарето тичаше по ливадата, а мършавата кобила, която пасеше там, го гледаше съжалително.

– Искаш ли още по-бързо Фют?

– Искам, искам! – извика Фют.

Ян Бибиан скочи от гърба на магарето, откърши една върбова пръчка и почна да шиба животното по задницата, ала то беше уморено от дългото тичане и не искаше вече да препуска. Тогава в главата на Ян Бибиан се мярна една чудесна мисъл.

Той отиде при кобилата, повдигна опашката ѝ и улови в шепата си няколко конски мухи, които обичаха да се навират около краката ѝ. Тия мухи той пусна под опашката на магарето, върху гърба на което стоеше Фют и махаше радостно крака.

Магарето е чисто животно. То не може да търпи никаква муха по тялото си. Щом го полазиха хапливите насекоми, то полудя от страх и ужас, почна да реве, да тича със страшна сила по ливадите и да хвърля чифтета със задните си крака. Най-после се тръшна на тревата и почна да се търкаля. Дяволчето отскочи настрана, удари главата си в един пън, преве се и почна да вика и да плаче с всичка сила.

Ян Бибиан отиде при него и като видя грозното му съзливо лице, обляно в кръв, почна силно да се смее.

Отведнъж дяволчето скокна и също почна да се смее. Кръвта, която обливаше лицето му, изчезна, като че никога не е била. То прегърна Ян Бибиан и му каза:

– Браво, bravo, Ян Бибиан! Ти наистина си чудно момче. Виждам, че можем да бъдем приятели. Ти издържа първия изпит. Направи зло на едно невинно животно, направи зло на приятеля си, комуто счупи главата. И при това се смя от сърце тогава, когато аз плачех от болки. Ти си достоен за другар.

В това време като изпод земята изскочи старият кацар. Той бе видял как Ян Бибиан и неговият черен другар мъчат магарето му и идеше ядосан, с жилава дрянова пръчка в ръка. Той посегна да улови яката Ян Бибиан за врата, след това наведе главата му към земята и почна да го шиба с жилавата пръчка по изопнатата задна част.

Ян Бибиан завика от болки с нечовешки глас и замърда с всичка сила, за да се отърве от ръцете на кацаря. Ала той го държеше със силната си ръка като с железни клещи, удряше и повтаряше:

– Да помниш как се язди чуждо магаре, да помниш как се язди чуждо магаре!...

– Фют, къде си, Фют, спаси ме! – почна да вика за помощ Ян Бибиан, като видя, че не може да се отскубне от силните ръце на кацаря.

Фют благоразумно беше офейкал още при вида на дряновата пръчка и скрит зад една

върба, със смях гледаше как биеха другаря му.

– Фют, ти нали всичко можеш, помогни ми, направи се на невидим и ощипи за крака тоя проклет кацар, защото задникът ми гори от огън! Ще ме убие, ще умра!...

Фют слушаше от прикритието си жалните думи на Ян Бибиан и се пукаше от смях.

След като го наби хубаво, кацарят пусна Ян Бибиан, удари му един ритник и си отиде.

Дяволчето гледа, докато кацарят се отдалечи, изскочи от прикритието си и отиде при Ян Бибиан.

– Ти защо ме остави да ме пребият! – развика се Ян Бибиан обиден. – Това ли ти е приятелството!

– Akarod még gyorsabban, Tyű?

– Akarom, akarom! – kiáltotta Tyű.

Jan Bibijan leugrott a szamár hátáról, letört egy fűzfavesszőt, és csapdosni kezdte vele az állat hátsóját, de az elfáradt a hosszú ügetéstől, és már nem akart továbbmenni. Ekkor Jan Bibijannak csodás ötlete támadt.

Odament a kancához, megemelte a farkát, és a markába kapott néhány böglyöt, melyek szerettek a ló vékonyán bujkálni. A böglyöket a szamár farka alá és a hátára tette, oda, ahol Tyű – lábait boldogan lóbálva – álldogált.

A szamár tiszta állat. Nem tűr meg semmilyen férget a testén. Amikor ellepték a falánk rovarok, a félelemtől és a borzalomtól megtévelyedve ordítani kezdett, és borzasztó erővel nekiiramodott a réten át, miközben hátsó lábaival ki-kirúgott. Végül levágódott a fűbe, és hemperegni kezdett. Az ördögöcske leugrott, oldalra vetődve bevverte a fejét egy tuskóba, hánya-tvetette magát, és torkaszakadtából üvöltött, sírt-rítt.

Jan Bibijan odalépett hozzá. Amikor megpillantotta csúnya, könnymaszatos arcát vérben ázva, hangos nevetésbe tört ki.

A kisördög hirtelen talpra ugrott, és maga is kacagásban tört ki. A vér, mely előntötte az arcát, eltűnt, mintha sohasem létezett volna. Tyű átkarolta Jan Bibijant, és azt mondta neki:

– Ez igen, ez aztán igen, Jan Bibijan! Valóban csodálatos gyerek vagy. Már látom, hogy barátok lehetünk. Kiálltad az első próbát. Rosszat tettél egy ártatlan állattal és a barátoddal, akinek betört a feje. És szívből neveltél rajtam, amikor én sírtam fájdalomamban. Méltó vagy a barátságomra.

Ebben a pillanatban, mintha a föld alól pattant volna elő, ott termett a kádár. Nagy garral, egy ujjnyi vastag somfavesszővel a kezében érkezett. Látván, hogyan gyötri a szamarát Jan Bibijan meg az ő fekete barátja, elkapta Jan Bibijan grabancát, a fejét lenyomta a földre, és nekiállt naspángolni égneк álló hátsó fertályát a hajlékony faával. Jan Bibijan éktelen sivalkodásba kezdett fájdalmában, és kézzel-lábbal kapálózva próbált kiszabadulni a kádár kezei közül. De az vasmarokkal tartotta, püfölte tovább, és ezt hajtogatta közben:

– Hogy megjegyezd, milyen az, ha idegen számaron lovagolsz, hogy megjegyezd, milyen az, ha idegen számaron lovagolsz ...!

– Tyű, hol vagy? Tyű, segíts! – rimánkodott Jan Bibijan segítségért, amikor érezte, hogy nem tud kiszabadulni a kádár erős kezei közül.

Tyű előrelátóan elillant, amikor meglátta a somfavesszőt, és egy fűzfa mögé bújva, nevetve nézte, hogyan verik a cimboráját.

– Tyű, ugye te mindenre képes vagy, segíts nekem, tedd magad láthatatlanná, és csípd meg ennek az átkozott kádárnak a lábát, mert úgy ég a fenekem, mint a tűz! Meg fog ölni, meg fogok halni!

Tyű a fedezékéből hallgatta Jan Bibijan bánatos szavait, és majd megpukkadt nevetésben.

A kádár – miután jól elpáholta – elengedte Jan Bibijant, kimért rá még egy rúgást, és elment.

A kisördög megvárta, amíg a kádár eltávolodott, majd kiugrott fedezékéből, és Jan Bibijanhoz ment.

– Te meg miért hagytad, hogy összeverjen! – kiáltotta Jan Bibijan sértetten. – Ez neked barátság?

– Bocsáss meg, Jan Bibijan – mondta Tyú –, mi, ördögök, habár semmitől sem félünk, három dologtól mégis rette-günk: a tömjén illatától, a keresztől és a somfavesszőtől. Amikor megláttam a kezében, olyan félelem fogott el, hogy reszketni kezdtem, futásnak eredtem, és amíg a fűz-fáig értem, háromszor is megbotlottam.

– Hát, így állunk? – mondta Jan Bibijan, még mindig vi-gasztalanul hüppögött. – De arra is sor kerül majd, hogy én háláljam meg neked ezt a baráti szívességet. Legalább segíts lábra állnom!

Tyú megragadta Jan Bibijant a hóna alatt, és felsegítette. – Jajaj, fáj! – kapott Jan Bibijan a verés helyéhez. Vérez-tek a vesszőcsapások nyomán keletkezett hurkák, össze-véreztek szakadt nadrágját.

Ekkor Tyú lehajolt, és ráköpött néhányszor a sebeire. A sebek hirtelen behegedtek, már nem véreztek, Jan Bibijan fájdalma egyszeriben elmúlt. Ugrálni és kiáltozni kezdett, sőt dalra is fakadt:

– Nem fáj már, nem fáj már!

– Nekem sem fáj már! – mondta Tyú. – Csak itt, a feje-men, a két szarvam közt érzek valami dudort. Az fáj. Ó, hogy elkezdett fájni!

Tyú a fejéhez kapott, és az arca eltorzult a fájdalomtól.

Gyorsan jött barátság

– gyorsan ellenségeskedéssé válik

Tyú és Jan Bibijan egy, a várostól nem messze fekvő, el-néptelenedett malomban éjszakáztak. Korán, már nap-lementekor betértek oda, és egy sarokban húzták meg ma-gukat, ahol valaki egy kevés szalmát hagyott, és édesen aludtak napfelkeltéig, mert mindketten igen elfáradtak az egész napos céltalan csavargástól, amely, igaz, nagy élvezet-et okozott a számukra, de ki is merítette őket.

Jan Bibijan szülei, habár levették a kezüket fiukról, mégiscsak bánkódtak miatta. Tettetett közömbösségükkel akarták megbüntetni, hogy ily módon térítsék észre, és hogy így önmagától jó útra térjen. De amikor a fiuk egész vasárnap nem mutatkozott otthon, és senki sem hallott fe-lőle, szegény öregek azt gondolták, hogy valami baj tör-tént vele, és aggódni kezdtek.

Édesanyja, aki egész nap a szövőszék mellett ült és szőtt, csendesen siratta az ő engedetlen gyermeke sorsát. Édes-apja pedig gyakran kiment a piacra, és kérdezgette az ismerős jó embereket és a gyerekeket, akik az iskolából szállingóztak haza, hogy nem látták-e valahol az ő kicsi fiát: egy borzas, csintalan, engedetlen, de mégiscsak ked-ves és szeretetreméltó kisfiút.

Kérdőzködött szegény öreg, de senki sem tudott semmit mondani.

Őnök, kedves olvasók, megkérdezhetik: jó, de hol evett Jan Bibijan, hiszen eledel nélkül sem a rossz, sem a jó emberek nem tudnak megenni.

Az ördögfióka táplálta Jan Bibijant. Képes volt láthatat-lanná válni és át tudott furakodni a legkisebb lyukakon, még az ajtók kulcslyukain is. Mindennap elment hát a városba, bement a nagy üzletekbe, ahol különféle csábító falatokat árultak, betért a cukrászdákba, a törökmézcsek-kezhöz és valamelyik gazdag házba, ahol megszimatolta, hogy ínycsiklandó ételeket főznek; elvett, amit és

– Прощавай, Ян Бибиян – каза Фют, – ние, дяволите, макар че от нищо се не боим, от три неща ни е много страх – от миризмата на тамяна, от кръста и от дряновата пръчка. Още щом я видях в ръцето му, такъв страх ме хвана, че аз се разтреперах, побягнах и докато стигнах до върбата, три пъти се прегънах.

– Така ли? – каза Ян Бибиян, който все още хлипаше и не може-ше да се успокои. – Ще му дойде редът и аз да ти се отплатя за тая приятелска услуга. Помогни ми поне да се изправа на кра-ката си!

Фют хвана Ян Бибиян под мишници и го вдигна.

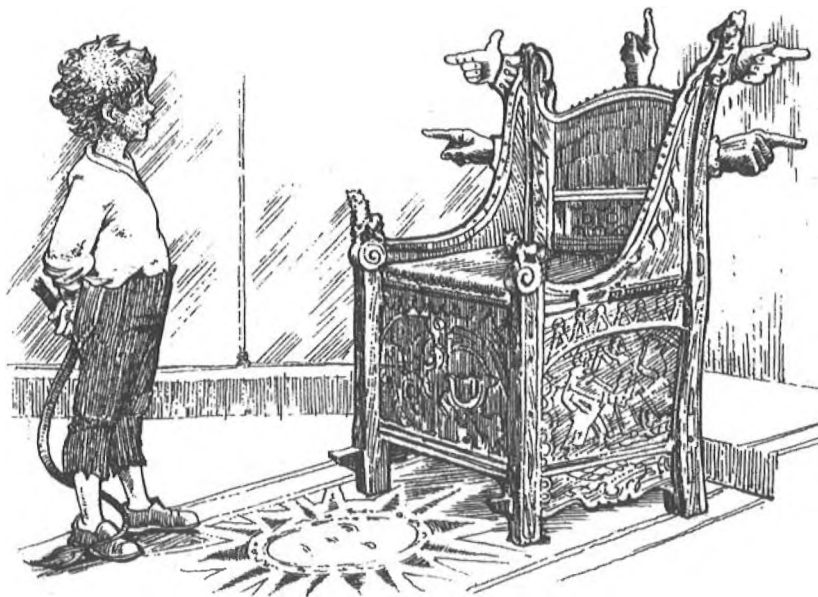
– Олеле, боли! – хвана се Ян Бибиян за битото място. Кръв те-чеше от месата му и цапаше скъсаните му панталони.

Тогав Фют се наведе и плю няколко пъти на раните му. Отвед-нъж те зараснаха, кръвта спря и Ян Бибиян усети, че болките му минаха. Той почна да подскача и да вика, дори запя:

– Не ме боли вече, не ме боли вече!

– И мене не ме боли вече! – каза Фют. – Само че тука на главата между рогчетата си усещам някаква цигина. Тя ме боли. О, как почна да ме боли!

Фют се хвана за главата и почна да криви лицето си от болка.

Бързо приятелство

– бърза вражда

Фют и Ян Бибиян ноцуваха в една запустяла воденица, недалеч от града. В нея те се прибираха рано, още при залез слънце, свиваха се в един тъгъл, гдето бяха си поставили малко слама, и спяха сладко, докато изгрее слънцето, защото и двамата се уморяваха твърде много след дневното безцелно скитане, ко-ето, макар че им правеше голямо удоволствие, пак ги съсипва-ше.

На родителите на Ян Бибиян, макар и да бяха вдигнали ръка от сина си, пак им беше жално за него. Те мислеха да го накажат със своето престорено равнодушие, та по този начин да го враз-умят, та той така, сам по себе си, да влезе в правия път. Ала ко-гато синът им не се мярна цяла неделя в къщи, когато от нико-го нищо не чува за него, бедните стари хора помислиха, че се е случило нещо лошо, и почнаха да се тревожат.

Майка му, която по цял ден седеше на стана, тъчеше и мълчаливо плачеше за съдбата на непослушното си дете. А бащата излизаше често на пазар и разпитваше познати добри хора или децата, които се връщаха от училището, не са ли виждали някъде малкия му син – едно рошаво, немирно и непослушно момче, но все пак мило и обично.

Разпитваше бедният старец, но никой нищо не можеше да му каже.

Вие, драги читателю, ще попитате:

– Добре, ами къде се хранеше Ян Бибиан, защото без храна не може да живее нито лошият, нито добрият човек?

Дяволчето хранеше Ян Бибиан. То имаше способност да се прави невидимо и умееше да се промъква през най-малки дупки, дори през ключалките на вратите. Така то всеки ден отиваше в града, влизаше в големите магазини, гдето се продаваха разни съблазнителни неща, влизаше в сладкарниците и халваджийниците, влизаше в някоя богата къща, гдето надушваше, че готвят особено хубави ястия, взимаше каквото и колкото си иска и носеше на Ян Бибиан, който го чакаше някъде на затулено вЪн от града. И от тия крадени ястията да видите как се оправи нашият

Ян Бибиан, как му светнаха очите, как му се зачервиха бузите и как се разшириха плещите му! Сила изпълни цялото му тяло и походката му стана твърда, смела и сигурна като на някое диво животно.

И като видя Ян Бибиан, че дяволчето много се привърза към него, той, от изблик на сила, почна да се отнася зле с него, да го мъчи и да му се заканва. А един ден така го наби, че бедното дяволче почна да мирише на смачкана дървеница и за два дни изгуби способността си да става невидимо.

Нещо повече, то се разсърди и се закани да отмъсти по дяволски на Ян Бибиан, остави го и се загуби.

Още първия ден Ян Бибиан почувствува загубата на верния си приятел и се разкая за постъпката си. Но дяволите не обичат тия, които се разкайват, и приятелските чувства на Фют изстинаха.

Ян Бибиан за пръв път спа сам и гладен във воденицата. А на другия ден, като се събуди, той се почувствува още по-гладен и по-самотен. Тогава тръгна из гъстите върбалаци и буренаци край реката и почна да вика:

amennyit akart, és elvitte Jan Bibijannak, aki valahol a város szélén lapulva várt rá. Csak látták volna, hogy rendbe jött e lopott ételektől a mi Jan Bibijanunk, hogy csillogtak a szemei, hogy kipirult az arca és hogy kiszélesedett a válla! Erő töltötte el egész testét, és a járása, mint valami büszke vadnak, szilárdná, bátorrá és biztossá vált. És amikor Jan Bibijan látta, hogy a kisördög ennyire ragaszkodik hozzá, ereje teljében álnokul kezdett bánni vele: bántalmazta és fenyegette. Egy nap úgy elverte, hogy büzlött szegény, mint egy eltaposott poloska, és két napra elvesztette láthatatlanná válási képességét. Meg is haragudott, és megfenyegette Jan Bibijant, hogy ördögi bosszút áll rajta, majd faképnél otthagya.

Jan Bibijan már az első nap megszenvedte hűséges barátja elvesztését, és megbánta tettét. De az ördögök nem szeretik a bűnbánókat, és Tyű baráti érzései kihűltek.

Jan Bibijan először aludt egyedül és éhesen a malomban. Másnap, amikor felkelt, még éhesebbnek és még magányosabbnak érezte magát. Akkor nekivágott a folyó menti sűrű füzesnek és a bozótnek, kiáltozva:

– Tyű, Tyű! Gyere vissza! Megígérem, hogy soha többé nem verlek meg ilyen kegyetlenül!

De senki sem válaszolt.

Megnézett minden odút, bekukkantott mindegyik szederbokor alá, melyek indái kunyhócskákat kerítettek a gyomból, hátha megpillantja az ő rejtőzködő barátját, de az nem volt sehhol. Össztorve és kétségbeesetten tért meg este a malomba. És amikor letörve megállt az ajtó előtt, Jan Bibijan felsóhajtott, és azt gondolta:

„Ha Tyű holnap sem jelentkezik, visszatérek az apámhoz, és a város legjobb gyereke leszek.” És ahogy ezt elgondolta, meg is ismételte hangosan, azután elkeseredetten belépett a malomba. Épp le akart feküdni a szalmára, amikor különféle edényeket pillantott meg a közelében, bennük elemózsia, kenyér és egész kupac gyümölcs.

„Nem felejtkezett el rólam a kis patás!” – mondta boldogan Jan Bibijan, és mohón enni kezdett. Ebben a pillanatban furcsa zsvivaj hallatszott odakintről. Valamiféle rekedt hangok, melyek hol suttoztak, hol hangosan és türelmetlenül vitatkoztak.

Jan Bibijan először nagyon megijedt. Azt gondolta, csendőrök, akiket az apja küldött, hogy fülön csípjék, kiugrott hát a malomból, és inaszakadtából futásnak eredet.

De senki sem volt a közelben. Akkor egy öreg, ki tudja hány száz éves fűzfa tönkjéhez kúszott, és meglapult. De ott, a fűzfa alatt valami mozgást érzett, és fura hangok szűrődtek ki alóla.

És amikor jól megnézte, látta, hogy vén fekete ördögök tanyáznak ott.

E tanácskozás sorsdöntő lett Jan Bibijan számára.

A rettenetes gyűlés

Az ördögök fontos tanácskozásra gyűltek itt össze. Jan Bibijan kíváncsi volt, mit beszélnek. Eleinte borzongott a félelemtől, amikor meglátta ezeket a csúnya, szarvakat hordó, girhes testű szörnyeket a hosszú kezeikkel, melyek úgy lengedeztek, mint a száraz ágak a szélben.

Habár fent járt a hold, az éjszaka mégis sötét volt, mert fekete, szakadozott felhők takarták el. Amikor a holdvilág

befurakodott közéljük, és mint valami árva szépség rongyos pokrócok közt, teljes arcát megmutatta, az ördögök feléje fordították sötét pofájukat, és egy öreg, rekedt hang hallatszott:

– Oltsátok el a holdat! Oltsátok el a holdat!

Egy vén ördög mászott föl a fűzfa csúcsára egy mókus gyorsaságával, és erősen fújni kezdett. A fekete felhők, melyek az égen tévelyegtek, gyorsan összegyűltek, és elrejtették a világító égitest arcát. Ismét félelmetes sutto-gások hallatszottak a sötétben. Jan Bibijan először semmit sem értett ebből a sustorgásból, de hallása lassanként megélesedett, a fülei megnyíltak, és felfogott egy-egy szót, majd később egész szóváltásokat. Az ördögök arról számoltak be egyenként főnöküknek, hogy ki milyen rosszat tett az emberekkel aznap, és ki mit szándékozik másnap elkövetni.

Jan Bibijan megértette, hogy az ördögök egy gonoszságok elkövetésére létrejött, jól szervezett bandát alkotnak, és mindegyikük különleges feladattal van megbízva. Ezért az ördögök főnöke egyenként hívta őket maga elé rekedtes hangján.

– Gyilkosok vezére!

Egy ördög lépett elő nyárrsal a kezében; nem fekete, mint a többiek, hanem vörös, mint a vér.

– Mit végeztél ma? – kérdezte a főördög.

A vörös ördög rettenetes történeteket beszélt el. Rávelt egy fiatalembert, hogy megölje a fűtestvérét, másokat pedig arra bujtott fel, hogy rablónak álljanak, és végezzenek egy gazdag kereskedővel. És sok más szörnyű gyilkosságot sugalmazott még az embereknek.

Amikor a gyilkosok vezetője végzett, a főördög így kiáltott:

– Tolvajok vezére!

Egy ravasz tekintetű, hosszú kezű, fekete ördög jelent meg, és beszélni kezdett. Ezután a hazugok vezérét, a hitbuzgók vezetőjét, a lusták, a büszkék, a csúfolódók, a kínzók és a zsarnokok főnökét szólította a főördög.

Minden rossz ügynek, az összes legkisebb bűncselekménynek, minden rossz szándéknak volt egy ördög vezére.

Jan Bibijan kíváncsian szemlélte mindezt, és feszült figyelemmel hallgatta az ördögök rettenetes meséit. Mozdulatlanul, visszafojtott lélegzettel állt a fűzfa tönkje mögött, és tágra nyílt szemei semmit sem szalasztottak el.

A többiektől félrehúzódva egy könnyes szemű, szomorú arcú, öreg ördög ült karjait leeresztve, mély tőprengésbe merülve.

– És te, öreg, mit végeztél? Te föl vagy mentve minden vezetői hivatal alól, és a saját eszközeiddel képes vagy bármit véghezvinni, amire alkalom kínálkozik. Sikerült valamit elkövetned? – fordult felé a főördög.

– Nem, rettenetes főördög. Ma semmit sem tudtam végezni, mert az én kicsi fiam, Tyű megverve tért haza, nekem pedig meg kellett őt büntetnem és tanácsot kellett neki adnom.

– Ki verte meg? – kérdezte a főördög.

– Jan Bibijan, az ő leghűségesebb barátja.

Amikor Jan Bibijan ezt hallotta, lehajolt kissé a fűzfa mögött, és hegyezte a fülét.

– Hány tanácsot adtam az én kicsi, kedves Tyű fiamnak – folytatta az öreg ördög –, hányszor okítottam, de ennek

– Фют, Фют! Върни се пак! Обещавам ти, че никога няма да те бия така жестоко!

Ала никой не се обаждаше.

Той заничаше по всички хралупи, под всички къпинаци, които се сплитаха на колибки с бурените, дано съгледа скрит своя приятел, но него го нямаше. Вечерта се върна сломен и отчаян във воденицата. И като застана съкрушен пред вратата, Ян Бибиан въздъхна и си помисли:

„Ако и утре Фют не се яви, аз ще се върна при баща си и ще станам най-доброто момче в града.“ – Като помисли това, той го повтори с глас и влезе отчаян вътре. Но тъкмо да легне върху сламата, той видя наблизо разни съдове с храна, хляб, и цял куп плодове.

„Не ме е забравило рогатото!“ – каза радостно Ян Бибиан и лакомо заяде.

В това време във се чу страшна глъчка. Някакви дрезгави гласове ту шушукаха, ту високо и припряно се разпавяха.

Ян Бибиан изпърво много се изплаши. Той помисли, че това са стражари, изпратени от баща му да го уловят, изскочи из воденицата и побягна с всичка сила.

Ала наблизо нямаше никой. Тогава той пълзешком стигна до дънера на една стара кой знае колко века върба и се притаи. Но там, под нея, усети някакви движения; и странните гласове идеха оттам.

И когато се вгледа добре, той видя, че там бяха насядали черни стари дяволи.

Това съвещание бе съдбоносно за Ян Бибиан.

Страшното заседание

Дяволите бяха се събрали тук на важно събрание. Ян Бибиан полюбопитствува да чуе какво си говорят. Отначало тръпки го побиха от страх, като видя тия грозни, рогати чудовища, с мършави тела, с дълги ръце, които се размахваха като сухи клони, разлюлени от вятъра.

Имаше луна, а нощта бе тъмна, защото някакви черни, разпокъсани облаци я затуляха. Когато тя се промъкваше между тях и си подаваше пълното лице като някоя бедна хубавица между парцаливи черги, дяволите обръщаха тъмните си лица към нея и се чуваше стар дрезгав глас:

– Угасете луната! Угасете луната!

На върха на върбата с бързина на катерица се покачваше един стар дявол и духваше силно с уста. Черните облаци, които се рееха по небето, бързо се събираха и затуляха лицето на небесното светило. В тъмнината пак се почваха страхотни шушукания. Ян Бибиан отначало не разбираше нищо от това шушукане, но полека-лека слухът му се изостри, ушите му се отвориха, той почна да схваща отделни думи, а след това и цели разговори.

Дяволите един по един съобщаваха на своя главатар кой какво зло е извършил през деня на хората и кой какво е намислил да извърши на другия ден.

Ян Бибиан разбра, че дяволите са една добре организирана банда за правене злини и че всеки един от тях е натоварен с особена мисия. Затова главатарят ги извикваше с дрезгавия си глас един по един.

– Началникът на убийците!

Пред него се изпреди един дявол, не черен като другите, а червен като кръв, с дълъг шиш в ръка.

– Какво извърши днес? – попита главатарят.

Червеният дявол разправяше страшни истории. Той накара един млад човек да убие брата си, подбудил някакви хора да станат разбойници и да убият един богат търговец. Много други страшни убийства внушил той на хората.

Когато началникът на убийствата свърши, главатарят извика:

– Началникът на крадците!

Яви се един чер дявол с хитър поглед, с дълги ръце и почна да разправя.

След него главатарят извика началника на лъжците, началника на послушниците, началника на ленивите, на гордите, на присмивачите, на мъчителите, на тираните.

Всяко зло дело, всяко най-малко престъпление, всяка зла помисъл имаше по един дявол-началник.

Ян Бибиан разглеждаше всички с любопитство и с напрегнато внимание слушаше техните страшни разкази. Със затаен дъх той стоеше зад дънера на върбата, без да мръдне, и широко отворените му очи не пропускаха нищо незабелязано.

Настрана от всички седеше един стар дявол с печално лице, с влажни очи, с отпуснати ръце, потънал в някаква дълбока замисленост.

– А ти, старо, какво сполучи да направиш? Тебе ти е отнета всяка началнишка длъжност и ти по свой начин можеш да правиш всичко, каквото ти се удаде. Можеш ли да направиш нещо? – обърна се към него главатарят.

– Не, главатарю страшни. Днес не можах нищо да направя, защото малкият ми син Фют се върна бит и аз трябваше да го наказвам и съветвам.

– А кой го е бил? – попита главатарят.

– Ян Бибиан – най-верният му приятел.

Като чу това, Ян Бибиан леко се сниши зад върбата и напрегна ушите си.

– Моят малък и мил Фют – продължаваше старият дявол, – колко пъти го съветвах, колко пъти го учих, но все пак той е много неопитен и се остави да бъде бит от човешка ръка. Сега има на главата си една голяма цицина, която вместо да заздравее, повече расте. Остави всичко друго, но той тъй много е обикнал другаря си Ян Бибиан, че постоянно плаче за него. Плаче, но го е страх от него, вече не иска да го види. Жалко, защото ще изпуснем момчето. То има всички лоши наклонности и щеше да стане наше послушно оръдие. Сега, ако го оставим, тоя Ян Бибиан може да стане добро момче. Тогава жалко за моя Фют, ще мине за неспособен и ще бъде навеки проклет от нас.

– Не е всичко изгубено – обади се един глас. – Ян Бибиан страда за приятеля си. И ако той знае утре да му занесе вода от Киселото кладенче, гдето извира под тая върба, цицината на Фют ще оздравее и двете момчета пак ще станат приятели.

В това време се чу далечното кукуригане на петлите. Дяволите се разшаваха неспокойни и в миг изчезнаха. Облаците по небето се разбягаха и луната освети земята със своята нежна, синкава светлина.

Ян Бибиан се прибра във воденицата, ала дълго време не можа да заспи.

Още в зори той взе малката стомничка, с която си служеха, напълни я с вода от киселото кладенче и се запъти към канарата, гдето за пръв път се срещна с Фют. Качи се на нея и почна да вика:

– Фют! Ела! Фют! Ела! Ян Бибиан те чака!

ellenére nagyon tapasztalatlan, és hagyja magát emberi kéztől megveretni. Most egy nagy dudor van a fején, és ahelyett, hogy begyógyulna, egyre jobban növekszik. Ez még hagyján, de úgy megszerette az ő Jan Bibijan barátját, hogy állandóan sír utána. Sír, de fél is tőle, nem akarja látni többé. Kár, mert elszalasztjuk a fiút. Megvan minden rossz hajlama, és engedelmes eszközünké válhatna. Ha most engedjük, Jan Bibijanból akár jó gyermek is lehet. Ez viszont sajnálatos lenne az én Tyú fiam számára, mert alkalmatlan lesz a nevére, örökre ki kell vetnünk közülünk.

– Nem vezett el minden – tudatta egy hang. – Jan Bibijan is szenved barátja hiányától. Ha holnap reggel vizet visz Tyúnek a savanyú forrásból, mely e fűzfa alatt ered, akkor Tyú púpjai meggyógyulnak, és a fiúk ismét barátok lesznek.

Ebben a pillanatban kakaskukorékolás hallatszott messziről. Az ördögök nyugtalanul mozogtak, majd egy pillanat alatt eltűntek. A felhők szétszéledtek az égen, és a hold finom, kékes fényével megvilágította a földet.

Jan Bibijan visszatért a malomba, de hosszú ideig nem jött álom a szemére. Még kora hajnalban fogta a kis korsócskát, melyet használtak, megtöltötte a savanyú forrás vizével, és a szirthez ment, ahol először találkozott Tyúval. Felmászott rá, és kiabálni kezdett:

– Tyú, gyere! Tyú, gyere! Jan Bibijan vár téged!

Iván Andrea fordítása

Светлана Стойчева Фентъзи-романът „Ян Бибиян“

– Елин-Пелиновата голяма мъдра книга за деца

Szvetlana Sztojceva Fantáziaregény

– Elin Pelin mélységesen bölcs gyermekkönyve, a Jan Bibijan

A *Jan Bibijan* – *Egy kölyök hihetetlen kalandjai* (1933), és a *Jan Bibijan a holdon* (1934), Elin Pelin két gyermekkönyve olvasmányként él a bolgár irodalom múltjában és jelenében. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a regény befogadása minden korban egyforma.

Feltételezem, hogy a XX. század harmincas éveiben, amikor a regény először jelent meg, sokkal hangsúlyosabbnak tűntek az akkori bolgár kisváros életéből vett képek részletei: a kádár és a fazekas tipikus figurái, a városka külön alakjai, a jól csengő csúfnevek, a városka mellett

„Ян Бибиян. Невероятни приключения на едно хлапе“ (1933) и „Ян Бибиян на Луната“ (1934) са двете части на романа на Елин Пелин за деца, чието христоматийно присъствие в българската литература има бъдеще и днес. Разбира се, това не значи, че във всяко време романът се възприема по един и същ начин.

Допускам, че през 30-те години на XX век, когато е публикуван за пръв път, изпъкват много повече детайлите от тогавашната картина на едно малко българско градче – в типичните персонажи на кацаря и грънчаря, в образа на особняка в градеца, в звучните прякори, в прахоляка на минаващия покрай градчето

автомобил (минаващ тържествено като знак на научно-техническата революция, която все още „кръжи“ покрай малкия град) и т.н.

Това, което прави романа истински универсален, е героят му и приказната му канавата.

Всички споменати детайли са сценографски щрихи и художествени „гласове“ от 30-те върху плътната приказна структура на романа. Елин Пелин свободно преминава от стил в стил: приключенско-авантюрни (зададен от най-детския въпрос: „Каква пакост да направим днес“), сантиментално-патетичния (родителската реакция на сълзи и въздишки, песента на спомена на Ян Бибиан в долното царство), дори шлагерния (песните от рода: „Живота със сърцето си/ти вече ще разбереш...“), поучителния (тютюнът и употребата му са дяволска работа), сюрреалистичния (бягащата глава подир Ян Бибиан), вилхелмбуршовския (някои от пакостите, както и тяхното наказание) чисто приказния (него читателите безотказно ще открият в превращенията на героите, говорещата птица, омагьосаната желязна гора, подслушването на дяволите, живата вода и пр. и пр.).

За мнозина Ян Бибиан остава като образ на вечното непослушно дете, чорлаво, немарливо, скитосващо с вятъра в покрайнините, нехаещо за каквото и да е образование и възпитание, и най-важното: съюзено с дяволчето Фют, дошло от самата му палава и малко зла детска природа. Всички възможни културни пластове са активизирани в този игрово-пародийен опит на Елин Пелин. Но не някаква мэфистофелска идейност вдъхновява разказвача, а по-скоро фразеологичната сочност на езика: детето е жив дявол, по-хитър и от дявола и т.н. Не знам защо понякога се забравя обърнатият образ на Ян Бибиан – поученият, послушният, любознателният и ученолюбив младеж, който благодарение на преображението си става летец, пришълец на Луната.

Двете части стоят точно като картите за игра: огледално противоположавани. В първата движението е към долната земя, царството на мрака и дяволите. Във втората – нагоре, към Космоса и Луната. Но тази вертикална структура на романа едва ли е формална приумица, наподобяваща дървото на живота. На долната земя пакостникът Ян Бибиан пропада на гърба на дяволчето Фют, опит от тютюна, който пак то му предлага. Но подобно на истински приказен герой, именно там, на долната земя, преживява своята инициация (посвещаване в зрелост); именно там той намира „Книгата на живота“ и превръща преживяното в познание: „Научих се що е зло и добро и имам вече сили да се боря със злото.“ Интересно е, че дори великият магьосник Мирилайлай, олицетворението на злото, „знас“ какво трябва да научи Ян Бибиан от Гюлямата книга: „От голямата книга на мъдростта ти не научи ли, че човек със собствени сили трябва да се спаси?“ Въпреки патетичната реплика за борбата със злото малко по-късно Ян Бибиан връща опашката на дяволчето Фют, в която е съсредоточена дяволската сила, само с „рехавата“ заплаха, че ако продължават дяволите да вършат злини, ще каже на хората къде е съсредоточена тяхната сила. Преди да тръгне по пътя на експериментатора и откривателя, въпросът е: „Фют или Франц?“ Фют му обещава магически междузвезден кораб, а Франц му предлага чиракуване при техника-изобретател. Очертаната се алтернативата –

elhaladó gépkocsik porfelhője (mint a tudományos-technikai forradalom büszke vívmányai vonulnak tova, még idegenül a kisvárosok világától), és így tovább.

A regényt annak hőse és meséjének alapötlete tette igazán egyetemessé.

A regény tömör mesei szerkezetét az említett kulisszák töltik ki, egy harmincas évekbeli művészi hangvételen. Elin Pelin szabadon váltogatja a stílusokat: a kalandregénytől (gyermeki kérdésként feltéve: milyen csínyt kövessünk ma el?) a szentimentális-patetikuson (a szülők reakciója könnyek és sóhajok formájában, Jan Bibijan dala az emlékekről az alsó birodalomban), sőt a slágerszerűn (olyan dalokkal, mint „A szíveddel az életet / majd megérted...“), az oktatón (a dohány és élvezete ördögi ajándék), a szürrealistán (Jan Bibijan után futó fejek) és a Wilhelm Busch-i stíluson át (néhány csínytevés és annak büntetései) egészen a tisztán meseszerűig (melyet az olvasók minden kétséget kizáróan olyan elemekben fedezhetnek fel, mint a hősök átváltozásai, a beszélő madár, az elvarázsolt vashegy, az ördögök kihallgatása, az élő víz).

Sokak számára Jan Bibijan az örökké engedetlen, borzas, hanyag, mindig a széllel sodródó gyermek alakját testesíti meg, aki fittyet hány az oktatásra és a nevelésre, mégpedig, ami a legfontosabb, Tyű ördögfiókéval szövetségbe, aki az ő pajkos, kissé rossz, gyermeki természetéből ered. Minden lehetséges kulturális réteg megjelenik Elin Pelin e játékos paródiakísérletében. De nem valamiféle mefisztói szellem ösztönzi a mesélőt, sokkal inkább bizonyosfajta nyelvi-frazeológiai kifejezésmód: a gyermek égetni-való ördögfióka, sőt ravaszabb az ördögnél... Nem tudom, miért felejtkeznek el olykor Jan Bibijan jobbik énjéről, az eszes, szófogadó, tudásvágy fűtötte ifjúról, aki átváltozásának köszönhetően válik pilótává, a hold látogatójává.

A két rész pontosan úgy helyezkedik el, mint a rajzolt figurák a kártyán: egymással ellentetjeként. Az első részben az alsó világba, a homály és az ördögök birodalmába tartunk. A második részben felfelé, a világűr és a hold felé. De a regény függőleges szerkezete aligha egyfajta hirtelen jött, formális ötlet, sokkal inkább az életfához hasonlatos kép. A bajkeverő Jan Bibijan – egy, az ördögöskétől kapott cigaretta elszívása után – Tyű hátán zuhan az alsó világba. De, az igazi mesebelű hősközhöz hasonlóan, éppen ott, az alsó világban éli át beavatását, érik felnőtté, éppen ott találja meg az Élet könyvét, és az átélt eseményeket tudássá változtatja át. „Megtanultam, mi a jó és a rossz, és már van erőm hozzá, hogy megküzdjek a rosszal” – mondja. Érdekes, hogy még a nagy Mirilajlay varázsló, a rossz megtestesítője is tudja, mit kell Jan Bibijannak megtanulnia a Nagykönyvből: „Nem tanultad meg a bölcsességek nagy könyvéből, hogy az embernek a saját erejéből kell magát megszabadítania?” A rossz elleni küzdelemről szóló patetikus válasz ellenére Jan Bibijan kicsivel később visszaadja Tyű ördögfióka farkát, melyben az ördögök ereje összpontosul, dorgáló szavak kíséretében, hogy ha az ördögök továbbra is gonoszkodnak,

elmondja az embereknek, miben összpontosul az erejük. Feltalálóvá és felfedezővé válása előtt megjelenik a kérdés: Tyű vagy Franc? Tyű mágikus úrhajót ígér neki, Franc pedig műszaki-feltaláló inaskodást ajánl számára. Körvonalazódnak az alternatívák: mágikus siker vagy alkotómunka, a babona vagy a tudományos-technikai haladás?

Látjuk, hogy a műből hiányzik a hagyományos tündérmeseék legfőbb üzenete: a rossz bűnhődése és az abszolút jó megdicsőülése (ezért e helyen végződik a klasszikus mese), és ismét felhangzik – realiztikusan és józanul –, hogy milyen világnézetet képvisel Elin Pelin. Hősünk testvér-barátjával, a sárból készült Kalcsóval indul a holdra, akivel nemcsak hogy összetartoznak, de szó szerint fejet is cseréltek. Tyű továbbra is megjelenik, hogy megkísértse, még holdra utazása közben is háborgatja, de hatásköre korlátozott: ő maga magyarázza, az embereknek szükségük van rájuk, ördögökre, ezért nem hagyhatják el a föld pályáját. Véleményem szerint a legkomolyabb kérdés Jan Bibijan átváltozásával kapcsolatban merül fel: felfedező vált volna-e belőle, ha nem engedetlen, pajkos gyermek annak előtte?

Néhány évvel ezelőtt, egy tiniműsor résztvevői azt állították, hogy az első rész „fantasy”, a *Jan Bibijan a holdon* pedig „tudományos-fantasztikus” regény. Ha a Matejko apó a másvilágon vallásos elbeszélés, akkor a *Jan Bibijan a holdon*-t is tekinthetjük tudományos-fantasztikus műnek. Tudományos-fantasztikus szövegekörnyezetnek tekinthetők (sajátos Elin Pelin-i humorral) az elbeszélés következő részletei: a számárháton járó holdlakosok, a holdbeli császárságok közti csaták és a két földlakót fenyegető veszély, hogy nem kerülhetik el a holdbéli cár lányaival kötendő házasságot...

Egészen biztos, hogy a könyv a bevezető eligazítás enélkül is magával ragadja a gyermek olvasót, és mindegyiknek, bármelyik korban éljen is, kedve kerekedik rá, hogy bejárja Jan Bibijan réjtjeit, és hogy legyen egy barátja, aki csínytevésekre ösztönzi, az sem baj, ha szarv van a homlokán – elvégre Jan Bibijan elárulta, hol van az ördögök gyenge pontja.

Iván Andrea fordítása

магическото успяване или творческият труд; суеверията или научно-техническият прогрес.

Виждаме, че романът се разминава с най-важното послание на традиционната вълшебна приказка – наказанието на злото и възцаряването на абсолютното добро (ето защо на това място класическата приказка завършва), но пък зазвучава реалистично и трезво, какъвто поглед към света има самият Елин Пелин. Към Луната героят тръгва със своя побратим – направения от кал Калчо, с когото са си разменяли не шапките, а буквално главите. Фют продължава да се обажда и да го изкушава – дори по пътя към Луната го безпокои, но действието му е ограничено: според обяснението на самия дявол, хората имат нужда от тях, дяволите, затова те не могат да напускат орбитата на Земята. Според мен най-сериозният въпрос може да бъде зададен във връзка с преobraжението на Ян Бибиан: можеше ли да се роди откривателят, ако не беше преди това непослушно и палаво дете?

Преди няколко години в един тийнейджърски форум участниците споделяха, че първата част на романа е „фентъзи“, а „Ян Бибиан на Луната“ – „научна фантастика“. Ако „Дядо Матейко на оня свят“ е религиозен разказ, може и „Ян Бибиан на Луната“ да е научно-фантастичен роман. За научно-фантастичен контекст би могло да се говори, но с присъщата усмивка на Елин Пелин, който се впуска в разказ за лунагите, които ходят на магарета, за битките между лунните царства, за опасността двамата земни да не могат да избегнат женитбата с дъщерите на „лунния“ цар и т.н.

Това въведение заприлича на анализ, но истината е, че книгата за деца грабва и без него, че на всяко дете от всяко време ще му се прище да си има ливадите на Ян Бибиан, да си има приятелче, което да го вдъхновява в лудориите, даже и да е рогато, пък и няма нищо страшно: нали Ян Бибиан е казал къде е слабото място на дяволите?

ХЕМУС

HAEMUS

Списание за обществен живот и култура
Основано от
Дружеството на българите
в Унгария през 1991 г.

Издание на Българското
републиканско самоуправление
Отговорен издател: Данчо Мусев

Светла Кьосева: главен редактор
Росен Русев: художествен редактор

Редакционна колегия:
Андреа Генат, Ася Събева-Юричкаи,
Габриела Хаджикостова,
Дьорд Сонди, Кристина Менхарт,
Райна Симеонова,
Светослав Стойчев, Тошо Дончев

Броят се издава с подкрепата на Българското
самоуправление в XXII район.

Печатница: Globe Print
Адрес на редакцията:
1097 Будапеща, ул. „Лоняи“ №41.
Тел.: 216-0197

Цена на броя: 500 форинта.
Годишен абонамент: 2000 форинта
ISSN 1216-2590

Társadalmi és kulturális folyóirat
Alapította 1991-ben
a Magyarországi Bolgárok Egyesülete

A Bolgár Országos
Önkormányzat kiadványa
Felelős kiadó: Muszev Dancso

Kjoszeva Szvetla főszerkesztő
Ruszev Roszen képszerkesztő

Szerkesztőbizottság:
Doncsev Toso, Genát Andrea,
Hadzsikosztova Gabriella,
Juricskayné Szabeva Aszja,
Menyhárt Krisztina, Szimeonova Rajna,
Szondi György, Sztojcszev Szvetoszlav

Ez a szám a XXII ker. Bolgár Önkormányzat
támogatásával jelenik meg.

Nyomda: Globe Print
A szerkesztőség címe:
1097 Budapest, Lónyay u. 41
tel.: 216-4210

Egy szám ára: 500 Ft
Előfizetés egy évre: 2000 Ft
ISSN 1216-2590

Y
X
Z
W
V
U
T
S
R
Q
P
O
N
M
L
K
J
I
H
G
F
E
D
C
B
A